

Amplu în format

E. L O V I N E S C U

I S T O R I A

CIVILIZAȚIEI ROMÂNE

MODERNE

III

LEGILE FORMAȚIEI CIVILIZAȚIEI ROMÂNE

EDITURA „ANCORA” BUCUREȘTI

P R E F A Ț A

După studiul „forțelor revoluționare“ și al „forțelor reacționare“, ne rămânea să studiem și necesitatea sociologică a biruinții forțelor revoluționare și normele după care s'a desăvârșit ea. Volumul de față a luat, deci, în mod firesc caracterul unei încercări de psihologie socială și culturală, care, cu tot ajutorul economiei verbale și al dispozitivului strict al planului, se prezintă într'un cadru încă prea mic. Lăsăm pe seama ediției viitoare prezentarea unui material documentar mai bogat, — ediție, pe care interesul trezit de primele volume o face în curând probabilă.

E. L.

Octombrie 1925.

I

1. Punctul de plecare al volumului de față. 2. Obiecțiile d-lui C. Rădulescu-Motru privitoare la colaborația fondului nostru sufletesc la formația civilizației române. 3. Disocierea noțiunii culturii de cea a civilizației. 4. Concepția lui H. S. Chamberlain asupra civilizației și a culturii. 5. Unde poate duce o astfel de concepție. 6. Artă nu e o noțiune unitară și deci nu poate fi un punct de plecare sigur. 7. Concepția lui Gustave le Bon. 8. Alte concepții : Spencer, Durkheim, Adam Smith etc. 9. Teoriile d-lui C. Rădulescu-Motru asupra culturii. 10. Această carte pleacă dela aceeaș distincțiune între civilizație și cultură. 11. Obiecțiunea principală a d-lui C. Rădulescu-Motru nu are obiect. 12. Singurul obiect posibil al discuției.

1. Am întârziat publicarea acestui volum pentru a lăsa timp obiecțiilor să se producă. Ieșită din cercetarea conștiințioasă a istoriei contemporane și dezvoltată după logica însăși a fenomenelor analizate, n'am privit, totuși, ediția întâia a *Istoriei civilizației române moderne* de cât ca pe o încercare susceptibilă de modificări. Cu toatăcă întâmpinările de până acum nu mi-au impus nici o schimbare, respingerea lor prelimi-

nară poate servi ca introducere la studiul procesului formației civilizației noastre.

2. Prin circumscrierea problemei pe un teren pur speculativ comunicarea citită de d-l C. Rădulescu-Motru în ședința dela 21 Mai 1925 a Academiei Române pășește în primul plan al discuției ¹⁾. Ocupându-se de *Ideologia revoluționară în cultura română*, d. Rădulescu-Motru ia o atitudine cu totul potrivnică spiritului acestei lucrări. „D. Lovinescu, susține în esență d-sa, crede în puterea transformatoare a ideologiei... Ideologia prin sine însăși, fără a mai fi intrupată în instituții economice este o forță. Civilizația română modernă este opera ideologiei revoluționare franceze. Cu acest început suntem în plin hegelianism... La formarea civilizației române, după d. Lovinescu, fondul sufletesc al poporului român nu contribuie cu nimic. El este un mare necunoscut inform care stă sub pământ. Știm despre el numai, că se formează după bătaia vântului. Cât bate vântul dela răsărit este rău și turbure în civilizația română; cât bate vântul dela apus este bine. Această fatalitate de hotare i-a fărimitat poporului român cu desăvârșire orice

1. De oarece comunicarea n'a apărut încă în *Analele Academiei*, ne referim la fragmentul, esențial de altfel, apărut în *Mișcarea literară*, an. II, No. 29 și 30 din 30 Mai și 6 Iunie 1925.

veleităate de autodeterminare. El este o ființă pur pasivă și imitatoare “.

3. Obiecțiunea d-lui C. Rădulescu-Motru constă, așa dar, în faptul de a fi studiat o civilizație română la crearea căreia fondul sufletesc al poporului nostru n'a contribuit cu nimic și de a fi redus, prin urmare, acest fond la un rol pasiv. Pornită din feluritele înțeleșuri ce se dau conceptului civilizației și culturii, obiecțiunea nu poate fi înlăturată decât prin unele precizări preliminare.

Nevoia diferențierii conceptului culturii de cel al civilizației a impus distincțiuni adeseori arbitrare. După unii istorici, de pildă, civilizația reprezintă o formă superioară a științii, pe când cultura e numai o formă elementară. În acest înțeles, Italia veacului XV și XVI ar fi fost, după părerea lui G. Brandes, mai civilizată decât Elveția de azi, în care instrucția primară e atât de răspândită; iar Franța anului 1840, cu puținele ei școli rurale, ar fi fost mai civilizată decât țările Scandinave, lipsite aproape cu desăvârșire de analfabetism ¹⁾. Conceptul culturii, într'un astfel de sistem, este așadar limitat, pe deoparte, la un număr de cunoștințe elementare, iar pe de alta, este lărgit prin difuziunea acestor cunoștințe în straturi cât mai adânci. — După W.

1. G. Brandes, *Le grand homme*, Paris 1903, p. 34-35.

Humboldt, civilizația și cultura ar constitui faze succesive și ascendente ¹⁾. Alți cugetători leagă civilizația de faptele vieții sentimentale iar cultura de fenomenele vieții intelectuale; în acest sens cultura ar fi anterioară civilizației ²⁾.

4. În vasta sa sinteză asupra genezei veacului XIX, disociind și el cele două noțiuni, Houston Stewart Chamberlain înglobează în „cultură“ toate fenomenele artei, ale filozofiei, ale adevăratei științi, cu înțeles pur speculativ și creator, ale moralei și religiei, pe când în „civilizație“ nu introduce decât fenomenele vieții colective a organizației economico-sociale și a Statului. Pentru mai multă precizie, iată tabloul tripartit al manifestărilor vieții noastre :

1. Descoperirea	}	Cunoașterea.
2. Știința		
3. Industria	}	Civilizația.
4. Economia socială		
5. Politica și biserica		

1. W. Humboldt, *Gesammelte Schriften*, t. VII, 1 fascicolă, Berlin 1907, p. 22, și urm.

2. G. Sergi, *Nuova Antologia*, 1 Ianuarie 1906 și, în genere, asupra acestor distincțiuni: Alfredo Niceforo, *Les indices numériques de la civilisation et du progrès*, p. 142, în *Bibliothèque de culture générale*, Paris, Ernest Flammarion.

3. H. S. Chamberlain, *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, München, 1904, t. I, p. 63-64 și t. II, p. 731.

6. Concepția lumii (*Weltanschauung* în care intră religia și morala) } Cultura

7. Arta.

Aceste categorii reprezintă, dealtfel, noțiuni relative; civilizația nu înseamnă un câștig pozitiv, un progres, decât pe măsura creșterii simultane a intensității vieții spirituale și artistice; ele nu sunt nici strict dependente: nefiind produsul necesar al „cunoașterii“ sau al civilizației, cultura e condiționată de natura personalității și de individualitatea etnică. O civilizație înaintată nu presupune o identitate culturală; infloritoarei civilizații romane, de pildă, nu-i răspundea o cultură echivalentă. Înaltele manifestări de speculație metafizică ale Indoarienilor erau legate de o viață pastorală primitivă, fără orașe și fără cunoașterea metalelor ¹⁾; cu toată civilizația lor, Chinezii nu s’au ridicat, în schimb, până la cultură. Progresul stând în desvoltarea unui germene existent, rasele sunt închise în fatalitatea structurii lor organice. Ideia, de altfel, e mai veche: o afirmase și Herder când susținuse că: „În India, în Egipt, în China s’a întâmplat ce nu se va mai întâmpla niciodată și nicăieri altundeva pe pământ, tot așa și în Canaan, în Grecia, la Roma sau la Cartagina ²⁾.“ Culturile au, așadar,

1. Ihering, *Vorgeschichte der Indoeuropäer*, p. 2.

2. Herder, *Ideen*, III, 126.

o fizionomie proprie și caractere definite și inalienabile; organisme individuale și exclusive, ele se pot distruge unele pe altele fără a se putea pătrunde însă sau fuziona. În antichitate, numai Grecii s'au dezvoltat aproape armonios sub toate raporturile; ei n'au fost Chinezi, Egipteni sau Fenicieni evoluți, ci indivizi cu o personalitate distinctă, pe care și-au realizat-o sub forma celei mai înalte culturi cunoscute până la ei. Echivalentul lor pentru timpurile moderne sunt Germanii, cu aceea deosebire că la Greci a predominat la început cultura, apoi știința, iar civilizația nu s'a ridicat la o egală înălțime, pe când în centrul dezvoltării popoarelor germane se află, dimpotrivă, civilizația, iar cultura, mai ales sub forma artei, n'a ajuns la un adevărat rol configurator.

5. Adevărul este însă că nu există grupuri sociale izolate și civilizații ermetice. „Civilizațiile, scrie Bouglé ¹⁾, trec peste granițele grupurilor. Pentru idei ca și pentru tehnică sunt arii de extensie fără limite hotărâte.“ Iar Durkheim adaugă ²⁾: „Nu există viață națională care să nu fie dominată de o viață colectivă de natură internațională“. Concluzia logică a concepției arbitrare a

1. Charles Bouglé, *Leçons de sociologie sur l'évolution des valeurs*, p. 205.

2. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*.

unității organice și ireductibile a culturii a tras-o, de altfel, Hegel prin recunoașterea nu numai a preponderanței ci chiar și a misiunii providențiale a anumitor popoare în istoria omenirii: orientul fiind teza, civilizația greco-romană antiteză, îi rămânea lumii germanice să exprime, în procesul de realizare a Ideei, sinteza. Nu dela o astfel de concepție limitată și repede deformată de pangermanismul modern plecase însă teoreticianii de odinioară ai progresului indefinit ca Turgot¹⁾ sau Condorcet²⁾, nici chiar școala istorică germană a lui Niebuhr³⁾, care declara că „nu se poate cita exemplul unui singur popor ridicat prin sine la civilizație“.

6. Considerată, în altă privință, ca semnul cel mai caracteristic al culturii, arta nu reprezintă, totuși, o noțiune simplă, ci complexă. Neîntrecuți în arhitectură și în literatură, Indienii, de pildă, au rămas în urmă în sculptură; lipsiți de originalitate în literatură sau în pictură, Egiptenii, dimpotrivă, s'au arătat originali în sculptură și arhitectură. Primitive sub raportul celorlalte manifestări intelectuale sau artistice, unele popoare dovedesc o vocație evidentă pentru o artă de-

1. Turgot, *Plans des discours sur l'histoire universelle* în *Oeuvres*, Paris, 1844, v. II, p. 626-674.

2. Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, 1793.

3. Niebuhr, *Römische Geschichte*, t. I, p. 88.

terminată : cu toată inferioritatea lor din alte puncte de vedere, Mongolii au acoperit India cu monumente arhitecturale ce fac și acum admirația călătorilor ¹⁾).

7. Plecând dela această inegalitate în manifestările spirituale și fără a mai face distincțiuni între civilizație și cultură, unii cugetători caută în alte valori semnul caracteristic al civilizației. După Gustave le Bon, de pildă, artele nu pot fi criteriul de judecată a nivelului unei civilizații. Lipsiți de orice originalitate creatoare în artă și literatură, Romanii au dominat, în trecut, lumea prin instituțiile lor politice și militare și au creat dreptul ; cu aceeași lipsă de originalitate Americanii sunt astăzi în fruntea omenirii. Arta nu este, prin urmare, un produs al civilizației și al maturității : arta gotică, bunăoară, a înflorit în epoca de relativă barbarie a evului mediu. În procesul spre utilitarism al vremilor noi se poate chiar prevedea o epocă, în care manifestările artistice vor fi considerate ca fenomene secundare ale civilizației ; deși inferioare din punct de vedere filozofic, unele elemente ale civilizației (superioritatea militară, de exemplu) au fost, de alt-

1. Gustave le Bon, *Les premières civilisations de l'Orient* (Egypte, Assyrie, Judée etc.); *Les monuments de l'Inde* : și mai ales : *La civilisation de l'Inde*.

1. Gustave le Bon, *Lois psychologiques de l'évolution des peuples*, p. 70 și passim.

fel, totdeauna mai hotărâtoare din punct de vedere social; Grecia a căzut sub greutatea cohorțelor romane, iar imperiul roman s'a prăbușit sub loviturile barbarilor Germani.

Ne privind creațiunea artistică ca pe un criteriu de superioritate, Gustave le Bon nu-l caută nici în inteligență, nici în sensibilitate, ci în *character*, adică în perseverență, energie, stăpânire de sine, moralitate, statornicia unor directive sufletești. Caracterul e un element fundamental și ireductibil; el diferențiază structura mintală a popoarelor și le determină evoluție istorică: prin caracter Romanii au stăpânit odinioară lumea, pe care, tot prin caracter o stăpânesc astăzi Anglo-Saxoni.

A privi astfel problema superiorității raselor înseamnă însă a o pune pe un alt teren decât cel al factorilor culturali; înseamnă a o privi sub raportul forței și al vitalității.

8. Fără a mai diferenția cultura de civilizație, și alți cugetători s'au încercat să găsească elementul unic de determinare a superiorității unei civilizații¹⁾. Câțiva l'au văzut în gradul de altruism, adică în putința sacrificiului pentru fericirea altora și, mai ales, a generațiilor viitoare²⁾;

1. In mod general, cf. Alfredo Niceforo, *Les indices numériques de la civilisation et du progrès*, pag. 144, și urm.

2. B. Kidd, *The science of power*, (London 1918, partea a treia).

punându-l în moralitate, alții au întocmit statistici morale, după diferite indicii ca: instituțiile de prevedere socială, muntele de pietate, jocurile, falimentele, alcoolismul, criminalitatea. Progresul constând, după Spencer, în trecerea dela omogen la eterogen, adică la o diferențiere continuă, măsura civilizației ar trebui, deci, căutată în aceeași diferențiere, pe când, după Durkheim, ea stă în gradul de „densitate morală“ a unei societăți ale cărei indicii ar fi densitatea populației, urbanismul, înlesnirea comunicațiilor ¹⁾, volumul social ²⁾ etc. Adam Smith credea ³⁾ că „semnul cel mai hotărîtor al prosperității unui popor este creșterea numărului locuitorilor“ — principiu care ar face din China națiunea cea mai prosperă; alții măsoară civilizația după gradul de perfecție a ideii juridice ⁴⁾ sau după gradul de multiplicare și extindere a drepturilor individuale ⁵⁾ și așa mai departe ⁶⁾.

1. De Guerry, *La statistique morale de l'Angleterre comparée à celle de la France*, Paris 1866; A von Oettinger; *Die Moralstatistik*, Erlangen 1868-73; M.-W. Drobisch, *Die moralische Statistik*, Leipzig 1867.

2. E. Durkheim, *De la division du travail social*, Paris 1893, p. 283 sqq.

3. Ad. Smith, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, Paris 1843, t. I, p. 94.

4. D. J. Hill, *La vie sociale et l'organisation internationale*, Paris 1912.

5. P. Barth, *Die Frage des sittlichen Fortschritts der Menschheit*.

6. Cf. Alfredo Niceforo, *op. cit.*

9. Concepția d-lui C. Rădulescu-Motru pornește și ea dela disociația noțiunii culturii de cea a civilizației, pe care o găsim mai la toți istoricii culturali germani dela Chamberlain până la Oswald Spengler¹⁾. La Spengler, există, totuși, o deosebire; pe când Chamberlain făcea din cultură și civilizație forme contingente sau chiar simultane, la Spengler ele sunt cu desăvârșire succesive: civilizația materială este deformația fatală a oricărei culturi sufletești; când a ajuns civilizație (cum e cazul, în zilele noastre, al Apusului), cultura încetează de a mai fi un principiu creator. Filozofia culturală a d-lui C. Rădulescu-Motru nu cunoștea încă formula fatalistă a spenglerianismului; ea s'a alipit doar concepției lui Heinrich Schurtz²⁾, după care „cultura nu consistă în fapte și produse materiale ci în forțele cari aduc asemenea rezultate“ sau și mai lămurit: „toate rezultatele culturii materiale sunt numai invelișul extern al unor fenomene sufletești interne, și ele stau cu acestea din urmă în acelaș raport, în care stau și atomele materiale față de forța vie, care formează și menține corpul. Istoria culturii este istoria sufletului omenesc“. Cultura, pe lângă aceasta, nu există decât întru cât e *actuală* în dispozițiile sufletești ale unei socie-

1. Oswald Spengler, *Untergang des Abendlandes*, 1921.

2. Heinrich Schurtz, *Urgeschichte der Kultur*, 1900.

tăți. „O societate, scrie d. C. Rădulescu-Motru ¹⁾ devine cultă din momentul ce membrii săi se bucură de anumite funcțiuni superioare sufletești, și întrețin conștient în practica vieții lor anumite deprinderi intelectuale și morale“. Ceeace reprezintă pentru dezvoltarea activității individului unitatea conștiinții sale, este pentru dezvoltarea firească a unui popor unitatea conștiinții sale sociale. „Limita până la care poate crește populația unui grup social depinde, susține R. du Bois-Reymond ¹⁾, de cultura acestui grup“. Unitatea de cultură se exprimă în afară prin unitatea de direcție, fără de care, ne putând ajunge la cultură, o societate se ridică cel mult la civilizație. Pe când cultura este, așadar, un bun sufletesc, produs colectiv și evolutiv al unui grup social, civilizația e un bun material răspândit mai mult la suprafața societății.

10. Ori care ar fi controversele în jurul disociației celor două noțiuni, și, mai ales, oricâte elemente arbitrare ar putea conține, am admis-o, totuși, ca pe un punct de plecare. Și pentru noi civilizația reprezintă totalitatea condițiilor materiale în care trăim : lumină electrică, șină de cale

1. C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, p. 48.

1. Dr. R. du Bois-Reymond, *Die physiologischen Wirkungen der Kultur auf den Menschen in Politisch-anthropologische Revue*, I, 5, p. 333.

ferată, sârmă de telegraf, poliție, constituție, regim juridic, regim economic, instrucție obligatorie, vot universal și deci regim politic etc., pe când cultura reprezintă totalitatea bunurilor sufletești, fie ele forțe morale și religioase produse ale veacurilor trecute, fie deprinderi sufletești dobândite mai de curând. Departe dar de a pleca de la negația rasei, o afirmăm dimpotrivă. Ne fiind însă o putere creatoare în vid, ea lucrează în timp și în spațiu, adică prin acțiunea condițiilor sociale și, mai ales, istorice; înainte de a deveni o forță morală, însuși ortodoxismul a fost o forță exterioară, adică un bun material. „Instituțiunile, susțineam încă din primul volum al acestei lucrări¹⁾, se pot preface lesne; nu considerăm însă aceste prefaceri ca rezultatele definitive ale unei noi culturi. Insemnătatea revoluției stă mai mult în perspectiva altor posibilități; regăsindu-se sufletește prin contactul cu civilizația apuseană și, adaptându-se unui mediu de formație potrivit idealității sale, sufletul românesc a putut intra, astfel, într'un nou proces de fixare în condiții cu mult mai prielnice“.

11. Punând la baza *Istoriei civilizației române moderne* o distincțiune între cultură și civilizație atât de categorică și atât de apropiată de cea a d-lui C. Rădulescu-Motru, urmează dela sine că ne-am referit în ea numai *la totalitatea con-*

1. E. Lovinescu, *Ist. civ. rom. mod.*, v. I, p. 179.

dițiilor materiale ale vieții românești. Invinuirea principală a d-lui C. Rădulescu-Motru de a fi susținut pe nedrept că, „la formarea civilizației române fondul sufletesc propriu al poporului român nu contribuie cu nimic. El este un mare necunoscut inform care stă sub pământ. Știm despre el numai că se formează după bătaia vântului. Cât bate vântul dela răsărit este rău și turbure în civilizația română: cât bate vântul dela apus este bine. Această fatalitate de hotare i-a fărâmițat poporului român cu desăvârșire ori și ce velleitate de autodeterminare. El este o ființă pur pasivă și imitatoare” — nu are obiect. „Fondul sufletesc propriu al poporului român“ n’a colaborat cu nimic la descoperirile și invențiile lui Gutenberg, Papin, Stephenson, Edison, Morse, Branly sau Marconi: am tras, totuși, foloasele tipografiei, ale mașinilor de aburi, ale electricității, ale telegrafiei și telefoniei ca și ale întregii tehnice moderne; „fondul sufletesc propriu al poporului român“ n’a participat nici la alcătuirea codului Napoléon, a constituției belgiene, a votului universal sau a proporționalității ca și a întregului regim economic sau juridic; și în această privință, am fost, deci, beneficiari integrali. În elaborația „civilizației“ sale, poporul român a fost „pasiv și imitator“ ca și celelalte popoare în situația sa și, în genere, ca toate popoarele fără distincțiune, ce se folosesc automatic de orice câștig al științei sau de orice experiență so-

cială făcută într'un punct dat al globului. Nu pot exista două păreri în această privință.

12. Pot exista însă într'o altă problemă, pe care o vom pune deabia acum. Pe aceste bunuri materiale ale „civilizației“ unui popor, d. C. Rădulescu-Motru, ca și mulți alți critici, le socotesc lipsite de valoare. Nu tot așa și noi. Drumul dela cultură la civilizație nu e ireversibil; devenind condițiile vieții noastre, aceste bunuri materiale intră în deprinderi și se prefac cu timpul, prin adaptare la unitatea noastră temperamentală, în valori sufletești; cu alte cuvinte, civilizația se transformă în cultură: reversibilitate, asupra căreia ne vom mai opri în cursul volumului de față.

II

1. Obiecția d-lui C. Rădulescu-Motru de a fi plecat de la dialectica hegeliană. 3. Duelul logic e un principiu de progres social. 3. Planul acestei cărți pleacă din însăși dialectica socială.

1. Din ordinea publicării celor două volume asupra „forțelor revoluționare“ și asupra „forțelor reacționare“, d. C. Rădulescu-Motru a scos concluzia că n'am procedat dela studiarea actelor ci din simpla aplicare a dialecticei hegeliene la fenomenele vieții noastre. „Acum, afirmă d-sa, iată cum se desfășoară formația civilizației române. Ideologia revoluționară franceză era o forță ce-și căuta undeva realizarea. Ea sboară, grație câtorva Români, care își făceau studiile sau petreceau la Paris, pe pământul binecuvântat al României. Aci ideologia revoluționară își chiamă negațiunea ei la viață. Negațiunea forței revoluționare este forța reacționară. Aceasta se și arată numai decât, pregătită fiind în Germania. Teza și a găsit antiteza. Vine sinteza : civilizația română de astăzi. Un istoric mai puțin hegelian ar fi început cu forța reacționară, care se potri-

vește mai bine sufletelor pasive și imitative și apoi ar fi venit la forța revoluționară. Sau, un istoric adevărat, în genul lui H. Taine, ar fi început cu starea de fapt, cu vechiul regim, pentru a trece apoi la inovație, la noul regim. D-l E. Lovinescu începe însă strict după formula dialectică: întâi afirmația, apoi negația, și în urmă sinteza afirmației cu negația, care aduce o nouă afirmație“.

2. Alături de „împerecherea logică“, formula imitației prin acumulare, „duelul logic“ este cel dealdoilea aspect al imitației și principalul în formația civilizațiilor tinere. ¹⁾ Prin simpla sa apariție, orice idee nouă, descoperire sau invenție, reprezintă negația unei alte idei sau forme de viață cu care intră în conflict: astfel s'au luptat zahărul de sfeclă cu cel de trestie, locomotiva cu poștalionul, corabia cu abur cu cea cu pânze, neologismele cu arhaismele, produsele noi industriale cu cele vechi, creștinismul cu păgânismul. Pe lângă negația unei stări de fapt, formele nouă trebuie să conțină și o afirmație. Oricât ar fi de incizivă, negația în sine e sterilă; păgânismul n'a căzut din pricina satirei lui Lucian ci din pricina simplei afirmații a unui nou ideal al umilului sclav creștin; stilul ogival a distrus stilul „roman“; arta Renașterii a distrus arta gotică;

1. G. Tarde, *Les lois de l'imitation*, p. 167.

drama romantică a distrus tragedia clasică, pentru că în ele conțineau afirmația unei teze noi, care, la rândul ei, avea să fie negată de o altă afirmație a spiritului; tot ce vedem astăzi statornic nu e, în realitate, decât rezultatul unei aprige lupte, prin care orice invenție, întimpinată cu neîncredere la început, contestată apoi, isbutește să biruiască prin forța interioară a superiorității sale. Înainte de a deveni oficială, filozofia lui Descartes a fost privită ca revoluționară; condamnată de congregația Indexului la 1663, ea a fost censurată de Sorbona, și interzisă ca subiect de discuție academică, mai întâi de arhiepiscopul Parisului (1671) apoi de universitățile din Angers și Caen. Considerat de catolicii din Franța ca protestant, de calviniștii din Olanda ca înțeles cu iezuiții, de iezuiți ca susținător al janseniștilor, Descartes a început, astfel, prin a fi exclus din școlile tuturor. — În ordinea tehnică rezistența față de invenție se poate plăti chiar cu viața: rezistența, de pildă, a cavalerilor medievali față de invenția armelor de foc. Prin acțiunea sa dela distanță, pușca nu i se părea lui Bayard vrednică de un cavaler; nevoind să se folosească de ea, a murit deci lovit de o arcebuza. Concepția onoarei cavalerești a continuat, totuși, să se împotrivescă și mai departe noiei invenții; numai după ce gloanțele Spaniolilor au nimicit armata lui Francisc I la Pavia (1525), s'au decis și Francezii să urmeze pilda

celorlalte popoare. Și trecerea dela archebuză la pușcă (*fusil* dela italianescul *fusile*, cremenea cu care se aprindea praful, inventată în Italia la 1630) s'a făcut după multă rezistență; abia în urma păcii dela 1668, Louvois a convenit să se distribue câte patru puști de companie și să se anexeze apoi câte o companie de pușcași la fiecare regiment, și, numai după lupta dela Steinkerque, în care, ciuruiți de gloanțe, soldații francezi și-au aruncat armele pentru a smulge puștile dela Englezi, rezistența împotriva noiei invenții a fost înfrântă și pușca definitiv introdusă la 1703. ¹⁾

3. Intregul fond categoric al societății fiind opera unei astfel de dialectice, procedeul compoziției *Istoriei civilizației române moderne* n'a pornit dela o idee arbitrară ci dintr'o realitate istorică. Cum civilizația română, adică totalitatea condițiilor vieții noastre materiale, nu e o creațiune organică a poporului român, nu puteam pleca dela studiul unor forțe care n'au avut inițiativa; în materie socială, politică, economică și

1. A. Rambaud, *Histoire de la civilisation française*, v. II, p. 205. De altfel și alte amănunte istorice sunt luate fie din această carte, fie din *l'Histoire générale* a lui Lavissee și Rambaud, fie din *Origines de la France contemporaine* a lui Taine, etc. Referința nu s'a făcut însă de cât când citația este textuală sau când amănuntul atrage după sine și interpretarea lui.

tecnică, inițiativa a pornit dela ideologia și de la totalitatea componentelor civilizației apusene. Studiul forțelor revoluționare se impunea, așa dar, ca studiul adevăratului principiu activ; pentru a se realiza ele au întâlnit în cale, cum era și firesc, forța reacționară nu numai a vechelor forme sociale ci și a sufletelor configurate de influențe seculare. Duelul logic al acestor forțe constituie istoria însăși a *civilizației române moderne*.

III

1. Atitudinea istoricilor față de revoluția de la 1848 e dictată de convingeri politice. 2. Obiecțiile d-lui C. Rădulescu-Motru cu privire la rolul partidului liberal. 3. Problema trebuie pusă în cadrul legilor sociale.

1. Punând formația civilizației noastre în funcțiune de oameni, istoricii i-au aprobat sau combătut. Junimiștii și d. N. Iorga ¹⁾, de pildă, i-au combătut. Și *Cultura română și politicianismul* a d-lui C. Rădulescu-Motru îi cuprinde într'o egală critică. „Iată pe primii pionieri, scrie d-sa, ²⁾ ai aceluia lung convoi de emigrare spre școlile apusului, pe care îl începe tinerimea română încă înainte de 1848! Să încercăm a ne apropia de felul lor de judecată, să intrăm în sufletul lor. Ce cereau acești tineri români dela școlile și cultura apusului? Ce gol sufletec aveau ei de împlinit? Ce dorinți de realizat? Cereau ei oare (urmează o serie de întrebări)...? Nu, desigur. Nici apărarea libertății de conștiință; nici avântul în-

1. N. Iorga, *O luptă literară*, II, 301.

2. C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, p. 212.

treprinderilor industriale potrivite țării noastre; nici vreo revendicare precisă pe terenul politic și economic; nimic din toate acestea nu sta în sufletul acelor tineri cari mergeau în Apus. Scopul lor era mult mai înalt și mai vag. Ei mergeau în străinătate ca să învețe *carte*; adică *carte bună pentru orice*. Ei cereau ca școlile Apusului să le dea o formulă prin care se poate improviza fericirea țării lor. Ei voiau — după tipica expresiune a unuia dintre ei, ¹⁾ — ca „învățătura să le plouă în cap“, ca pe urmă, întorși în țară să o verse și ei asupra iubiților compatrioți! Ce ploae mănoasă, în adevăr! Ea este mai mănoasă ca aceea pe care o trimete bunul Dumnezeu ca să rodească holdele; căci aceea, pe care o trimete bunul Dumnezeu, nu poate să profite de cât acelaia care are un pământ în posesie, pe când ploaia venită din învățătură profită tuturor; ea cade, în adevăr, spre binele tuturor și spre paguba nimănu. Și în altă parte: ²⁾ Dumnezeule, ce carte miraculoasă adus-au cu ei tinerii veniți din școlile apusului! Ce misterioasă tehnică descoperit-au ei ca să-și creeze rente, fără să depună muncă și capital, și totuși spre folosul tuturor și paguba nimănu... Cum s'ar fi putut oare ca acești vrăjitori ai cărții să nu momească

1. Scarlat V. Vârnab: *Biblioteka Roméne din Paris fundate în anul 1846*. Paris 1845. Ed. Bautruche; republicată în *Anul 1848, acte și documente*, I, pag. 24.

2. C. Rădulescu-Motru *op. cit.* p, 217.

ei sufletul poporului român? Se poate cineva opune unui om care împrivează fericirea și bogăția? Și fiecare politician putea să fie un asemenea om!“

Punând inițiativa procesului de infiltrație a ideilor apusene tot pe seama tinerilor ce și-au făcut educația la Paris, în preajma anului 1848, alți istorici (A. D. Xenopol, Pompiliu Eliade etc.) i-au privit cu simpatie: involuntar, opiniile politice au precumpănit, și într'un caz și în altul, în atitudinea lor față de un fenomen social, care, prin simplul fapt al existenței sale fatale, e, în realitate, dincolo de aprobare și de dezaprobare.

2. Printre aceștia voește să mă treacă și pe mine d. C. Rădulescu-Motru. „Cum a intrat însă, scrie d-sa, ideologia revoluționară în viața și politica socială a poporului român și, mai ales, cum s'a menținut ea în preocupările sufletești ale acestui popor, pentru ca apoi să avem din ea civilizația română? Cititorul are dreptul să ceară un răspuns la această întrebare. O ideologie devine cauză reală numai când intră în deprinderile vieții zilnice, ca o preocupare constantă. Din atmosferă numai ea nu poate înrâuri. Ii trebuie un mijloc de legătură și încă, poporului român, un mijloc de legătură puternică. Simpla propagandă prin presă și prin broșuri nu este de ajuns. La un popor care este și astăzi

analfabet, este o crudă ironie să pui pe seama presei legătura lui cu ideologia. Trebuie un mijloc mai real". Căutând în *Istoria civilizației române moderne* aceste mijloace mai reale de penetrațiune, d. C. Rădulescu-Motru crede că le poate reduce la două: „unul exprimat pe față și care este de paradă; altul strecurat printre rânduri și care este înțeles numai decât de cititorul priceput. Acel de paradă sună așa: civilizația română este creația ideologiei revoluționare franceze, care s'a impus poporului român prin interdependența morală și materială dintre popoarele europene. Acest răspuns nu este însă susținut cu nimic. Un scriitor cu experiență și cu talent ca d. E. Lovinescu, dacă l'ar fi luat în serios acest răspuns, l'ar fi însoțit de documentarea trebuitoare". Rămâne al doilea mijloc „strecurat printre rânduri” care sună astfel: „ideologia revoluționară franceză s'a propagat și înfăptuit la noi prin activitatea partidului liberal, care este o continuare a sufletului marelui Ion C. Brătianu. Dacă n'ar fi fost Ion C. Brătianu nu s'ar fi putut constitui partidul liberal. Dacă n'ar fi fost partidul liberal n'ar fi fost civilizația română de azi“...

Sau și mai limpede: „Afirmația, scrie d-sa, trebuia justificată că Ion C. Brătianu, întemeietorul partidului liberal, este făuritorul civilizației române. Aceasta este sinteza. La ea nu se putea ajunge decât pe o singură cale, și anume fă-

cându-se din ideologia revoluționară franceză forța pozitivă care creiază civilizația română. Pentru ce numai ideologia revoluționară franceză? Fiindcă numai pe aceasta a transportat-o cu sine I. C. Brătianu dela Paris. Asupra acesteia avea el drept de monopol. N'au transportat-o și alții și, prin urmare, n'au și alții meritul lui Brătianu? Nu. Ceilalți au păcătuit toți contra ei. D-l E. Lovinescu arată cu documente, că adevărat revoluționar consecvent a fost singur Ion C. Brătianu. După ce se asigură, astfel, că Ion C. Brătianu este ideologia revoluționară franceză, iar ideologia revoluționară franceză este Ion C. Brătianu, — caută o civilizație pe pământul virgin al României. Aceasta este teza. La d. E. Lovinescu, volumul I. Teza chiamă după sine antiteza. Aceasta se arată sub forma negațiunii : forțele reacționare, care sunt și ele tot numai o ideologie. Forțele reacționare au rolul exclusiv să excite forțele revoluționare, căci ele nu fac decât să-și ridice din când în când capul și apoi să capituleze. La d. E. Lovinescu, volumul II. Ce poate să urmeze de aci? Ați văzut răspunsul mai înainte.

Iată dar cum s'a născut acest prunc al marei personalități omenești, și care vrea să fie odată civilizația română! Copil născut din flori, în toată puterea cuvântului. Tatăl său adoptiv, entuziastul Ion C. Brătianu l'a găsit pe malurile Senei. L'a crescut cât a trăit, apărându-l de pri-

mejdiiile reacțiunii și apoi l'a încredințat partidului liberal, care l'a înfiat pentru veșnicie“.

3. D. C. Rădulescu-Motru se înșală. N'am explicat procesul de formație a civilizației române prin acțiunea dublă a unui mecanism „de paradă“ și a altuia „strecurat printre rânduri“, ci numai prin interdependența vieții contemporane, adică print'o lege socială, a cărei valoare rămâne de dovedit, dar care, în chip fatal, se realizează prin oameni și partide. Rolul istoric al partidului liberal nu-i „strecurat“ ci-i afirmat categoric; oricum ar fi apreciat, nu poate fi tăgăduit; pornind dela principiul unei creșteri evolutive, d. C. Rădulescu-Motru era în drept să-l condamne dar nu să și-l conteste. Expresie a momentului istoric, oamenii se valorifică numai prin gradul de colaborație inconștientă și mai ales conștientă, — în aceasta stă superioritatea lui I. C. Brătianu — cu spiritul veacului. Fără a fi produs deci „civilizația“ română, liberalismul a fost instrumentul necesar al sincronismului ce-și întinde acțiunea nivelatoare asupra întregii vieți contemporane.

Înțelegem unitatea și a o a unitat
măi? Institutulile burgheze sau ideologia
apoi Institutulile chiar unitate au format din
interese — dintr'o evoluție lentă a unitat
fel de viață la actual.

IV

1. Legea interdependenții. 2. Spiritul veacului: spiritul evului mediu 3. Spiritul Renașterii. 4. Spiritul Reformei. 5. Spiritul veacului XVII, 6. Spiritul antitraditional al veacului XVIII. 7. Spiritul democratic și național al epocii noastre.

1. Luată din puterea oamenilor, inițiativa trebuie strămutată, așa dar, în planul social al interdependenții vieții materiale și morale, sub regimul căreia se dezvoltă civilizația contemporană. Formulată încă din primul volum, această „lege“ a dat naștere unei întregi literaturi polemice; unii critici au voit chiar s'o găsească pe dea'n-tregul în C. Dobrogeanu-Gherea. Cu o bază socială mult mai largă decât teoria lui C. Dobrogeanu-Gherea, „legea“ nu e, în orice caz, o descoperire: în materie socială nu se fac descoperiri. Pornind dela o constatare de fapte și chiar dela concepția modernă a solidarității civilizației umane, ea își îngrădește rolul și meritul în a da o interpretare strict sociologică formației civilizației române.

2. Pe cale de a deveni un postulat al întregii civilizații contemporane, prin identitate de forme sociale, de idei, de credințe, solidaritatea vieții europene nu este, totuși, un fenomen modern. Fără o astfel de identitate de caractere esențiale istoria nici nu s'ar fi putut despărți în epoce. Există un spirit al veacului, numit de Tacit *saeculum*¹⁾, adică o totalitate de condiții materiale și morale configuratoare ale vieții popoarelor europene într'o epocă dată²⁾. Spiritul evului mediu, de pildă, se limitează la două principii esențiale: la credința religioasă, care a determinat natura existenței sufletești a tuturor popoarelor europene din acea vreme și care, devenită o adevărată febră, a împins occidentul la cucerirea mormântului lui Christos din mâinile păgânilor (1089-1200); și, în al doilea rând, la forma socială a feudalității. „Regimul feudal, scrie Fustel de Coulanges, se găsește și la neamuri ce n'au nimic german și la popoare ce n'au nimic roman. El a existat deopotrivă în Galia sudică, unde predomina sângele roman, și în Galia nordică, în care se amestecase amândouă rasele, în Bavaria sau Saxonia de rasă pur germanică. El a existat și la Unguri și la Slavi. Documentele irlandeze ne arată că s'a format și în Irlanda spontan, fără nici o cucerire. Il găsim și la alte

1. Tacit, *Germania*, 19.

2. Bluntschli, *Politik als Wissenschaft*, p. 73.

multe popoare chiar în afară de Europa“ — îl găsim și în orientul musulman; îl găsim chiar și în Japonia, de unde conchidem că necesitățile momentului istoric depășesc legile elementare ale imitației prin contagiune.

Spiritul timpului nu e, de altfel, un concept abstract, ci se desprinde, dimpotrivă, din gradul de evoluție intelectuală ca și din situația economică a epocii. La baza feudalismului fiind și lipsa unui proces de schimb, o identitate de condiții materiale putea produce o identitate de forme sociale și, deci, și un „spirit al veacului“ caracteristic.

3. După căderea febrei religioase a evului mediu, un alt veac (1450-1540) ne-a adus Renașterea, adică reînvierea spiritului antic, înăbușit o mie de ani de spiritul evului mediu, și contestarea dreptului exclusiv al Bisericii dela direcția științifică și artistică a omenirii. „Renașterea, scrie Huxley ¹⁾, n'a fost numai deșteptarea literelor; câțiva cercetători ai naturii din acea epocă au luat firul conducător al tainelor sale așa cum căzuse din mâna Grecilor cu o mie de ani înainte. Bazele matematicilor fusese atât de bine puse de dânsii, încât copiii noștri învață geometria într'o carte scrisă pentru școlile din A-

1. Huxley, *Les sciences naturelles et l'éducation*, p. 353.

lexandria, acum două mii de ani. Astronomia modernă e continuarea, dezvoltarea naturală a lucrărilor lui Hipparc și a lui Ptolomeu; fizica modernă a lucrărilor lui Democrit și Arhimede; i-a trebuit mult biologiei moderne ca să poată depăși știința lăsată moștenire de Aristot, Teofrast și de Galien“. Călăuzit de acest spirit, încă dela sfârșitul veacului XV Pomponat din Mantova (1462-1525) surpa temeliile catolicismului, tăgăduind minunile și providența cerească și explicând totul prin determinismul faptelor naturale.

4. Dacă prin reluarea firului civilizației antice, Renașterea reprezintă mai mult o emancipare a popoarelor sudice în domeniul artei și al cugețării filozofice, Reforma reprezintă aceeași emancipare a popoarelor septentrionale, mai ales în domeniul religios și național, de sub tirania universalității bisericii catolice. Incepută încă din veacul IX prin revolta lui Scot Erigene împotriva Romei, continuată în veacul XI prin Abélard, care reclama libertatea credinții religioase, tendința de emancipare s'a accentuat apoi aproape simultan la Slavi, la Cehi, la Germani. Incă din veacul XIII Boemii își aveau *Noul Testament* în limba cehă; Hus le-a dat apoi la începutul veacului XV traducerea Bibliei complete; în Anglia, cu o sută de ani înaintea lui Luther, Wyclif o tradusese și el în întregime. In aceste manifestări

multiple și sistematice, Chamberlain ¹⁾ nu vede o dispută dogmatică asupra credinții ci lupta între libertate și servitute. Reforma, după dânsul, nu e un eveniment pur eclesiastic ci reprezintă revolta integrală împotriva stăpânirii streine, „o ridicare a sufletului germanic împotriva tiraniei sufletești a antigermanismului“ — adică împotriva universalității bisericii romane. Posibilitatea mișcării protestante fusese, de altfel, pregătită de mai înainte, încă din veacul XIV și prin lupta, fără caracter exclusiv german, împotriva puterii temporale a papilor și prin emanciparea autorității regale : luptă începută de Filip cel frumos și rezolvată prin captivitatea dela Avignon. „Mișcarea luterană, scrie Auguste Comte ²⁾, n'a adus nici o înnoire nepreparată înainte : succesul lui Luther rezultă din oportunitatea sa. Supunerea puterii spirituale față de puterea temporală împinge la emanciparea personală, slăbind singurele autorități ce aveau dreptul de a disciplina inteligențele. Trecând în mâinile regilor, atribuțiile intelectuale ale puterii catolice nu puteau fi serios respectate. Aceasta era situația tuturor popoarelor creștine în momentul apariției protestanților. care, formulând principiul liberului examen, au consacrat o stare preexistentă, la formarea căreia

1. Chamberlain, *op. cit.* v. I. p. 650.

1. Auguste Comte, *La Philosophie positive*, ed. Emile Rigolage, t. IV, p. 32.

concurase timp de două secole toate influențele sociale“.

5. Absolutismul domină nu numai pragmatic ci și teoretic istoria veacului XVII. „Regele, scria Ludovic XIV în *Memoriile* sale, reprezintă națiunea în întregime, pe când fiecare particular nu reprezintă decât un individ față de rege. Prin urmare, orice putere, orice autoritate se află în mâna regelui și nu poate fi alta în regat decât cea, pe care o stabilește el. Națiunea nu face corp în Franța: ea se află în întregime în persoana regelui“. Iar Bossuet confirma în *Politique tirée de l'Écriture sainte*: „Principiile nu trebuie să dea seamă nimănui de ceeace ordonă... Nimeni nu-i poate spune: *De ce faci așa?* O regi, voi sunteți zei, adică: în autoritatea voastră, pe fruntea voastră aveți ceva divin“. Regele este proprietarul Franței; venitul lui e bugetul statului. „Aflați, domnilor, spunea abatele Terray, ministru de finanțe, că avutul cetățenilor e avutul regelui și datoriile lui, datoriile statului“. Stăpân pe pământ și pe locuitori, el avea și dreptul de a le pretinde aceeași credință religioasă ca și dânsul.

6. In epoca dela 1740-1789, spiritul veacului se caracterizează printr'o reacțiune împotriva tradiției sub toate formele ei, în stat, biserică, filozofie, economie politică, justiție, educație. Ba-

zele tradiționale ale vechiului regim sunt săpate de spiritul critic al filozofilor, care vor să pună societatea pe temelii raționale; această epocă realizează deci revoluția în idei, pe care avea s'o traducă în fapt și s'o împrăștie în toată Europa Revoluția dela 1789. Regii nu distruseseră puterea temporală a bisericii, a feudalității, a autonomiilor provinciale și comunale, decât numai în măsura în care această putere se opunea propriei lor autorități; revoluția a dus și mai departe opera de distrugere, până la nivelarea completă a *egalității democratice*. „Regalitatea franceză, scrie Rambaud ¹⁾, n'a fost destul de puternică pentru a realiza egalitatea; a fost însă prea puternică pentru a îngădui libertatea. Sfioasă față de drepturile istorice ale Bisericii și ale nobilimii, a fost tiranică față de supuși; ea a nimicit până la ultima rămășiță a reprezentării naționale; n'a respectat nici libertatea de conștiință, nici libertatea scrisului, nici siguranța persoanelor și a proprietății“.

7. Revoluția franceză ne-a adus principiile sub regimul cărora se dezvoltă întreaga viață contemporană; *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului* din 1791 formează marea „chartă“ a tuturor drepturilor moderne. Ea ne-a adus principiul suveranității naționale, al libertății indivi-

1. A. Rambaud, *Hist. de la civil. contemp.* p. 8. și passim.

duale, al libertății religioase, al libertății presei și cuvântului, principiul egalității legale, fiscale și politice dela temelia tuturor democrațiilor contemporane și, ca o urmare firească, principiul naționalităților ce ne configurează veacul.

Imprimând caracterul general și organic al instituțiilor din diferite epoci, spiritul timpului e, așa dar, firul conducător al istoriei în controversele faptelor. Prezent pretutindeni, el se dezvoltă, totuși, în unele țări mai intens : la Roma și la Atena, în antichitate ; la Germani în timpul Evului mediu ; în Italia în epoca Renașterii ; în Franța în veacul XVII și la sfârșitul veacului XVIII.

V

1. Sunt idei ce anticipează asupra spiritului veacului : toleranța religioasă a politicii lui Enric IV. 2. Intoleranța religioasă a politicii lui Ludovic XIV reprezintă adevăratul spirit al veacului. 3. *Republica creștină* a lui Enric IV e, de asemeni, o idee anticipată.

1. Sunt, totuși, și idei ce anticipează asupra timpului ; cu cât anticipează însă mai mult cu atât sunt mai puțin eficace. În mijlocul Europei veacului XVI, de pildă, sfâșiata de lupte religioase, în care protestanții erau persecutați în statele catolice și catolicii în statele protestante, într'o epocă, în care în Spania, în Italia, în Portugalia, Inchiziția stârpia prin moarte erezia, în care în Germania războiul de treizeci de ani distrugea jumătate din populația țării, în care Elisabeta în Anglia și Filip II în Spania își ucidau supușii pentru că nu credeau ca dâșii, într'o astfel de epocă, în care *intoleranța religioasă* reprezenta spiritul veacului, toleranța politicii lui Enric IV era, cu siguranță, o idee anticipată asupra timpului său. Prin edictul dela Nantes (1598) Bearnezul le-a acordat, anume, protestanților

libertatea cultului în anumite localități specificate ; le-a fixat o sumă de 165.000 de livre pentru întreținerea templelor și școlilor lor ; le-a recunoscut aceleași drepturi civile ca și catolicilor ; a înființat în fiecare parlament o cameră compusă din judecători protestanți ; le-a acordat — mai mult de cât trebuia — dreptul de a avea întruniri politice și două sute de fortărețe ca locuri de apărare în caz de persecuție religioasă. Din acelaș spirit conciliant s'a înconjurat în slujbele cele mai înalte fie cu foști membrii ai ligii catolice ca Villeroy sau Villars, fie cu protestanți ca Sully, La Trémoille, Bouillon sau ca mareșalul Lesdiguières. Edictul anticipând însă asupra spiritului timpului, multă vreme parlamentele au șovăit să-l înregistreze, iar orașul Paris a refuzat până la urmă să primească în incinta sa un templu protestant.

2. Potrivnică spiritului timpului, o astfel de toleranță nu se putea menține. Ludovic XIV a început, deci, prin violarea edictului și apoi, la 22 Octombrie 1685, prin revocarea lui cu ordinul ca pastorii să plece din Franța în 15 zile, ca toate templele și școlile protestante să fie închise și ca toți copiii de protestanți ce se vor naște să fie botezați catolic. Indată după publicarea revocării, „dragonadele“ reîncep : sate și orașe pustiite, pastori spânzurați, închisorile pline cu femei cu capul ras, deportațiuni, mănăstirile pline cu fete

aduse spre a fi catolicizate — iată aspectul Franței după revocarea edictului dela Nantes. Părăsindu-și patria, patru sute de mii de protestanți, floarea țării, și-au dus activitatea în Olanda, în Prusia sau în Anglia. Adevărată catastrofă națională, această politică a fost, totuși, expresia spiritului veacului și, în această calitate, au preamărit-o contemporanii ca pe un act de însemnătate națională. „Să nu uităm, striga Bossuet la înmormântarea lui Le Tellier, de a răspândi minunea vremii noastre și să-i lăsăm povestirea veacurilor viitoare. Înarmuriți de atâtea miracole, să ne revărsăm inima asupra evlaviei lui Ludovic. Să ne înălțăm până la cer aclamațiile și să-i spunem acestui nou Constantin, acestui nou Teodosie, acestui nou Carol cel mare, ceea ce cei 630 de Părinți au rostit la conciliul din Chalcedonia: „Ai întărit credința, ai stârpit pe eretici“. Politica succesorilor lui Ludovic XIV, a pornit și ea dela aceeași intoleranță: edictele din 1724 și 1730 au repetat dispozițiile edictului din 1685; la 1717, surpinse în practicarea cultului, 74 de persoane au fost trimise la galere; în 1745—46 alți 277 protestanți din Dauphiné au avut aceeași soartă; dela 1744 — 1752 au fost pedepsiți 1400 de protestanți. In jurământul său de încoronare chiar Ludovic XVI se meținea încă în vechea formulă: „Jur de a mă strădui sincer și din toate puterile ca să stârpesc din toate pământurile de sub stăpânirea mea pe ereticii condamnați

de biserică“ ¹⁾). Intoleranța religioasă și principiul *cujus regio ejus religio* admis în Germania, Spania, Austria, Italia, Anglia, Suedia, de protestanți și de catolici, fiind expresia spiritului timpului, politica ruinătoare a regilor Franței s'a încadrat în epocă. Numai odată cu Revoluția și vremile noi, toleranța religioasă a devenit una din condițiile esențiale ale vieții moderne.

3. Tot o idee anticipată era și intenția lui Enric IV de a întemeia o *republică creștină*, formată din regatele ereditare, monarhiile electivă și republicile, cu un consiliu suprem compus din delegații tuturor națiunilor cu atribuții de tribunal internațional. Fiecare epocă este frământată de astfel de idei anticipate, seminte ale viitorului.

1. A. Rambaud, *op. cit.* passim.

VI .

1. Facilitatea de comunicație în epoca noastră. 2. Interdependența politică, economică și artistică a vieții contemporane. 3. Concepția solidaristă la Kant și Locke. 4. Limitări necesare : evoluția dreptului ginților.

1. De se poate vorbi de un spirit al timpului și de o solidaritate sufletească și de forme sociale în evul mediu, când mijloacele de comunicație erau atât de rudimentare și punctele de interpenetrație a popoarelor atât de reduse, se înțelege dela sine că interdependența și solidaritatea vieții europene în toate sensurile, odată cu înmulțirea prodigioasă a punctelor de contact, devine o caracteristică a epocii contemporane. În veacul al XIV trebuiau 22 de zile pentru o călătorie dela Florența la Paris ; la 1789 trebuiau 7 zile dela Paris la Dijon și 13 zile dela Paris la Marsilia ¹⁾. Fără să ținem seamă de calea aerului nu încă destul de accesibilă, globul întreg este micșorat azi, sub raportul comunicației, la

1. Novicow, *Les luttes entre sociétés humaines et leurs phases successives*, p. 579. Aceste exemple și altele.

dimensiunile Angliei din mijlocul veacului XVIII. Exodul populațiilor pe toată suprafața pământului crește în proporții uriașe. Dela 1815 până la 1888, din Anglia s'au răspândit asupra globului 12.481.708 de indivizi; dela 1820—1889 din Germania au emigrat 5.300.000 de persoane; toate invaziile vechi ale Goților, Tătarilor sau Hunilor sunt neînsemnate față de invaziile pacifice ale vremilor noastre. Dar dacă transportul oamenilor mai cere un timp oarecare, comunicația gândului se face aproape instantaneu; telefonul și telegraful transmit imediat evenimentele întâmplare într'un punct dat pe toată suprafața pământului. „O invenție făcută la Roma, scrie Charles Richet¹⁾, este pe dată cunoscută și executată la New-York ca și la Moscova. Un progres științific nu mai rămâne localizat într'un oraș sau țară. Omenirea formează de pe acum un imens tot, cu o viață comună, cu idei comune cu moravuri comune“.

2. Intr'un organism atât de solidar viața nu mai poate fi studiată izolat ci în legăturile ei reciproce. Nu se produce o mișcare socială într'un punct al lumii fără ca ea să nu aibă repercusiune și în celelalte puncte. Sub ochii noștri, de pildă, întreaga Europă a resimțit undele contradictorii ale celor două fenomene sociale caracteristice

1. Charles Richet, *Dans cent ans*, p. 79.

epocii de după război: al fascismului italian și a bolșevismului rus. Deși mai tardivă, propagarea fenomenelor economice e tot atât de evidentă. Frontierele economice nu mai coincid cu frontierele politice; în Anglia și Belgia o treime din populație își scoate existența din debușeurile streine ¹⁾. Solidaritatea capitaliștilor e chiar și mai puternică decât cea a producătorilor și a consumatorilor; instrument de mare precizie, organismul financiar înregistrează cele mai mici variațiuni ale pieței mondiale.

Intr'un plan identic se dezvoltă și interdependența artistică a națiunilor civilizate. De la sfârșitul veacului XVIII evoluția literaturii europene este sincronică; orice formă de artă apărută într'un centru artistic se propagă aproape instantaneu peste toată Europa: în timpurile noastre impresionismul și cubismul francez, expresionismul german, dadaismul, constructivismul s'au răspândit concentric în toate țările. În prima jumătate a secolului trecut, stilul clasic stăpâna în arhitectura întregii Europi: burse, teatre, biserici sau case particulare, Madeleina sau Bursa dela Paris sau dela New-York, Gliptoteca dela München sau Reichsrathul dela Viena răsăreau dintre coloane grecești ²⁾; când s'a ivit reacțiunea, ea s'a deslănțuit cu aceeași simultaneitate pre-

1. De Molinari, *La morale économique*, p. 327.

2. I. Novicow, *op. cit.*, 581.

tutindeni. Spiritul de uniformizare, prin internaționalizarea curentelor, prin fuziunea credințelor și concepțiilor ce stau îndărătul ori cărei manifestații artistice, progresează atât de mult încât a făcut pe unii cugetători să prevadă posibilitatea dispariției, prin lipsă de conținut original, a formelor de artă națională. „Credințele religioase, ideile și nevoile, scrie Gustave Le Bon ¹⁾, ce făceau din artă un element esențial al civilizației, în momentele în care ea avea ca sanctuare templele și palatele, dispărând, arta a devenit un accesoriu, un lucru de agrement căruia nu-i poți inchina mai mult timp, nici mulți bani. Ne fiind o necesitate, nu poate fi decât artificială și de imitație. Nici un popor nu posedă o artă națională și fiecare, în arhitectură ca și în sculptură, trăește din copii mai mult sau puțin reușite“. Și, în adevăr, după cum arta lui Grigorescu se desvoltă din tulpina barbizonismului lui Th. Rousseau, Corot sau Diaz, expozițiile noastre de astăzi sunt replicile expozițiilor dela Paris.

Ieșind din faza sa platonice și inconștientă, interdependența intelectuală, economică și artistică, pare a intra într'o nouă fază de organizare prin unificarea monedei, a măsurilor metrice, a tarifelor de drum de fer, prin uniunea poștală dela Berna, prin stabilirea unei legislații comerciale

1. Gustave Le Bon, *Lois psychologiques de l'évolution des peuples*, p. 72.

uniforme pentru apărarea capitalului ce nu cunoaște granițe, iar în domeniul politic, cel mai delicat, prin congrese internaționale, prin tribunale și acum în urmă prin *Liga Națiunilor* dela Geneva.

3. Concepția solidarității progresive a speciei umane în spațiu putea părea utopică la Kant ¹⁾; la Locke ea este însă pe cale de organizare. Punând fundamentul statului într'un contract și, deci, într'un consimțământ, filozoful englez a lucrat la crearea unei întocmiri sociale mai largă decât a Statului. „Dacă însuși statul, adaugă David Jayne Hill ²⁾, se bazează pe un contract primit de cei ce se supun legilor, dacă formula unui drept imperativ este consimțământul celui guvernat, și dacă suveranitatea nu constă în faptul de a fi deasupra dreptului, ci în libertatea de autoderminare în limitele relațiilor juridice, se pare atunci că și societatea Statelor poate fi capabilă de a avea o organizație juridică ca și membrii unei simple comunități: privind astfel, sistemul întreg al organizației sociale nu e o instituție impusă de sus de o putere superioară ci o creațiune ce s'a făcut ea singură printr'o dezvoltare internă, mulțumită liberei activități a rațiunii omului, răspunzând imperioaselor sale necesități sociale“.

1. Kant, *Cosmopolite in Weltbürgerlicher Absicht*.

2, David Jayne Hill, *L'état moderne*, p. 151.

Din moment ce omul a creat voluntar Statul pentru a lecuire relele stării naturale, se poate prevedea timpul în care va face să domnească legea între națiuni, stabilind pe această justiție ce va domina societatea națiunilor, pacea internațională. În orice caz, consolidarea conștiinții europene ne va aduce cu sine noi concepții sociale și politice.

4. Principiul unui „drept al ginților“ care să fixeze raporturile dintre popoare e, de altfel, destul de vechiu. Încă pe la 1625 olandezul Hugo Grotius îi dedica lui Ludovic XIII opera sa latină „*De jure belli ac pacis*“¹⁾; Pufendorf scria la 1672 „*De jure naturae et gentium*“, iar Vattel la 1758 „*Droit des gens ou Principes de la loi naturelle, appliquée à la conduite des princes et des nations*“, prin care stabileau ca principiu de drept internațional respectul tratatelor, inviolabilitatea reprezentanților diplomați, respectarea avutului și persoanelor în timp de războiu etc. Cum însă ideea unui drept care să supună unor legi lipsite de sancțiune imperialismul popoarelor era o idee anticipată și este în unele privinți încă și azi, ea nu putea avea decât o valoare relativă și ideologică; principiul care determina raporturile dintre state era, de fapt, tot principiul

1. Anul acesta s'a serbat la Haga tricentenarul cărții acestui jurist, pe care Enric IV îl numea «miracolul Olandei».

lui Machiavel: *interesul și dreptul celui mai tare* numite *rațiunea de stat*, pe care le găsim și în memoriile lui Ludovic XIV și ale lui Frederic II ca și în „*Les institutions politiques de l'Europe*“, operă scrisă la 1760 de Bielfeld pentru instruirea moștenitorului Prusiei: „In materie de politică, susținerea el, trebuie să ne desbărăm de ideile speculative, pe care și le fac oamenii de rând asupra justiției, echității, moderației, și asupra celorlalte virtuți ale națiunilor și ale conducătorilor lor. *Totul se reduce la urmă la putere*“. Iată pentru ce, împotriva dreptului ginților, Caterina II a arestat la 1733 pe Monti, ambasadorul francez din Varșovia ; iar sub Ludovic XIV, Mattioli, plenipotențiarul ducelui de Mantova, a fost închis pe viață ; iată pentru ce, fără declarație de război, la 1755 Englezii au pus mâna pe 300 de vase și pe 10.000 de marinari francezi, iar Frederic II a intrat în Dresda și i-a răpit arhivele ; iată pentru ce Ludovic XIV a bombardat în timp de pace Genova și cetăți din Țările de jos ; iată pentru ce, devastând Palatinatul (1689), acelaș rege a incendiat orașele Worms, Spire, Manheim sau castelul de la Heidelberg și a spânzurat în masă pe locuitori ; iată pentru ce la 1755 Englezii au deportat 7000 de coloni francezi din Acadia și le-au împărțit avutul la coloni britanici ; iată pentru ce Rușii au masacrat pe locuitorii orașului Memel ; iată pentru ce Frederic II a deportat pe țărani din

Polonia și le-a dat turmele țăranilor prusaci ¹⁾, — iată pentru ce până și în zilele noastre tratatele sunt uneori privite ca simple „petece de hârtie“.

Ori câte violări ar fi suferit, dreptul internațional este însă o idee în mers; dela Grotius și Pufendorf, care-l deduceau dintr'un hipotetic drept natural, și până azi el a urcat numeroase trepte de evoluție și a fixat principii ce leagă moralmente conștiințele tuturor popoarelor. Dacă federalizarea Europei întâmpină încă dificultăți din pricina deosebirii de civilizație, de structură mentală, de interese ²⁾, idea rezolvării conflictelor internaționale prin arbitraj a dat rezultate apreciabile, mai ales începând dela prima conferință dela Haga, din 1899: în cei cinci ani următori 63 de conflicte au fost supuse arbitrajului; înaintea celei de a doua Conferințe (1907), biroul Curții permanente înregistrase 33 de tratate de arbitraj obligator; la sfârșitul anului 1909 numărul conflictelor arbitrate se ridica la 288. Odată cu întemeierea *Ligii națiunilor* dela Geneva problema raporturilor juridice dintre State a intrat

1. A. Rambaud, *op. cit.* passim.

2. Darby, *Modern Pacific Settlements*, 1904, p. 134-152.

3. Cel din urmă teoretician al unei Pan-Europe este cunoscutul publicist Richard Coudenhove-Kalergi, care propune însă o federalizare a Europei cu excluderea Rusiei comuniste și a Angliei putere mondială. Alături de America, Imperiul Britanic, Asia și Rusia, aceste State-Unite ale Europei ar forma a cincea putere a lumii.

într'o fază cu mult mai promițătoare, dacă nu chiar decizivă, care va da solidarității mondiale o organizație juridică. „Înainte de toate, conchide David Jayne Hill¹⁾, în cartea sa asupra *Statului modern*, statul e încarnația dreptului; el e o persoană juridică, cu drepturi și obligațiuni; funcțiile sale, ca promotoare ale prosperității generale, nu-i iau nimic din caracterul său juridic; e membru al unei societăți, în care toți sunt egali în fața legii; e supus la legi pozitive liber primite; e instrumentul garanțiilor, sorocite să asigure pacea și siguranța societății Statelor; chiar ca putere armată, autorizată să întrebuițeze forța pentru apărarea sa și menținerea drepturilor sale, e supus la regulile în exercițiul acestei puteri; și, în sfârșit, fără a abdica nici dela autonomia, nici dela independența sa, e legal răspunzător de purtarea sa, conform cu principiile dreptății“.

1. David Jayne Hill, *op. cit.*, p. 301.

VII

1. „Legea“ lui C. Dobrogeanu-Gherea. 2. Raportul dintre legea „interdependenții“ și cea a „determinațiunii“. 3. Revendicările *Vieții Românești* asupra priorității în formularea legii interdependenții. 4. Poporanism sau interdependență? 5. Noile explicații ale *Vieții Românești*. 6. Interdependență sau dependență? 7. Realitatea rolului nostru în totalitatea vieții europene.

1. Înainte de a intra în studiul mecanismului interdependenții vieții europene, trebuie să ne oprim asupra „legii“ lui C. Dobrogeanu-Gherea, în jurul căreia, după cum am mai spus, s'a cristalizat o adevărată polemică. Expusă într'o jumătate de pagină în vechea broșură *Cuvinte uitate*, republicată în *Neoioabăgie*¹⁾, a fost inserată și în volumul I al *Istoriei civilizației române moderne*²⁾, după care o reproducem împreună cu comentariul ei, pentru a arăta cât de puțin era în intenția mea de a trece cu vederea contri-

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoioabăgia*, p. 35.

2. E. Lovinescu, *Ist. civ. rom. mod.* v, I, p. 148.

buția teoreticianului socialist la interpretarea formației civilizației române.

„C. Dobrogeanu-Gherea, scriam eu, recunoștea că: „Țările rămase în urmă intră în orbita țărilor capitaliste înaintate; ele se mișcă în orbita acelor țări și întreaga lor viață, dezvoltarea și mișcarea e determinată de viața și mișcarea țărilor înaintate, e determinată de epoca istorică în care trăim, de epoca burghezo-capitalistă. Și această determinațiune a vieții și mișcării sociale a țărilor înapoiate prin cele înaintate le este însăși condiția necesară de viață“. Cu oarecare rezerve asupra valorii unice de acțiune socială a factorilor economici, interpretarea lui Gherea se apropie mai mult de realitate. Popoarele trăesc într'o anumită „epocă istorică“; viața europeană e sincronică; venind mai târziu la cultură, nu le rămâne țărilor tinere decât să primească ideologia socială și politică a țărilor cu o civilizațiune mai veche“.

2. Examineate obiectiv, fără a fi contradictorii, legea „interdependenței“ și această lege de „determinațiune a vieții și mișcării sociale a țărilor înapoiate prin cele înaintate“ sunt, de fapt, două momente ale formației civilizației noastre ușor de disociat. Intârziați în structura noastră sufletească, economică și politică, medievali aproape în plină istorie contemporană, nu putea fi vorba

de colaborația noastră în organismul vieții europene și, deci, de o interdependență, în noțiunea căreia implicăm și reciprocitatea. Dar dacă la începuturile intrării noastre în planul civilizației moderne, nu se poate vorbi de o interdependență, nu se mai poate vorbi azi nici de o „determinațiune“ în sensul pe care, după cum vom mai vedea, vor să-i dea unii comentatori ai lui Gherea, adică în sensul impunerii unor forme diferențiate și chiar inferioare de viață socială, după interesul strimt al popoarelor înaintate. Este, negreșit, cu neputință de precizat momentul istoric în care, încetând de a primi numai, am început a și da, sau, cu alte cuvinte, momentul, în care, ieșind din faza „determinațiunii“ lui Gherea, am intrat în faza adevăratei „interdependențe“, dar și „determinațiunea“ ca și „interdependența“, adică ambele momente ale formației civilizației române moderne, dominate de un spirit unic, pot fi înglobate într'o singură lege: în *legea sincronismului vieții moderne*, care lucrează în chip nivelator și nu de diferențiere.

3. Distincțiunea era cu atât mai necesară cu cât, din lipsa de precizie a termenilor și a pozițiilor, au ieșit polemici fără obiect. Am arătat încă din volumul II¹⁾ al acestei lucrări revendicările *Vieții Românești* asupra priorității, dacă nu

1. E. Lovinescu, *Ist. civ. rom. mod.* v. II, p. 170.

a *interdependenții*, cel puțin a teoriei necesității introducerii formulelor nouă. Pentru a și-o legitima *Viața Românească* ¹⁾ și-a strâns la un loc părerile risipite în decursul anilor, din care reproducem câteva: „După 1800 a trebuit și de voe și de nevoie să transplantăm în *doză forțată* în societatea noastră feudală tot ce se creiase în apus într'un întreg ev“ sau: „Introducerea formelor nouă în prima jumătate a sec. XIX a fost fatală“ sau: „Rămași în urma Occidentului trebuie (nu se poate altfel) să introducem în indefinit toate formele sociale și politice, pe care le îmbracă Occidentul. Și cum veșnic vom fi în urma Occidentului și veșnic va trebui să introducem tot ceea ce va fi produs în Occident, urmează că vom fi etern în perioadă de tranziție acută, până când evoluția socială va ajunge la terminul ei — până când nu se va mai produce nimica aiurea, pe care să avem apoi nevoie să-l transportăm la noi“.

4. Fără a stărui asupra contradicției dintre „veșnic“ și „până când“, și rămânând pe terenul necesității sociologice a introducerii formelor apusene, nu tăgăduim *Vieții Românești* de a o fi susținut mai de mult. Discuția începe însă abia aici... Pusă în întregime în volumul II al acestei lucrări, nu revenim asupra ei decât prin formu-

1. *Viața românească*, anul XVI, No. 12, p. 462.

larea dilemei *poporanism sau interdependență* ? Interdependență înseamnă, după noi, sincronism, adică tendința de uniformizare a tuturor formelor de viață a societăților moderne solidare între ele. Poporanism înseamnă însă, sub raport economic, credința în putința României de a avea o dezvoltare economică proprie ; prin negarea posibilității unui capitalism român și a unei industrii naționale, poporanismul afirmă necesitatea menținerii unui stat pur agrar, a cărui industrie n'ar trece dincolo de industria casnică ; cu alte cuvinte, el își închipue că în mijlocul unei civilizații burgheze e cu putință să dezvoltăm în cadrele țării noastre o civilizație agrară. De aici caracterul lui hibrid : deoparte, acceptarea tuturor formelor democrațiilor burgheze din apus prin sincronismul vieții noastre sociale, iar pe de alta, creația unei structuri economice medievale în contradicție cu legea sincronismului.

4. În urma explicațiilor mai noi ale *Vieții Românești*, dilema pusă nu mai are obiect. Sensul atribuit „interdependenței“ sau „determinațiunii“ lui C. Dobrogeanu-Gherea o scoate cu desăvârșire din discuție și o pune pe un teren propriu de luptă ce nu ne mai interesează. „La noi, susține, în adevăr, *Viața Românească*“¹⁾, „interdependența“ a avut de efect „neoiobăgia“ și apoi

1. *Viața Românească*, anul XVII, No. 4 p. 122.

prin împrăștiere, condițiile „democrației rurale“ și nu ale burgheziei industriale.

Ceia ce ne împiedică și pe noi să fim o țară capitalistă industrială e tocmai „interdependența“, fiindcă nu putem concura pe piața mondială industria mare occidentală și americană; fiindcă există această „interdependență“ mondială, de aceea nu suntem și nu putem ajunge o țară capitalistă industrială.

Din cauza acestei „interdependențe“ ni se impune fatal o „democrație rurală“. De altfel (și „occidentalii“ subțiri pot avea măcar aceasta mulțumire) această „democrație rurală“ este tot un fapt de „interdependență“, pentru că, fără Revoluția Franceză, fără introducerea constituționalismului, a ideilor europene, etc., această „democrație rurală“ era imposibilă, nu numai ca fapt, dar și ca concept.

„Interdependența“ înseamnă numai atîta : că o țară de pe glob nu poate evolua liberă de presiunea globului întreg, presiune exercitată în primul rînd de marile popoare civilizate și industriale. Efectul acestei presiuni poate fi pozitiv sau negativ. Ce rezultă de aci pentru fiecare țară, atîrnă de împrejurările particulare ale țării respective. Poate rezulta industrie mare, cași mulgerea vacilor, cași negoțul de robi, cași împodobirea Hotentoatelor cu cercei de sticlă.

Rezumînd — „interdependența“ duce la rezultatul că unele popoare mulg și altele sunt mulse.

Și toată „filozofia“ e să nu fii mulș. O țară ca România, — care nu poate avea o industrie prin care să mulgă — ca să nu fie însăși mulșă fără compensare, trebuie să-și organizeze agricultura, să facă „democrație rurală“... Să mulgă și ea, cum poate — pe calea aceasta — pe ceilalți, care o mulg prin capitalul și industria lor.

Imposibilitatea de a fi țara industrială și imperativul democrației rurale sînt efectele interdependenței.

„Interdependența“ aceasta este o lege, dar o lege nu produce aceleași fenomene în orice mediu unde se exercită. Legea gravitației ne spune că toate corpurile sunt atrase de pămînt și cad în jos. Dar iată că fumul nu cade în jos, ci se ridică în sus. Dar se ridică tot din cauza gravitației și nu în contra ei. Legea operează și aici, dar efectul nu e cel obișnuit. Aplicînd legea bucherește, fumul ar trebui să cadă la pămînt.

D. E. Lovinescu, cînd tipărise volumul I, trimitea pentru lămurire la vol. II. Acum, deși a scos vol. II, trimite la vol. III, care va apărea. Dar dacă în vol. III nu are de gînd să răstoarne argumentarea d-lui Stere cu privire la imposibilitatea unei industrii mondiale romînești, — degeaba mai scoate acel volum. Inștiințarea noastră e pur al-turistă.“

O astfel de accețiune dată cuvîntului de „interdependență“ ne silește să transformăm dilema

din „poporanism sau interdependentă?“ în „dependență sau interdependentă?“ căci a vorbi în numele unei legi, care obligă pe unele popoare contemporane de a purta verigi în nas sau de a mulge vacile pentru alții, înseamnă a vorbi în numele unei „dependențe“ sociale și a nu a „interdependenței“, care implică o reciprocitate de influențe, de valoare de repercusiune de altfel inegală, și o acțiune de uniformizare a vieții sociale europene. Iată pentru ce, strămutată și pe acest teren ne așteptat, contribuția *Vieții Românești* la limpezirea evoluției noastre sociale e în contradicție cu fundamentul însuși a *Istoriei civilizației*, pe care și l'a revendicat, totuși, ca pe o proprietate, dacă nu prin descoperire, cel puțin prin dreptul primului ocupant.

5. Prin aceste explicații atitudinea *Vieții Românești* se precizează. Inchipuindu-și că organizarea actuală a Europei ne impune „in perpetuum“ rolul de colonie agricolă a țărilor industriale, adică „să mulgem vacile pentru alții“, ea s'a pus, în realitate, pe terenul dependenței internaționale, pe care rămâne s'o apere cum va crede de cuvință, întrucât discuțiunea noastră avea ca unic obiect originalitatea ideilor expuse în *Istoria civilizației române*. Pentru evitarea confuziunii verbale și a polemicilor inutile, vom îngloba, totuși, de acum înainte atât „determinațiunea“ preliminară a lui C. Dobrogeanu-Gherea cît și „inter-

dependența“ de astăzi într'o formulă ce le cuprinde pe amîndouă în *legea sincronismului sau a contemporaneității*, prin care sensul desvoltării popoarelor, mai ales în epoca noastră de interpenetrație multiplă, este acelaș. Oricât ar dori unii să rămînă la „mulsul vacilor“ mersul evoluției noastre sociale se îndreaptă automatic spre desvoltarea burgheziei, pentru existența căreia nu e nevoie, de altfel, de o „industrie mondială“, pe care *Viața Romînească* mi-o cere s'o dovedesc ca posibilă, ci de o industrie „pur și simplu“, în cadrele Romîniei întregite.

6. „Dar, susținea d. C. Rădulescu-Motru, rezumându-mi cartea, civilizația română este creația ideologiei revoluționare franceze, care s'a impus poporului român prin interdependența morală și materială dintre popoarele europene. Acest răspuns nu este însă susținut prin nimic. Un scriitor cu experiență și cu talent, ca d. E. Lovinescu, dacă ar fi luat în serios acest răspuns, l'ar fi și însoțit de documentarea trebuitoare. Ne-ar fi explicat, mai întâi, pentruce zice interdependență, când de fapt poporul român nu dă și el dela el ceva, ci numai primește, de ce interdependență și nu simplă dependență? Chiar ca simplă dependență legătura încă nu este limpede. Este o simplă legătură de parazitism? Lucru n'ar fi imposibil, punând premisile de la care a plecat, că sufletul propriu românesc este în veci pasiv și

imitativ. Dar d. E. Lovinescu nu afirmă așa ceva. Este o dependență conștientă, voită, adică un fel de dependență colonială de Franța în genul celei algeriene? Pentru aceasta ar fi trebuit ca d. E. L. să pună în paralel istoria civilizației române cu istoria civilizației franceze; aceea ce iarăși nu face. Prin urmare nu dependență ci tot interdependență, nu cu participarea Românilor, ci peste capul Românilor sau așa, cum s'ar zice, ca interdependența muștei în pânza de păiajen. Fie și așa. Unde este însă documentarea? Prin ce ne dovedește d. E. L. că în Europa s'au născut civilizații prin simpla interdependență? Prin nimic. Cel puțin până acum. Probabil că în volumul al treilea vom afla ceva mai pe larg despre interdependență“.

Interdependența țării noastre în sânul vieții europene nu mai este „interdependența muștei plasa păiajenului“, ci o interdependență reală. În domeniul înaltei vieți spirituale colaborația noastră a rămas încă virtuală: ivirea, de altfel, firească a unui mare artist ar deslănțui imediat unda concentrică a imitației peste întreg continentul, iar descoperirea unui savant, oricând posibilă, ar avea repercusiuni în știința mondială. În domeniul politic colaborația noastră este de pe acum efectivă. România a devenit un factor apreciabil al echilibrului european iar în timpul războiului mondial, la un moment dat, a avut un rol deter-

minat în destinele civilizației europene. Și în domeniul economic am devenit un element activ : o recoltă de grâu mai îmbelșugată sau descoperirea unor noi terenuri petrolifere au repercușiuni pe toate piețele mondiale. Ieșind din faza „muștei în plasa păiajenului“, trăim, prin urmare, solidar și sincronic în structura vieții europene.

VIII

1. Obiecțiuni împotriva sincronismului: bolșevismul și fascismul. 2. Perspectiva în care trebuiesc văzute evenimentele contemporane. Exemplu: Reforma reînvie în chip temporar forțele evului mediu. 3. Enric IV zdrobește aceste forțe medievale. 4. Bolșevismul ne confirmă, din potrivă, legea sincronismului. 5. Bolșevismul reprezintă o revoluție, fascismul o involuție. 6. Propaganda internaționalei III e o dovadă peremptorie a sincronismului.

1. Se pot, totuși, aduce sincronismului obiecțiuni serioase din spectacolul evenimentelor contemporane. Două fenomene, violente și antitetice, bolșevismul și fascismul, rup firul dezvoltării armonice a Europei de azi. Pe deoparte, credința că pot trăi democrații proletare în contradicție cu faza democrației burgheze a civilizației moderne; iar, pe de alta, dictatura civilă sau militară, care, sub pretextul intereselor naționale, suprimând libertățile constituționale, a impus un regim absolutist împotriva „spiritului veacului“ și a sincronismului tuturor manifestărilor sale. Pentru a ne explica dezacordul, se cuvine să ne amintim că fenomenele sociale nu trebuiesc con-

siderate în momentul producerii lor. Epifenomene ale dezechilibrului războiului, bolșevismul și fascismul sunt apariții trecătoare; în perspectiva timpului, ele vor apărea ca neînsemnate abateri ale ritmului uniform al dezvoltării sincronice a societății contemporane.

2. Progresul omenirii nu e liniar și discontinuu; tranzițiile dela o formă socială la alta nu se fac fără reveniri momentane la forme sociale depășite de mult. Introdus brusc în mijlocul unei societăți, în loc de a o organiza, un principiu de progres o poate chiar disolva: e rezultatul Reformei în sânul monarhiei franceze; prin trezirea luptelor religioase ea a reînviat în plin veac XVI forțele nimicite ale evului mediu. Franța s'a împărțit din nou în două câmpuri: de o parte nobilimea hughenotă condusă de mari familii ca Châtillon, Bourbonio prin ramura Condé; de alta, noblimea catolică sub conducerea familiilor Montmorency sau Guise. Regele se cumpănia între amîndouă partidele: protestanții îi împuneau tratate umilitoare, pe care catolicii îl sileau să le calce. Prin pacea dela Saint-Germain de la 1570, pentru a se apăra la nevoie împotriva lui, ei au obținut de la rege și cetăți întărite, ca La Rochelle, Cognac, Montauban. Luptele religioase au mai disociat și ideea națională; Hughenoții au cerut, depildă, ajutorul reginii Angliei și i-au predat portul Havre la 1562; iar mai târziu au deschis

frontiera de la răsărit; catolicii au implorat ajutorul lui Filip II al Spaniei și la 1593 s'au încercat să dea coroana unui principe spaniol. Reacțiunea feudală a nobilimii a trezit și reacțiunea democratică a comunelor. *Liga sfântă* a catolicilor coprindea nu numai nobili ci și orașele Franței nordice. Parisul se organizase democratic cu un guvern demagogic de 16 șefi ai cartierelor și cu populația armată; la 1588 el a ridicat baricade împotriva regelui Enric III. După cum nobilii și-au reluat dreptul de războiu, de percepere a dărilor, magistrații municipale și-au reluat și ei comanda milițiilor și justiția civilă. La adăpostul slăbirii puterii regale, recâștigându-și autoritatea pierdută, biserica, o altă forță a evului mediu, a încercat și ea să dispună de coroana Franței sau să întemeieze o democrație sub suveranitatea papei. Prin acest curs regresiv spre evul mediu, la urcarea pe tron a lui Enric IV, Franța veacului XVI era pe cale de a lua aspectul Franței veacului XI. Guvernând 6 provincii (Champagne, Bourgogne, Picardia, Poitou, Bretagne și Provence), șase membri ai familiei Guise aveau o stăpânire efectivă peste un domeniu mai mare de cât cel al regelui Franței. Mulți alți nobili protestanți sau catolici (Conti, d'Epemon, Montpensier, Soissons, Biron, Montmorency etc., uzupăse drepturile regaliene de a ridica impozite sau de a comanda trupe. Unul dintre ei cerea chiar ca „cei ce aveau provincii de guvernat să poată

să le păstreze ca proprietate, recunoscând că aparțin coroanei numai printr'un simplu omagiu — lucru ce s'a practicat și altădată — adică în veacul XI! Feudalizarea mergea nu numai pînă la pulverizarea Franței în provincii, ci pînă la disocierea ei în cantoane, în castele, din care nobilii mai mici exercitau cu bandele lor drepturi suverane asupra drumurilor.

3. Revenirea la o formă socială în contradicție cu spiritul timpului nu putea fi însă de lungă durată. Castel cu castel, provincie cu provincie, în zece ani (1589-1598), Enric IV și-a recucerit regatul mai mult prin conrupere de cât cu forța. Brissac i-a predat Parisul pentru 480.000 de livre; Villars i-a vândut fortărețele Normandiei pentru 4 milioane de livre și postul de amiral al Franței; d'Elboeuf a primit un milion pentru Poitou; Mayenne trei milioane jumătate pentru Burgundia; Guise patru milioane pentru Champagne; Mercœur patru milioane pentru Bretania; au trebuit astfel în total 118 milioane de livre pentru reconstituirea vechei monarhii. Cu toate aparențele de renaștere, nobilimea întrase deci într'un proces de iremediabilă dezagregare: dela Filip-August pînă la Ludovic XI ea se luptase pentru suveranitatea feudală; în războaiele religioase pentru independența politică, iar sub Enric IV și Ludovic XIII se mulțumise doar să stoarcă bani dela rege.

4. Consecință a nesocotirii sincronismului social, bolșevismul, în realitate, îl confirmă. Puterea de difuziune a formelor sociale variază nu numai după originalitatea și prestigiul lor ci și după intensitatea rezistenței întâmpinate: în afară de rezistența pasivă a tradiției, ele pot fi stăvilite și de rezistența oragnizată a statului. În lipsa acestei rezistențe, formele apusene au pătruns la noi pe calea imitației pașnice. Nu tot așa și în Rusia. Existența unei tradiții puternice dar, mai ales, prezența unei autorități centrale cu puteri nelimitate a întârziat cu câteva secole biruința spiritului veacului; împotriva autocratismului s'a organizat pe încetul revoluția care, în urma prăbușirii regimului țarist, a dus la experiența violentă a bolșevismului, replică în sens invers a comprimării seculare a spiritului veacului și a sincronismului formelor sociale. Cum în solidaritatea vieții contemporane, prin simplă apariție, orice fenomen social deslănțue imitația, ajutat și de o propagandă organizată și de dezorganizarea puterii centrale de după războiu, bolșevismul s'a răspândit, în mod inegal dealfel, și la alte popoare. Violența mijloacelor sale de dislocare a autorității statului a trezit însă reacțiunea afirmației excesive a acestei autorități. Izbînda fascismului în Italia sé datorește, desigur, și factorilor individuali, ca prezența unui om de mare energie, dar și psihologiei unei popor la care, încă de la Marius și Sulla, generalii obicinuiau

să intre în Roma în fruntea armatelor și să-o stăpînească prin dictatură și proscripție. Acest succes a determinat imitația și în alte țări, pe care n'o putem, totuși, privi de cît ca pe un fenomen trecător; spiritul veacului nostru nu se exprimă nici prin dictatură proletară, nici prin dictatură militară ci prin formula democrației burgheze.

5. De voim să fixăm poziția bolșevismului și a fascismului din punctul de vedere al „spiritului veacului“, ajungem la concluzii aparent paradoxale. Cu toate dezastrele produse și cu toată preexistența *mirului* rusesc, a *puebloilor* Americii de nord sau a comunismului indian, bolșevismul reprezintă o idee anticipată, o formulă de viață, pe care milioane de oameni o cred formula societăților viitoare; aplicată prematur, ea a putut disocia unul din cele mai mari state ale omenirii, fără a-și găsi totuși o condamnare definitivă; numai evoluția socială ulterioară ne va rezolva problema posibilității socializării mijloacelor de producție. În acest sens, bolșevismul reprezintă, prin urmare, cel puțin teoretic, un principiu de viitor dacă nu chiar de progres; oricât ar fi de tiranic în realitate, oricât ar contrazice practicile cele mai elementare ale democrațiilor moderne, această atitudine negativă își găsește justificarea în epoca de tranziție pe care, din pricina rezistenței întimpinate, o impune orice revoluție socială; principiile revoluției franceze își au originea

într'un egal regim de teroare ¹⁾). Cu totul altfel e cazul fascismului. Deși a realizat ordinea și prosperitatea materială a Italiei, prin faptul că, odată cu suprimarea tuturor libertăților, a înăbușit și spiritul veacului fără a aduce o formulă nouă de viață socială, fascismul nu numai că nu e o anticipație dar reprezintă chiar o involuție socială. Involuție, de altfel, trecătoare, după cum trecătoare a fost, de pildă, acțiunea *Sfintei Alianțe* (20 Noembrie 1815), care, în loc de a se mulțumi cu pacificarea Europei, și-a pus ca scop de a împiedica evoluția statului modern spre constituționalism. Pe când însă *Sfânta Alianță* se lupta cu o idee virtuală, fascismul înăbușe brutal o idee realizată și configurătoare a mentalității politice contemporane.

6. Preocuparea de căpetenie a bolșevismului nu constă atât în organizarea comunistă a statului, cât în propaganda lui în celelalte țări ale lumii și, mai ales, în țările Occidentului. Sunt cunos-

1. „Guvernul Revoluției, afirma Robespierre într'un discurs, înseamnă despotismul libertății împotriva tiraniei“. Sau: „Ceeace constituie Republica, susținea Saint-Just, este distrugerea a tot ce i se opune“. Părăndu-i-se că formalitățile proceselor sunt prea mari, Couthon declară: „Orice încetineală e o crimă; orice formalitate indulgentă e o primejdie publică; răgazul pentru pedepsirea dușmanilor patriei nu trebuie să fie decât timpul necesar pentru a-i recunoaște“.

cute marile sforțări ale Internaționalei III de a provoca mișcări similare în Germania, în Italia, în Anglia, în Balcani și acum în Extremul orient. Aparent paradoxală, această atitudine de a pune propaganda internațională înaintea propriei sale existențe, isvorăște din conștiința clară a interdependenței popoarelor moderne. Consolidarea Rusiei bolșevice în mijlocul unei Europe burgheze ar reprezenta o situație fără perspectiva duratei. Succesul revoluției nu depinde, așa dar, de organizarea în cadrele sale interne, ci de propagarea sa în celelalte state ale Europei, ce trăesc prin forța împrejurărilor într'o strânsă solidaritate socială. Sovietismul nu-și joacă existența la Moscova, ci la Berlin, Londra sau Paris. Numai când va izbândi și în celelalte țări civilizate, numai atunci își va asigura viața și în Rusia; propaganda internațională nu pleacă din dragostea pentru omenire ci numai din instinctul de conservare. Fenomenul nu e, dealtfel, nou; revoluția franceză s'a folosit de aceleași mijloace de propagandă. Și îndărătul campaniilor glorioase ale armatelor republicane nu trebuie să vedem numai exaltarea revoluționară ci și conștiința solidarității formelor sociale ale Europei întregi.

IX

1. La baza sincronismului e imitația. 2. Exemple: emanciparea vieții comunale în Franța în veacul XII. 3. Legile municipale ale orașelor Rinului. 4. Concepte moderne ieșite din propagarea unui fapt individual: diplomația, echilibrul european, sufragiul universal. 5. Propagarea stilului gotic. 6. Concluzii pentru epoca noastră.

1. La baza mecanismului contemporaneității vieții noastre materiale și morale se află factorul unic al *imitației*, în care unii sociologi ca Tarde au văzut principiul de formație al tuturor societăților¹⁾. Grupul social e privit astfel ca o reu-nire de indivizi ce se imită între dâșșii. Existența imitației implică însă și existența obiectului de imitat; imitația presupune deci *invenția*. La originea oricărei invenții (în limbă, artă, știință, credință, etc.) se află un inventator și un act individual. Invenția nu e nici ea, în genere, decât o încrucișare de imitații, în care intră, totuși, și un element personal: aplicarea la corăbii a mașinii de aburi, utilizată de mult în uzine, a

1. G. Tarde, *Les lois de l'imitation*.

fost, de fapt, încrucișarea unei imitații cu altele; piatra de măcinat grâul ca și roata au fost cunoscute cu mult înainte ca să-i fi venit cuiva în gând ideea morii. La Babilon, pe de o parte, fabricanții își întipăreau numele pe cărămizi prin caractere mobile; iar pe de alta, existau cărți și biblioteci: au trebuit, totuși, mii de ani pentru ca din simpla combinație a acestor două elemente cunoscute să iasă faptul nou al imprimeriei. Fenomenul social nefiind decât un act individual repetat, individul e, prin urmare, punctul de plecare al sociologiei lui Tarde; el își aruncă invenția ce deslănțuie apoi imitația sub forma unei adevărate contagiuni¹⁾.

2. Fără a intra în studiul unei teorii controversate și aprig combătute de alți sociologi, pentru care individul nu are realitate în afară de societate, punem, totuși, în imitație principiul formației instituțiilor noastre și elementul esențial al formației instituțiilor tuturor popoarelor. O găsim, astfel, și la temelia procesului de propagare a formelor sociale ale evului mediu, adică ale unei epoci cu mijloace de comunicație reduse și, deci, cu posibilități de imitație limitate. Emanciparea vieții comunale din Franța din cătușele feudalității ne poate servi ca exemplu.

1. C. Bouglé, *La sociologie française contemporaine*, în *Arhiva*, an V. No. 1, 2, p. 10.

Legându-se prin jurăminte solemne de a-și apăra independența, locuitorii orașelor nordice au constituit tipul așa numitelor *communes jurées*, pe baza unei *charte*, smulsă dela suveran, ce le acorda dreptul de justiție, dreptul de a-și alege magistrații și de a se guverna după propriile lor legi, cu reglementarea serviciului militar și a redevențelor datorite burgheziei; între 1110 și 1117 tipul *comunelor jurate* s'a propagat mai întâiu la Amiens, Beauvais, Soissons, Saint-Quentin, Noyon; puțin după aceea a acoperit Flandra, Artois, Picardia și partea nordică din Ile de France. Autoritatea regilor Franței fiind mai puternică, în centru s'a dezvoltat o altă formă de viață comunală, pe baza unei charte cu garanții indispensabile dar fără independență: primită sub Ludovic VII, din orașelul Lorris această formă comunală s'a răspândit, prin imitație, mai întâiu în 300 de orașe din Ile de France, Orléanais, Berry, Tournaine și apoi, trecând hotarele domeniului regal, în Bourgogne, în provinciile franceze ale regelui Angliei și, în sfârșit, în tot centrul Franței, în Bourbonnais, Auvergne și Nivernais. În vest s'a dezvoltat formula așa ziselor *Etablissements de Rouen*: concesate orașelor Rouen și La Rochelle de regele Enric II al Angliei între 1169—1190, menținute de regele francez Filip-August, ele au devenit statutul comunal al tuturor orașelor din Normandia și al altor orașe vestice ca Angoulême, Poitiers, Bayonne etc. În

sud, amintirea organizației galo-romane fiind mai vie și contactul cu puternicele cetăți italiene ca Amalfi, Pisa, Geneva, Veneția mai intimă, viața comunală s'a organizat mult mai repede; din veacul XI avem orașe libere; din veacul XII, în amintirea Romei, magistrații lor se numesc *consuli*. Forma municipală a *regimului consular* s'a răspândit astfel, imitativ, în Marsilia, Avignon Toulouse, Nîmes, Montpellier, Beziers, Arles etc., dela Pirinei și Mediterana până în munții Limousinului și ai Auvergnei ¹⁾).

3. În Germania, de asemeni, cea mai mare parte a legilor municipale ale Renaniei decurg din cele ale Coloniei; prin trăsătura de unire a Rinului, aceste orașe au dus totdeauna o viață interdependentă. „Dreptul Lubeckului, afirmă Schulte, a slujit ca model al celui al Holsteinului, al Schleswigului și al celor mai multe orașe dela marea Baltică“; dreptul Magdeburgului a fost copiat de Leipzig, Breslau și de aici s'a răspândit în „Siberia, Boemia, Polonia, Moravia și aproape în tot răsăritul.“

4. Și la originea ideilor fundamentale ale societăților moderne găsim concepții individuale propagate prin imitație. Desvoltate mai întâiu în micile republici italiene, principiile dreptului in-

1. A. Rambaud, *op. cit.*, t. I. p. 239 și urm.

ternațional s'au împrăștiat apoi în toată Europa. Inceputurile diplomației se datoresc Venețienilor; cei dintâi, ei au întreținut, cu scopuri de investigație, câte un reprezentant statornic în fiecare capitală; tot dela dânșii a pornit și ideia „*echilibrului european*“ ¹⁾, devenită apoi un principiu fundamental al politicei moderne. În fața amenințării lui Carol VIII, multe state italiene s'au aliat pentru a-l ține în frâu; în timpul lui Ludovic XII s'au format ligi fie împotriva Veneției, fie împotriva Franței; în mijlocul luptelor dintre Francisc I și Carol Quintul, Anglia și alte țări au trecut dela unul la celalt numai din necesitatea echilibrului politic; Francisc căutându-și sprijin la Turci, Carol Quintul s'a adresat Perșilor. Și politica lui Ludovic XV s'a bazat tot pe principiul echilibrului; pentru a micșora preponderența crescândă a Habsburgilor, Franța a pornit, războiul de succesiune a Austriei (1741 - 78); pentru a-l cumpăni pe Frederic II, a pornit războiul de șapte ani (1756—1763) ¹⁾. Incetul cu încetul Europa a devenit, astfel, mai ales în epoca recentă, un tot a cărui solidaritate nu se mai putea menține decât prin jocul pur mecanic al alianțelor. Abia astăzi principiul echilibrului european, fără

1. Donnadieu, *Essai sur la théorie de l'équilibre*, Paris 1900; Dupuis, *Le Principe de l'équilibre et le concert européen*, Paris, 1909; Kaeber, *Die Idee des europaeischen Gleichgewichts*, Berlin, 1907.

- 1. A. Rambaud, *op. cit.* t. I. p. 475.

a fi încă părăsit, a intrat în luptă cu forma superioară a „ligii națiunilor“. Ideia sufragiului universal, ca atâtea idei e și ea un produs al marelui revoluții; constituția din 1791 cerea însă „plata unei contribuții directe cel puțin egală cu valoarea a trei zile de lucru“, condiție dispărută din constituția dela 1793. Imperiul a luat dreptul de vot servitorilor plătiți; regalitatea a stabilit un cens destul de mare. Sufragiul universal s'a refugiat atunci în câteva cantoane elvețiene; revoluția dela 1848 l'a restabilit apoi integral și l'a împrăștiat uniform în mai toate țările Europei și ale Americii. ¹⁾

5. Nu numai instituțiile și principiile politice ci și formulele de artă se propagă prin imitație. Apărând în veacul XII, în basinul Senei, nu i-a trebuit arhitecturii ogivale decât 60 de ani (1180-1240) pentru a acoperi întreg Domeniul regal cu minunatele catedrale gotice dela Paris (Notre Dame 1160-1235), Beauvais, Soissons, Chartres, Noyon, Laon, Reims, Langres, Bourges. Din domeniul regal, arta gotică s'a propagat mai întâi în jur; din aceeașă epocă datează catedralele dela Lisieux și Rouen; apoi s'a propagat la nord și la est, în bisericile din Flandra, în catedrala dela Metz și mai ales în minunata catedrală dela Strasbourg de unde a trecut în Germania; catedrala

1. Bluntschli, *Politik als Wissenschaft*, p. 274.

dela Colonia a fost începută la 1238, cea dela Friburg în Brigsau la 1236; din Normandia s'a propagat în Anglia: arhitectul Guillaume din Sens a înălțat catedrala dela Cantorbery; cea dela Lincoln e tot o operă franceză; un francez a construit catedrala dela Upsala din Suedia; un altul pe cea dela Burgos din Spania; Pierre de Boulogne pe cea dela Praga; Philippe de Bonaventure, domul dela Milan. Stilul ogival francez s'a răspândit, astfel, prin imitație peste întreaga Europă până în Ungaria (biserica Sf. Elisabeta de la Cassovia) începută la 1250 și în Stiria la Marburg ¹).

5. Cu mijloacele de răspândire instantanee ale timpurilor moderne puterea de difuziune a imitației a devenit aproape nelimitată. Iată pentru ce caracteristica epocii noastre e tendența de generalizare și de uniformizare a obiceiurilor și a instituțiilor. Acest proces de unificare e, negreșit, ireversibil, deoarece nu mai putem concepe, fără un cataclism social, revenirea dela identitatea aproximativă a unei Europe cuprinse de o adevărață contagiune civilizatoare și, deci, nivelatoare, la o diversitate regională ¹).

1. A. Rambaud, *op. cit.* v. I. p. 382.

2. G. Tarde, *Les lois de l'imitation*, p. 232—264.

X

1. Imitația se scoboară din sus în jos. 2. Noțiunea de „superioritate“ variază după epoci. 3. Rolul nobilimii în procesul imitației. 4. Rolul orașelor mari.

1. Pe când invenția poate porni de oriunde, imitația nu pornește de cât din sus în jos, adică dela superior la inferior: iată primul aspect al legii imitației. Prestigiul superiorului trezește admirație sau iubire și face pe învinși să se mlădieze și să se configureze după învingători. Totul atârnă dela realitatea acestei superiorități: învingători prin arme dar inferiori prin cultură, Romanii au fost cuceriți și disolvați de civilizația elenă. Superiori Galilor, Romanii le-au împus, la rândul lor, limba. După patru veacuri de stăpânire, cu excepția provinciilor basceși peninsulei armoricane, în care, din pricina unei noi imigrațiuni în veacul V și VI din Anglia, idioma celtică s'a menținut printre Bretoni, toată Galia vorbea latinește; cuvintele celte rămase în limba franceză sunt, așa dar, tot atât de rare ca și cele dace în românește ¹⁾.

1. Malvezin, *Dictionnaire des origines celtiques*. Filologii calculează un cuvânt celt la o sută de cuvinte latine.

Inlocuirea limbii celte se desăvârșise într'atât în cât, arătându-ne cum populația unui oraș aducea laude regelui Gontran în toate graiurile locului, în latină, în siriaca negustorilor, în ebraică, Grégoire de Tours nici nu ne pomenește de limba celtă, adică de limba autoctonilor. Aceeași superioritate de civilizație a impus limba Romanilor învinși și Germanilor biruitori. Cântecele latin al unui poet în cinstea victoriei regelui Clotar I a putut deveni, astfel, în veacul VII, o arie populară întonată de bărbați și de femei în ritmul palmelor : „ex qua victoria carmen publicum juxta rusticitatem per omnium pene volitabat ora canentium, feminoeque choros inde plaudendo componebant ¹⁾.”

2. Insușirile ce determină superioritățile sunt variabile după epoci și concepții ; dela forța fizică prestigiul a trecut însă, în linie generală, la forța intelectuală. În timpul feudalității, castelanul era privit ca superior orașeanului ; odată cu întărirea regalității în veacul XVI, superioritatea curții asupra nobilimii a devenit atât de strivitoare în cât un istoric afirmă că inființarea Curții a fost mai eficace în măcinarea feudalității de cât zece victorii. „Cine intră la curtea regilor, scria un curtezan din veacul XVI, devine serv. Să fii supus desfătărilor, plăcerilor altuia, sculatului, cul-

1. Jules d'Auriac, *La nationalité française, sa formation*, p. 59.

catului, mesei, plimbării, vânatului altuia, înseamnă să nu mai fii stăpân pe capul tău, după cum nu-i jiber nici sufletul care lingușește, bârfește, se mlădie, se preface, sulimenește, ascunde adevărul, afirmă minciuna, pârăște, disimulează, se oferă dușmanilor, își înșeală prietenii etc“. De nu s'ar fi arătat la curte, nobilul ar fi părut un necioplit. Pe când în evul mediu istoria Franței se făcea, așa dar, în castelele Normandiei sau ale Burgundiei, acum ea se urzia numai la curtea regală. Inima Franței nu era Parisul ci curtea, ori unde ar fi fost ea : la Luvru, la Amboise, Blois sau la Chenonceaux. Pentru a imita pe rege și a-și ținea rangul la curte, nobilii au sfârșit prin a se ruina. La întâlnirea lui Francisc I cu regele Angliei în câmpia numită „Drap d'or“ (1520), „mulți nobili, observă un contemporan, își purtau pe umere morile, pădurile, moșiile“. Pe timpul lui Ludovic XIV suprema lor ambiție era de a avea o cameră fie și în mansarda curții dela Versailles. După operarea fistulei regale, mulți curtezani îi cereau chirurgului Fagon să-i opereze și pe dânșii, deși nu erau bolnavi¹⁾: iată cultul monarhului împins la ultimele lui consecințe. Dela adorarea suveranului societățile noastre democratice au evoluat însă spre „cultul majorității :“ Pe măsura în care cetățenii devin mai egali și mai asemătători între dânșii, scrie Tocqueville, scade și pornirea de a

1. A. Rambaud, *op. cit.* t. I. p. 502.

crede orbește într'un om sau într'o clasă socială, în schimb crește pornirea de a crede în masse așa că „opinia“ începe din ce în ce să conducă lumea“.

3. In procesul de imitație de sus în jos, aristocrația reprezintă un element însemnat. „Principalul rol al unei nobilimi, scrie Tarde ¹⁾, nota sa distinctivă stă în caracterul de inițiere dacă nu de invenție“. La orice popor din lume și în orice epocă, găsim, în adevăr, în nobilime un factor de civilizație, deschis tuturor inovațiilor. Prin această calitate s'a caracterizat, de pildă, și aristocrația gală. Din prima epocă a cuceririi romane nobilii s'au grăbit să adopte limba latină; chiar căpeteniile vrășmașe stăpânirii romane și-au luat nume romane: Claudius Civilis, căpetenia Batavilor; Julius Sacrovir, căpetenia Eduilor; Julius Florus, a Belgilor; Julius Tutor și Julius Classicus, căpeteniile Trevirilor; Julius Vindex, căpetenia Aquitanilor. Părăsindu-și viața de țară, nobilii s'au stabilit la orașe și și-au ridicat palate de marmoră, cu coloane, cu băi, cu biblioteci și galerii de tablouri. Străbunii purtase plete și își răsese barba; urmașii și-au retezat pletele, și-au frizat barba ca Romanii, s'au încălțat cu sandale sau coturni și s'au îmbrăcat în togă; femeile nobile ieșiau purtate în lectică de sclavi negri, erau încărcate de

1. G. Tarde, *op. cit.*, p. 240.

juvaeruri și urmau moda Romei. Civilizația romană a disociat, astfel, națiunea gală: nobilii nu se mai înțelegeau în vorbă cu poporul de jos; visul lor trecea hotarele țării: fiecare aștepta să fie chemat în senatul Romei. Caracterul lor mobil și adaptabil s'a menținut și sub dominația germană. Pe când aristocrația romană ducea viața bogată de oraș, aristocrația germană obișnuia să trăiască la țară. În afară de Clovis care, spre sfârșitul vieții, a locuit la Paris, ceilalți regi au stat mai mult la țară: Clotar I la Braine, Attigny, Verberie, Compiègne, Nogent-sur-Marne; Clotar II și Dagobert la Clichy, Garges, Reuilly; Pépin la Landes și Héristall etc. „Regii Franci, scrie Fustel de Coulanges, n'aveau capitală în sensul modern al cuvântului. Parisul, Metzul, Orléans-ul aveau oarecare întâietate asupra celorlalte orașe, dar regii nu locuiau în ele și guvernul nu se afla acolo. Guvernul rezida la Palat, adică în jurul regelui; el se muta cu dânsul, îl urma din *villă* în *villă* și nu-l părăsia niciodată. Palatul era un fel de capitală mișcătoare, un guvern ambulant“. Din spirit de imitație, nobilii Gali își părăsise moșiile pentru a deveni urbani; tot din spirit de imitație, ei au trebuit să se împărăștie acum pe la moșii în conacele înconjurate de bordeele țăranilor ¹).

1. A. Rambaud, *op. cit.*, t. I, p. 29 și 101.

4. Rolul nobilimii defuncte l'a luat astăzi marile aglomerații orășenești, pe care l'au avut, de altfel, într'o măsură oarecare și în trecut. Cu toate că imitația pornește de sus în jos, se poate totuși cita cazul creștinismului răspândit de jos în sus: înainte de a deveni o religie de stat, el a fost religia sclavilor și a desmoșteniților vieții. Nu trebuie să uităm, însă, că, deși propagat printr'un proces invers, creștinismul s'a dezvoltat, totuși, în centrele orășenești. Propaganda la sate s'a făcut atât de încet și de târziu, încât numele de țaran, „paganus“, a devenit sinonim cu păgân. În acest sens, creștinismul s'a scoborît și el de sus în jos, adică dela orașe la sate. Capitalele, porturile, cu deosebire, fiind porii prin care se absoarbe șuvoiul tuturor înnoirilor, civilizațiile moderne au devenit, astfel, exclusiv citadine: lumina nu vine dela sate.

XI

1 Aplicația acestei legi la procesul formației civilizației române moderne. 2. Plasticitatea claselor superioare. 3. Considerații asupra conservatismului claselor de jos și asupra plasticității claselor superioare

1. La lumina acestor considerațiuni, procesul formației civilizației române devine normal. Critica junimistă, ca și critica mai tuturor istoricilor noștri evoluționiști, împotriva direcțiunii de sus în jos nu mai are obiect. In zadar se plângea P. P. Carp ¹⁾, că „democratizarea s'a făcut din nefericire, la noi din sus în jos, iar nu din jos în jos“, căci C. A. Rosetti îi răspundea: „noi toată viața noastră am zis și vom zice că revoluțiile trebuie să se facă din sus în jos, iar nu din jos în sus“, — în înțelesul că, pur imitativă, revoluția noastră socială nu putea avea altă direcție. Și la noi ea s'a făcut, deci, tot prin stratele superioare, adică prin boeri. Lucrând adese împotriva interesului de clasă, din sânul boerimii reacționare și privilegiate s'au desprins, astfel, indistinct, și

1. P. P. Carp, *Discursuri*, p. 250.

unii din purtătorii ideilor noi. Aceiași boerime, care, după împrejurări și din admirație față de superiori, s'a grecizat sau s'a rusificat, a fost, în parte, și instrumentul reformelor sociale, de îndată ce ideile Revoluției franceze au început să se răspândească peste lumea întreagă. Încă de acum trei sferturi de veac, Costache Negruzzi scria lui I. Ionescu dela Brad ¹⁾: „In adevăr, domnul meu, lăsând gluma la o parte, nu te miri de această variabilitate a caracterului român? Nu dovedește ea o nestatornicie înțelenită în firea lui? Bagă de seamă că costumul nostru a rămas ca o tradiție numai. Fanarioții ne-au adus poalele lungi, hainele largi și căciula monstruoasă; Rușii, în periodicele lor invazii, ne-au ras barbele, ne-au scurtat hainele și ne-au lăsat șlafronul și samuvarul; dela Nemți am luat bocancii și pireaua de cartofle; dela Francezi cravată lată de un deget și bârbița à la Henri IV și cl. Precum vezi, dela fiecare am luat câte ceva; atâta numai că n'am luat ce era mai bun. Ce ne pasă! Ni-se pare că pentru asta intrăm busta în civilizație“. Poalele lungi ale Fanarioților sau sumavarul rusesc nu sunt, de sigur, elementele esențiale nici ale unei civilizații, nici ale unui suflet național; nu-i mai puțin adevărat, însă, că în clasele sale superioare poporul român a fost supus în mod succesiv la o serie de influențe streine ce

1. *Tribuna română*, no. 36 din 1859.

i-au schimbat felul de a vorbi, dacă nu totdeauna și pe cel de a gândi, precum și felul de a se îmbrăca, de a mânca, de a-și petrece timpul. Din toate aceste suprapuneri de influențe, el a ieșit în multe privinți nevătămat, plastic și în veșnică stare de receptivitate. Numai acestei plasticități sufletești îi datorează ușurința apreciabilă cu care s'a adaptat noilor condiții de viață apuseană.

2. Plasticitatea claselor superioare poate fi, de altfel, divers apreciată. Privită prin prisma interesului național, ea devine, în anumite împrejurări, o primejdie. Boerimea română din Basarabia s'a rusificat iar cea din Bucovina s'a germanizat; prin imitația superiorului sau prin mlădiere sufletească, clasele superioare ale tuturor popoarelor sunt dispuse la desnaționalizare. Hughenoții francezi refugiați în Prusia s'au germanizat și unii din ei au devenit pangermaniști, după cum Germanii din Rusia s'au rusificat cu desăvârșire, iar Purishevicii, Crușevanii și Krupenschii noștri au devenit panslaviști, în timp ce țărănimea basarabeană a rămas neclintită în tradiția ei moldovenească. Tot așa și la noi: Fanarioții și Rușii puteau aclimata în boerimea română anteriorul și ișlicul, șlafronul și samuvarul, Nemții puteau aduce bocancii și „pireaua de cartofle“, iar Francezii cravata lată și bărbuța Henri IV — sub subțirea pătură a acestei boerimi, imensa masă a țărănimii și-a purtat mai departe sumanul, cușma și ple-

tele Dacilor de pe columna lui Traian și a continuat să mănânce milenara ei mămăligă.

3. Deși sub raportul continuității rasei e de un interes primordial, această neclintire nu reprezintă și o superioritate sufletească. Dimpotrivă, de cele mai multe ori, ea pornește dintr'o iremediabilă inerție sufletească, dintr'o incapacitate absolută de adaptare la împrejurări schimbate, la deprinderi, limbă și oameni noi. Păstrarea naționalității nu izvorăște, dintr'o conștiință națională luminată și dâră. Neatinsă întru nimic de rusificare, țărănimea basarabeană nu s'a arătat poate prea bucuroasă de a se fi întors la sânul patriei mame; alipirea la România a însemnat pentru ea o administrație nouă, adică oameni și deprinderi noi. Naționalitate, în cazul acesta, se confundă cu pasivitate și cu incapacitate de adaptare. Stratificarea socială a tuturor popoarelor poate fi privită, așa dar, ca o fericire: la temelie o țărănime numeroasă, inertă, pasivă, tradițională, păstrătoare a naționalității, și deasupra clasele superioare, nobile odinioară, urbane astăzi, inteligente, receptive, prin care se introduc toate elementele civilizației universale și care, prin urmare, constituie adevăratul factor al progresului.

XII

1. Caracterul de integralitate a imitației în anumite condițiuni. 2. Revoluția franceză nu are acest caracter integral. 3. Caracterul de integralitate a imitației exclude dezvoltarea evolutivă. 4. Absurditatea treptelor evolutive în alte domenii. 5. Teoria mutațiilor a lui Hugo de Vries contestă transformismul evolutiv și în domeniul vieții organice.

1. Dacă direcțiunea sensului său „de sus în jos“ e primul aspect al imitației, caracterul de *integralitate* e al doilea. Sunt de făcut, totuși, oarecare discriminări. Popoarele ajunse la maturitate sau cu o egală civilizație și în timpuri de liniște se imită reciproc în mod parțial și selectiv. Chiar și noi în faza actuală împrumutăm din anumite legislațiuni străine numai ce ne convine. În toate celelalte cazuri imitația este însă integrală și, cu deosebire, când diferența nivelului de civilizație a celor două popoare e disproporționată sau când contactul lor se produce într'o epocă, în care imitația se deslănțuie sub forme revoluționare: căci, parțial activă oricând, în unele epoci imitația devine febrilă în toate domeniile civilizației. Ne-

mulțumiți din diferite pricini cu ce văd înăuntru, ochii se îndreaptă în afară: astfel se produce cosmopolitismul, care, după cum arată Burckhardt „e semnul distinctiv al epocelor cînd, descoperindu-se lumi noi, omul nu se mai simte în larg în propria-i țară“, și care a apărut, de pildă, în lumea elenică, după războaiele peloponeziace; din cauza vieții de exil și a prestigiului țărilor străine, Italienii Renașterii, după cum arată acelaș Burckhardt, erau cosmopoliți încă înainte de veacul al XV; în veacul al XVI imitația a luat o formă revoluționară, redeșteptată și în veacul al XVIII pentru a deveni în veacul XIX, principiul însuși al civilizației moderne. Cu proporțiile unui *eveniment universal*, revoluția de la 1789 s'a propagat imediat în Belgia, Olanda ținuturile Rinului, Elveția, Italia; mișcarea s'a resimțit și în Anglia și în Scoția; după fixarea constituției napoleoniene, principiile revoluționare au luat o formă constituțională și în alte țări: în Țările de jos (29 Martie 1814), în Norvegia (4 Noembrie 1814), în Bavaria (26 Mai 1818), în Baden (22 August 1818), în Wurtemberg (28 Septembrie 1819), în Portugalia (23 Septembrie 1822), în Spania, Iliria, Dalmația, insulele Ioniene etc. La căderea lui Napoleon, perioada de reacțiune europeană n'a putut împiedica propagarea ideilor revoluționare în America spaniolă și portugheză,

1. Dareste, *Les constitutions modernes*.

în Spania, Neapoli, Piemont, Grecia și chiar și în Rusia împăratului Nicolai; după mișcarea revoluționară din Iulie 1830, care răstoarnă pe Carol X, avem răscoala statelor papale, a Poloniei, a Belgiei; pînă și oligarhia engleză a trebuit să consimtă reforma parlamentară din 1832; mișcarea revoluționară de la 1848 a pricinuit isgonirea regelui Prusiei și a împăratului Austriei din capitalele lor; adunarea Germanilor în congresul de la Praga; revoluția de doi ani în Ungaria, revoluția în Italia și în Principatele noastre. Prezicerea lui Lafayette că tricolorul va face ocolul lumii n'a fost, așa dar, o vorbă ci o realitate: principiile drepturilor omului sunt la baza tuturor constituțiilor din lume. — Prin puterea de penetrație a ideologiei și prin caracterul integral al imitației, anacronismele sociale au devenit rare; cînd se produc cu ajutorul forței organizate a autorității centrale, sunt sdrobite mai târziu prin revoluții singeroase din jos în sus, ca în Rusia.

2. Prin caracterul revoluționar al imitației integrale, nu înțelegem că o astfel de imitație se desvolfă în orice revoluție, ci numai în revoluțiile imitative cum a fost, de pildă, mișcarea noastră sau cea a celor mai multe popoare la 1848. Influențată de ideile constituționalismului englez, marea revoluție franceză de la 1789 n'a fost, totuși, o revoluție imitativă și, prin urmare,

opera ei nu are caracterul imitației integrale; chiar și ideile împrumutate sunt supuse unei deliberațiuni critice și redată în forme proprii. Anglia a avut, în adevăr, o desvoltare constituțională încă de la *Magna charta* de la 1215 a lui Ioan fără țară, continuată prin statutul „*Petiționării drepturilor*“ din 1627, prin actul „*Habeas corpus*“ din 1679 și prin bilul „*Declarațiunii drepturilor*“ din 1689, — desvoltare constituțională, care provocase admirația lui Montesquieu și ar fi putut servi ca model Constituantei din 1791 și Convenției din 1793. Constituția engleză recunoaștea regelui puterile cele mai întinse, pe care el nu le mai putea exercita decît prin miniștrii săi răspunzători față de Parlament. În urma tiraniei lui Enric VIII și a lui Carol I, Englezii au substituit guvernării țării printr'un monarh guvernarea țării prin țară; în urma tiraniei a așa numitului *Long Parliament*, ei au substituit sistemului unicameral sistemul bicameral. Constituția franceză din 1791 se diferențiază de constituția engleză în mai multe privințe. Regele nu mai are dreptul de a declara războiu, de a numi pe judecători și, în mod indirect, prin sistemul electoral, de a numi în orice altă funcție. Sistemului bicameral, singurul echilibrat, adunarea i a opus principiul filozofic al indivizibilității voinții poporului: cu 499 de voturi contra 89, ea a stabilit deci sistemul camerei unice, a *Adunării legislative* cu o durată de 2 ani; dreptul regal de

veto al unei legi nu putea dura de cît patru ani; dacã o a treia Adunare vota o lege, legea se putea lipsi de sancțiunea regalã. Ca în America, miniștrii nu puteau face parte din adunare. Intr'un cuvînt, dupã cum constată Rambaud, ¹⁾ oamenii dela 1791 au voit o constituție monarhicã: au fãcut însã una care nu era nici monarhicã, nici republicanã. Acestui caracter de selectare și de cãutare continuã a formulei proprii i se datorește, în parte, și faptul instabilitãtii constituționale; dela 1791 pînã la 1875 Franța a cunoscut 17 Constituții: cea din 1791, monarhicã; cele din 1793 și din anul III, republicane; cele din anul VIII, X, XII care au organizat Consulatul și Imperiul; Charta din 1814, Actul adițional din 1815, Charta din 1830, parlamentare; Constituția republicanã din 1848; Constituția bonapartistã din 1852 modificatã de actele din 1883, 1800, 1857, 1869 și, în sfârșit, Constituția din 1875¹⁾. De abia acum ea pare a'și fi gãsit formula existenței sale politice.

3. Imitația revoluționară având un caracter integral procesul formației civilizațiilor recente nu mai trece prin fazele preliminare și prin treptele formale ale evoluției obișnuite. „Acest lucru, scrie Tarde ¹⁾. între alte consecințe, pune în adevãratul sãu loc naționalismul istoric, dupã

1. A. Rambaud, *op. cit.*, passim.

care instituțiile, legile, ideile, literatura, artele unui popor trebuie, cu necesitate și totdeauna, să se nască din fondul său, să încolțească încet și să se desfacă în felul mugurilor, fără să fie cu puțință de a crea ceva pe dea'ntregul pe pământul unei națiuni. “ și mai departe : „Pe măsură ce un popor se emancipează, cînd ne aflăm în fața oricărui radicalism ce amenință să-și aplice programul revoluționar dintr'odată, nu trebuie să ne ridicăm împotriva acestei primejdii, bazîndu-ne numai pe pretinsele legi ale vegetației istorice. Greșala, în politică, e de a nu crede în ceia ce nu pare verosimil și de a nu preveni ceia ce nu s'a văzut niciodată“.

4 Idea creșterii evolutive rămâne, totuși, atît de înrădăcinată în spirite, încât ceea ce ar părea absurd în domeniul tehnicii pare un adevăr indiscutabil în materie de instituții. Sub cuvînt că țara noastră, sau oricare altă țară, e încă la începutul dezvoltării sale, nimănui nu i-ar putea trece prin gând să refacă, de pildă, evoluția tracțiunii cu aburi și să pornească dela locomotiva lui Stephenson, întrebuintată acum o sută de ani pe linia Stockton-Darlington. La orice latitudine geografică, ne folosim *integral* de ultimele invenții ale mecanicii sau descoperiri ale medicinei : nu refacem, deci, fazele evoluției ei, punându-ne

1. G. Tarde, *op. cit*, p. 39.

solid în acelaș plan cu ultima fază a științii, beneficiem fără muncă de rezultatele acumulate ale muncii altora. Tot așa și în propagarea ideilor sau a formelor artistice: nu refacem gândirea cugetătorilor vechi, după cum nu imităm epopeile antice. Oricare ar fi evoluția reală a popoarelor, nivelul civilizației lor este aproape identic. Literatura română, de pildă, n'a refăcut fazele dezvoltării literaturii universale ci s'a dezvoltat, revoluționar, pe baza sincronismului; fără să fi avut un clasicism, am avut un romantism, pentru că această mișcare europeană a coincident cu însuși momentul formației noastre literare. De un veac, mai ales, toate curentele ideologice, toate formele de artă, într'un cuvânt, întreaga viață spirituală se dezvoltă pretutindeni sincron, într'un ritm unic. Pornite la unele popoare evolutiv, adică dintr'o invenție la baza căreia erau totuși imitații acumulate și fecundate de un element nou, ele s'au împrăștiat peste toată Europa cu necesitatea unei legi ineluctabile. Fără a mai reface evoluția, imitația a fost bruscă și integrală; procesul de adaptare, după cum vom vedea, vine mai târziu.

5. Teoria transformismului social prin creștere organică și-a avut întotdeauna un punct de reazăm în transformismul biologic. După Lamarck și apoi după Darwin și neo-Lamarckieni polimorfismul actual al speciilor se explică prin schim-

bări lente, gradate și nesimțite; prin adaptare la mediu însoțită de migrații, prin hibridități între specii vecine ce produc varietăți care „devin apoi, după cum spunea Lamarck, rase, și constituie cu timpul ceiace numim specii“. Este ușor de înțeles ce sprijin putea aduce transformismului social doctrina evoluției progresive și încete a formelor: soluția de continuitate în materie de transformism social a fost privită, așa dar, ca antiștiințifică. De douăzeci de ani însă, teoria creșterii progresive și lente a primit lovituri chiar și în științele naturale, despre care trebuie să amintim fie și sub forma unei scurte digresiuni.

Încă acum un veac, teoriile lui Lamarck găsise un adversar în E. Geoffroy Saint-Hilaire, care, studiind animalele și vegetalele aduse din mormintele Egiptului, constatase identitatea lor după trei mii de ani cu formele actuale; teoriei transformismului progresiv el i-a opus, așa dar, teoria transmutației speciilor prin variații brusce. Reluată prin lucrările de reputație universală ale profesorului olandez Hugo de Vries¹⁾, doctrina mutațiilor brusce a revoluționat științele naturale. În loc de a considera „sporturile“ lui Darwin, va-

1. Hugo de Vries, *Die Mutationstheorie*, Leipzig I, 1901 și *Species and Varieties; their Origin by Mutation*, Chicago și Londra 1905, în trad. franceză a lui L. Blaringham, *Espèces et Variétés*, Paris, 1908.

riațiile discontinui ale zoologului Bateson și cazurile de heterogeneză ale botanistului Koshinsky, ca niște fenomene izolate și rare, Hugo de Vries le-a considerat ca pe niște fenomene generale și le-a pus la baza studiului eredității și a descendenții. Formele nu se schimbă, deci, prin transmisiuni lente ci prin variațiuni brusce, urmate de transmisiuni ereditare. „Dacă mutabilitatea, scrie Hugo de Vries ¹⁾, nu e o calitate permanentă, trebuie să se fi produs într'o zi și trebuie să aibă la originea sa o cauză externă; întinderea mutabilității, variațiile posibile ce i se datoresc, pot fi privite ca rezultatul unor cauze interne, însă determinarea momentului, în care mutabilitatea va deveni activă nu poate fi nici odată rezultatul acestor cauze interne; ea trebuie pusă pe seama vreunui factor extern; din moment ce va fi descoperit, se va fi găsit și orientarea cercetărilor experimentale ce rămân de făcut“. Sau cu alte cuvinte, după cum conchide L. Blaringhem ²⁾, specia fixă și omogenă posedă ca virtualitate toate caracterele ce apar într'un moment dat în seria descendenților; mutantele fac deci parte integrantă din specie: sunt tendinți, posibilități proprii fiecărei specii, pe care nici mediul, nici hibridizarea, nici paraziții,

1. H. de Vries, *Espèces et Variétés*, p. 440.

2. L. Blaringhem, *Les transformations brusques des êtres vivants*, p. 323.

nici bolile nu pot să le schimbe, dar pe care le pot deștepta și pune în evidență. În urma unui mare număr de cercetări experimentale, mai ales asupra *Oenotherelor* lui Lamarck, Hugo de Vries a ajuns, astfel, la stabilirea următoarelor legi ale mutabilității speciilor :

- a) Speciile noi elementare apar subit fără intermediare ;
 - b) Noile forme apar alături de matca principală și se dezvoltă cu ea ;
 - c) Noile specii elementare arată dela început o constanță absolută ;
 - d) Unele ramuri noi sunt negreșit specii elementare, altele trebuiesc privite însă ca varietăți regresive ;
 - e) Aceleași specii noi apar într'un mare număr de indivizi ;
 - f) Schimbările ce dau naștere speciilor noi n'au nimic comun cu fluctuațiile ;
 - g) Mutațiile se fac aproape în toate direcțiile ¹⁾.
- Se înțelege dela sine importanța acestei teorii, care pune la baza transformismului naturii principiul mutației brusce, adică a *soluției de continuitate*,—pentru teoriile revoluționare în materie de transformism social.

1. H. de Vries, *op. cit.* p. 352—64.

XIII

1. Teoria imitației integrale aplicată la formația civilizației noastre. 2. Și teoria „spiritului critic“ a *Vieții Românești* pornește din ignorarea legii imitației integrale.

1. Aplicare în cadrele formației noastre, aceste considerațiuni își găsesc o realizare desăvârșită. Sub raportul civilizației sale, România era în astfel de condițiuni, încât introducerea formelor nu se putea face decât integral și nu prin selectare... Pe de o parte, excesiva diferență de nivel față de civilizația apusului a creat în noi un puternic sentiment de inferioritate și, deci, o aprigă dorință de bruscă egalizare și de câștigare a timpului pierdut; iar pe de alta, o epocă, în adevăr, revoluționară ca cea dela 1848 nu-și putea decât impune mecanismul penetrațiunii de sus în jos și în mod integral. Când, așa dar, Maiorescu condamna Constituția din 15 Iunie de pe „câmpul libertății“ dela Filaret, sub cuvânt că e quasi-republicană și nu reprezintă decât „naiva așternere pe hârtie a unui amalgam de idei nebuloase, cum mișunau pe atunci în broșurile

frazeologilor din alte țări ¹⁾ el uită caracterul revoluționar al Constituției dela 15 Iunie 1848 și, prin urmare, și mecanismul de imitație integrală: expresie a revoluției franceze propagate uniform și la alte popoare, constituția revoluționarilor bucureșteni nu era quasi-republicană, ci de-a dreptul republicană. Procesul contagiunii mintale din acea epocă este atât de evident, încât, deși evoluționist ca și Maiorescu, M. Kogălniceanu s'a arătat în *Proiectul de Constituție pentru Moldova* tot atât de revoluționar și de „republican“ ca și revoluționarii munteni; de ar fi participat la revoluția dela 1848 chiar și P. P. Carp și T. Maiorescu ar fi devenit „republicani“. Concluzia e cu atât mai probabilă cu cât, pe de o parte, ca efect al aceleiași legi de imitație integrală, constituția dela 1866 este, după cum am mai spus, opera unei majorități conservatoare prezidate de Manolachi Costachi, iar pe de altă parte, criticând-o ca pe o copie fără discernământ a Constituției belgiene, junimiștii s'au organizat, totuși, într'un partid „constituțional“, pentru a o apăra și a-i cere stricta aplicare.

2. Concepția evolutivă a formației civilizației noastre se găsește, cum era și firesc, nu numai la temperamentele conservatoare, ci sub forma „spiritului critic“ și la oameni ce se declară în

1. T. Măiorescu, *Discursuri*, I. 45.

principiu pentru introducerea tuturor formelor noi. E cazul *Vieții Românești*. „Și când noi am căutat cu lumânarea, scrie această revistă ¹⁾, ca să descoperim spiritele reacționare, și reacționismul în spiritele care treceau drept liberale spre a le combate, — este *cinstit* să fim taxați de reacționari tocmai din cauza și cu ocazia *acestei* atitudini a noastre?

Dintre „spiritele critice“, de care ne-am ocupat, am aprobat *numai* pe Kogălniceanu, A. Russo și Odobescu, pentru că ei au fost partizanii formelor nouă.

Ori poate *nevoia, pur și simplu*, a spiritului critic, adică a *spiritului de discernământ*, pe care l-am recunoscut noi ca necesar la introducerea și adaptarea formelor nouă, — acesta este reacționarism?

Dar se poate face ceva în lumea aceasta — afară de actele habituale și cele reflexe — se poate măcar mobila o casă fără *alegere*? „Spiritul critic“ e implicit în orice act de voință conștientă.

De fapt, s'a introdus ceva la noi *fără alegere*? S'au tras la sorți formele europene? (Căci nu erau numai de un fel!) Nu s'a ales constituția (cea belgiană)? Nu s'a ales codul (cel napoleonian?). Nu s'a ales tipul de universitate (cel francez și pe urmă ceva din cel german)? Nu s'a

1. *Viața Românească*, anul XVI, No. 12. p. 465.

ales tipul de armată (cel prusac)? Și dacă nu se alegea, era bine? Și, dacă s'a ales rău, a fost... bine? Și, dacă s'a ales bine, a fost rău? Și, întrucât nu s'a ales, ci s'a luat la întâmplare, a fost bine?

Și, în constituția belgiană, în codul Napoleon, etc., nu s'au făcut alegeri? Și, dacă nu s'au făcut, a fost bine? Și, întrucât nu s'au făcut de ajuns, a fost bine?

Și numai dacă ni se va dovedi că toate formele introduse au fost exact cele care trebuiau introduse; și că felul cum au fost adaptate a fost exact felul cum trebuia să fie adaptate; — numai atunci regretul nostru că atâtea capete eminente au stat deoparte, sterpe, în atitudine negativă și dușmănoasă, față de formele nouă, în loc să le îmbrățișeze, numai atunci acest regret al nostru va fi zădarnic.

A fost nevoie de atâta spirit de discernământ și cunoaștere clară a realităților noastre, încât chiar în vremea când spiritele conștient critice nu stăteau deoparte — în vremea lui Kogălniceanu — tot nu se poate spune că s'a făcut tot ceiace era posibil de făcut.

Cine nu știe că formele nouă se puteau introduce mai bine, mai eficace?"

Nu știm dacă „nevoia, pur și simplu, a spiritului critic, adică a spiritului de discernământ, pe care l'am recunoscut ca necesar la introducerea

și adaptarea formelor nouă“ înseamnă *reacționarism*, — formularea ei isvorăște însă, cu siguranță, din ignorarea dublului mecanism al formației civilizației noastre. Pe calea revoluționară, pe care au fost introduse, formele noi nu puteau veni prin filtrul „spiritului critic“ ci integral. Regretabil probabil, dar determinat de legi ineluctabile, procesul nu se putea înlătura : știința își reduce, de altfel, ambiția la simplul fapt al constatării. Nici Constituția belgiană, nici codul Napoleon, nici tipul Universității franceze n’au fost, așa dar, selectate prin acțiunea „spiritului critic“ ci transplantate prin acțiunea imitației integrale. Înlocuirea tipului Universității franceze cu cel german se explică și ea prin prestigiul, pe care Germania a început să-l exercite mai târziu, dar și prin faptul ieșirii noastre din faza revoluționară și a intrării într’o fază de deliberație critică.

Am insistat asupra acestei distincțiuni, pentru că teoria „spiritului critic“ nu este isvorită din necesități polemice, ci se află la baza însăși a lucrării d-lui G. Ibrăileanu, intitulată *Spiritul critic în cultura românească*. „Iată dar, scrie d-sa ¹⁾, că chiar dela început, în Moldova se simte nevoia criticii ; nevoia e conștientă, scopul bine hotărît e a importa numai ceea ce e necesar, a nimici sistemele lingvistice naționaliste, a feri

1. G. Ibrăileanu, *op. cit.*, p 35.

limba și literatura de desnaționalizare, a arunca în noianul uitării pretențiile nejustificate... a prezida la introducerea culturii streine și la asimilarea ei". Și mai departe: „Dacă Muntenia a făcut, cum am spus, operă de un interes mai urgent: asimilarea formelor politice, *Moldovei îi revine meritul de a fi prezidat, în timp de patruzeci de ani, dela 1840 până la 1880, la asimilarea culturii în celelalte forme ale ei*". Din cele dezvoltate până acum știm însă că Moldova n'a „prezidat“ nimic; rezistența forțelor reacționare, organizată mai ales în Moldova, prin temperament, formație intelectuală și psihologie individuală, nu înseamnă asumarea unui rol de conducere.

XIV

1. Adaptarea e a doua fază a mecanismului imitației. 2. Exemple : adaptarea socialismului după popoare. 3. Adaptarea religiilor. 4. Formația limbilor prin adaptare. 5. Adaptarea în artă. 6. Importanța rasei în creația civilizației și limitarea ei. 7. Imitația integrală și adaptarea se succed ritmic. 8. Aplicarea acestei legi la formația civilizației noastre.

1. Mecanismul oricărei imitații revoluționare se descompune, însă, în două elemente esențiale ; în transplantarea integrală a invenției și apoi în prelucrarea ei prin adaptări succesive la spiritul rasei. Cum numărul „invențiilor“ unui popor este foarte limitat și uneori inexistent, pe când numărul imitațiilor adaptate poate fi nelimitat, rezultă, pe deoparte, că a imita este felul cel mai obicinuit de a fi original, iar pe de alta, că rasa are un rol important în formația civilizațiilor. Trecând dela un mediu etnic la altul, idea se refractă : unghiul de refracție constituie originalitatea fiecărui popor.

2. Pentru a ieși din sfera generalităților vom

da un număr de exemple luate din diferite domenii ale civilizației. Încă din primul volum analizasem socialismul, ca pe o dovadă de importanța structurii sufletești a popoarelor în adaptarea ideilor. ¹⁾ Ieșit dintr'o nevoie comună și cristalizat într'o formulă unică, marxismul s'a deformat după temperamentul popoarelor prin care a trecut. Refractându-se, de pildă, prin temperamentul raționalist și deci potrivit fatalismului legilor economice al poporului francez, el a devenit raționalist, utopic, patriotic, optimist și solidarist; refractându-se prin temperamentul tradiționalist al Englezilor, el a devenit antirevoluționar, solidarist și naționalist; trecând prin temperamentul Americanilor, el a fost anulat aproape cu totul; ajungând la convingerea că buna lor stare atârnă de câștigul proprietarilor, lucrătorii își îndreaptă acțiunea la sporirea producției. Nu există deci un socialism, ci tot atâtea socialisme câte popoare l'au adoptat mai întâi *integral*, ca pe orice idee revoluționară, și apoi l'au absorbit, prelucrat și elaborat în forme specifice și temperamentale.

3. Dela socialism, ultima religie a veacului nostru, putem trece la vechile credințe religioase pentru a le constata refracția și chiar deformația prin structura sufletească a diferitelor popoare. Propagându-se în China și în Japonia, budismul

1. E. Lovinescu, *Ist. civil. rom. mod.* v. I, p. 143.

s'a transformat atât în cât, nerecunoscându-l, cercetătorii au crezut că se află în fața unei noi religii. Japonia, de pildă, a isgonit din budism profunda lui visare metafizică și absorbire în contemplare religioasă; ea nu-i cunoaște nici spaima de zei, nici extazul, nici aprigul pesimism; pentru dânsa, budismul se desvoltă în lumină și seninătate; chiar și ascetismul indian s'a transformat prin secta Zen într'un îndemn la energie și la virtute activă; „*iukyo* sau principiul de renunțare la iluzie nu seamănă de loc cu părăsirea integrală a bunurilor pământești și a dorinții însăși, cu mistuirea în visul Indianului; adese nu-i de cât o dibace desfacere din răspunderile și sarcinile sociale pentru a se bucura și mai în voe de instincte ¹⁾“. Refractat prin numeroasele rase ale Indiei, brahmanismul a luat și el aspecte felurite, devenind monoteist, politeist, felișist, panteist după structura sufletească a acestor popoare. Fondul politeist al Indiei a reușit să transforme mahometanismul într'o religie politeistă: sub influența rasei și a deprinderilor anterioare, poligamia Islamului a devenit monogamie la Berberi ²⁾ Deformarea credințelor religioase prin refracție nu se constată, de altfel, numai la celelalte religii; creștinismul e și el un exemplu evident. Cu tot caracterul

1. Emile Hovelague, *Le Japon*, (in *Bibl. de phil. scient.*) pag. 9.

2. Gustave Le Bon, *Lois psychologiques de l'évolution des peuples*, p. 83.

său monoteist, Bretonii se închină și acum la idoli, Spaniolii la talismane, iar la Italianii din toate epocile găsim numeroase urme paganistice. „Elementele prin care catolicismul popular se leagă de antichitate, observă Burckhardt cu privire la religia Renașterii¹⁾, și anume invocațiile, darurile, expiațiile dăinuiesc cu îndârjire în popor“, Cași azi, dealtfel, fiecare sat își avea madona lui făcătoare de minuni; fiecare corporație își avea sfântul și moaștele ei. Țăranii italieni mai puneau încă mâncăruri pe morminte în ziua de 18 Februarie, ziua Manilor: în timpul ciumei din Iunie 1552, poporul a adus ca sacrificiu solemn un taur după obiceiul păgânilor²⁾. Nu e, de altfel, nevoie să ne raportăm la Italiani și să ne ducem până la Renaștere; e de ajuns să ne uităm în jur, pentru a constata caracterul paganistic al ortodoxismului nostru atât de înrădăcinat în spirite în cât încercarea unor preoți de a-l readuce la concepția pură a unei singure divinități a fost privită acum câțiva ani ca o adevărată schismă.

4. Și formarea limbilor nu se poate explica, de astfel, de cât tot prin refracția temperamentală a diferitelor popoare. Din vechiul trunchiu aric au ieșit prin diferențierea pricinuită de structura sufletească și condițiuni istorice, toate limbele indo-europene.

1. Iacob Burckhardt, *Le civilisation en Italie au temps de la Renaissance*, tome II, p. 253.

2. Paul Jovius, *Hist.* XXI, 8.

De îndată ce prin o revoluție imitativă, din sus în jos, Galii au adoptat limba latină, asimilând-o geniului rasei lor, au elaborat-o în limba franceză de azi. Și limba română are întru cîtva acelaș proces de formație. Lăsând la o parte elementul slav, sau toate celelalte elemente mai sporadice, prin ce alt proces am ajuns la prelucrarea elementului latin, în conjugare, în declinare, în lexic, în sintaxă, în cât ne diferențiem nu numai de limba latină dar și de toate celelalte limbi romanice, dacă nu prin această capacitate, pe care o are orice popor de a imita mai întâi, și asimilând, de a elabora după legi proprii forme originale?

5. Exemplele din istoria artelor sunt tot atât de edificatoare ¹⁾. Grecii au pus șapte veacuri pentru a elabora din arta orientală o artă originală. Obiectele găsite în tezaurul dela Micene au un caracter pur oriental; după șase veacuri Apolon dela Tenea și cel dela Orchomene mai păstrau încă atitudinea statuilor egiptene; abia în al șaptelea veac Fidias și elevii lui au desprins statuara greacă din cătușile orientale. Prototipul coloanei dorice se găsește în veacul VII la Karnak și la Beni-Hassan în Egipt, iar unele elemente ale coloanei ionice se găsesc în Asiria; a trebuit, totuși, multă vreme pentru ca tipul pur și diferen-

1. Gustave Le Bon, *Lois psychologiques de l'évolution des peuples*, p. 98 și următoarele.

fiat al coloanei dorice și ionice grecești să se fixeze în mod definitiv și original.

Intinzându-și vastul lor imperiu din mijlocul Asiei și până în Spania, Arabii au venit în contact cu civilizația greco-romană, și, în specie, cu arhitectura bizantină, pe care, adoptând-o *integral*, au transformat-o apoi așa că „între un monument dela începutul cuceririi lor cum ar fi moschea lui Amru (din Cairo 742) și cea a lui Kait-Bey în pur stil arab (1468) dela sfârșitul marelui perioade arabe nu mai e urmă de asemănare“. Imprumutându-și integral arhitectura dela Greci, chiar și Romanii i-au dat caracterul de monumentalitate, de măreție și de forță potrivit caracterului lor etnic. La rândul lor și Romani transmițând barbarilor forma basilicei, aceștea i-au adăugat „transeptul“ pentru a-i da aparența crucei; pe încetul apoi în veacul X, inventivitatea Francezilor a transformat-o în așa zisul „stil roman“: arcul plin s'a dezvoltat în bolți îndrăsnețe; peste clădire s'au ridicat turnuri și clopotnițe; forma vechilor basilice a devenit, astfel, de nerecunoscut în biserica Saint-Germain-des-Prés dela Paris sau în biserica Saint-Rémy dela Reims sau în catedralele dela Autun și Angoulême.

6. Din considerațiile făcute și exemplele date,

1. Gustave Le Bon, *Histoire de la civilisation des Arabes* și *Les lois* etc. p. 102.

pelângă dublul mecanism al imitației, mai reiese, așa dar, și importanța incontestabilă a rasei. Imitația integrală reprezintă numai prima fază a unui proces mai complicat; fază a doua se manifestă prin elaborația, sub o formă specifică, a elementelor civilizației. „Civilizațiile create acum șapte sau opt mii de ani de Egipt și de Chaldea, scrie Gustave Le Bon ¹⁾ au format un izvor de materialuri din care s'au adăpat toate popoarele. Artă greacă s'a format din artă născută pe țărmurile Tigrului și ale Nilului. Din stilul grec a ieșit stilul roman, care, amestecat cu influențe orientale, a dat naștere, pe rând, stilului bizantin, „roman“ și gotic, stiluri de origină comună dar felurite după genul și vârsta popoarelor la care au luat naștere.“ Insemnat, rolul rasei nu trebuie, totuși, exagerat; civilizația fiind, în realitate, o serie nelimitată de imitații urmate de adaptări, rasa nu poate fi privită ca o creatoare integrală a civilizației sale. Numărul invențiilor pe care-l poate produce un popor e, după cum am mai spus, limitat, pe când numărul imitațiilor și adaptărilor este nelimitat; în structura civilizației popoarelor se află deci foarte puține elemente originale sau chiar nici unul; originalitatea lor stă numai în reducerea elementelor imprumutate la nota specifică a rasei. Când Gustave Le Bon susține, așa dar, într'un capitol că „instituțiile derivă din sufletul

1. Gustave Le Bon, *op. cit.* p. 91.

popoarelor“ nu-i putem atribui unei astfel de afirmații de cât o valoare indirectă. In marea lor majoritate instituțiile nu izvoresc din „sufletul popoarelor“ ci sunt simple obiecte de împrumut integral; ele se îmlădiază și se adaptează apoi progresiv prin acțiunea „sufletului popoarelor“ care le dă o individualitate și, deci, o realitate.

7. Deși e la baza tuturor civilizațiilor, imitația nu se deslănțue în mod egal. In unele epoci ea are un caracter febril și deci revoluționar, pe când în altele are un caracter de reculegere și de fixare a imitațiilor introduse pe cale revoluționară. O mișcare ritmică, după cum observă Tarde, face chiar ca aceste perioade să se succedă; după epoci revoluționare deschise tuturor noutăților urmează epoci de consolidare, de fixare a civilizațiilor, de naționalizare, pentru a deveni cu încetul un punct de plecare al unor tradiții, pe care istoricii le invoacă apoi cu respectul vechimii. Epoci de febră imitativă ce a bântuit lumea elenică în veacul VI și începutul veacului V a. Chr. i-a urmat epoca de consolidare a lui Pericle, în care Atena a devenit capitala unui mare imperiu spiritual; perioadei de penetrație febrilă a civilizației elenice la Roma i-a urmat epoca lui August de echilibru și de naționalizare a influențelor suferite; tot așa perioadei de imitație revoluționară din veacul XVI, i-a urmat epoca de armonizare a lui Ludovic XIV sau, cu alte cuvinte, după marile crize revo-

luționare au urmat epocile *clasice* de asimilare completă a invențiilor.

9. La lumina acestor considerații procesul dezvoltării civilizației noastre devine normal. Pus brusc în contact cu civilizații mult mai înaintate, poporul român a străbătut mai întâi o epocă de imitație febrilă și integrală, înainte de a intra în noua sa fază de asimilare și de naționalizare a tuturor instituțiilor împrumutate. Ieșită din vechea credință că instituțiile unui popor trebuie să fie expresia fondului său sufletesc, critica formației civilizației române este, așa dar, neîntemeiată. În realitate, Constituția noastră are același caracter de imitație ca totalitatea constituțiilor europene, cu excepția celei engleze. Ca și la celelalte popoare, originalitatea poporului român nu se putea arăta în creațiunea unor forme politice crescute evolutiv din fondul său, ci se va arăta numai prin adaptarea formelor împrumutate la fondul să etnic.

XV

1. După Tarde, imitația porcede dinăuntru în afară. 2. În realitate imitația pleacă din afară înăuntru. 3. Caracterul normal al contrastului dintre fond și formă.

1. Imitația, după Tarde ¹⁾, pornește dinăuntru în afară: un popor nu imită luxul și artele altui popor, înainte de a se fi pătruns de sufletul lui; numai după ce-i impusese literatura și puterea politică, Spania a început să-i impună Franței și modele și toaletele sale în veacul XVI; numai după stabilirea preponderenții sale politice din veacul XVII, s'au răspândit asupra Europei întregi și literatura, artele și modele Franței. Renașterea italiană nu s'a manifestat la început prin imitarea elementelor exterioare ale antichității (statui, frescuri, etc.) ci printr'un adevărat neopaganism, care a cuprins o clasă de scriitori și de artiști ca un fel de religie nouă. Pentru ca un popor să-l imite pe altul sau o clasă socială

1. G. Tarde, *Les lois de l'imitation*, p. 211—231.

pe alta, trebuie, prin urmare, să fi suferit ascendentul unui puternic prestigiu sufletesc; admirația precedă totdeauna invidia. Admirația și respectul pentru patricienii Romei, pentru eupatrizii Atenei sau pentru nobilii francezi ai vechiului regim au precedat cu mult dorința de a-i imita în manifestările lor exterioare. La temelia tuturor civilizațiilor, a tuturor reformelor religioase sau politice se află, deci, o mare risipă de dragoste; tot așa și la baza autorității vechilor patriarhi și regi. Fără acțiunea suggestivă, hipnotică a unui om asupra celorlalți, nu ne-am putea exprima nici originea limbajului. Odată cu transmiterea sunetului, născocitorul limbajului a trebuit să-i transmită și înțelesul, pe calea prestigiului; pe aceiași cale de imitație *ab interioribus ad exteriora* copilul înțelege orice înainte de a putea vorbi. Nevoia de a asculta precede nevoia de a vorbi, după cum nevoia de a consuma precede nevoia de a produce. Imitarea unui om iubit și admirat se îndreaptă, deci, mai mult asupra elementelor esențiale ale sufletului său decât asupra elementelor exterioare, cum ar fi mișcările, atitudinea, îmbrăcămintea. În baza acestui proces merge dinăuntru în afară, imitația ideilor anticipează asupra imitației expresiei lor și imitația scopurilor anticipează asupra imitației mijloacelor; reformele legislative și juridice vin pe urma reformelor intelectuale și economice; sosite mai

târziu, scheletul lor rămâne însă și după dispariția nevoilor sufletești din care au pornit.

2. În teoria procesului de imitație dinăuntru în afară, *ab interioribus ad exteriora*, sunt confuziuni verbale ce trebuiesc precizate. La baza oricărei imitații e un act de admirație și de iubire. Moda pariziană a beneficiat, negreșit, de prestigiul Parisului sub raportul intelectualității, al artei, al gustului; în acest sens, imitația pornește dinăuntru în afară, adică e precedată de un act sufletesc, îndreptat, mai ales, asupra valorilor morale. Problema nu se pune însă numai pe terenul mobilului sentimental ci, cu deosebire, pe cel al procesului de imitație privit în realizarea sa. A admira, a iubi sunt acte pregătitoare, virtuale; nu punctul de plecare interesează însă ci traducerea lor în fapt: poți admira însușirile sufletești ale unui om sau ale unui popor, dar procesul de imitație începe, de obicei, dela forme exterioare, dela atitudini, dela îmbrăcăminte, dela gesturi mărunte; într'un cuvânt, oricare i-ar fi mobilul sufletesc, în realizare imitația începe prin a fi formală și rămâne uneori în faza aceasta.

Literatura clasică franceză, de pildă, reprezintă o astfel de imitație a literaturii antice; mai toate subiectele tragediilor lui Corneille și Racine sunt grecești sau romane; Molière se inspiră din Plaut; Boileau din Horațiu; Fénelon din Lucian

și Homer; La Bruyère din Teofrast; arta poetică a epocii porcede din Aristot; mitologia greacă, istoria greacă și romană devin temele obișnuite ale înseși literaturii franceze. În realitate, totul e numai o aparență; imitația rămâne pur formală; neavând nimic grecesc într'înșii, eroii tragediei clasice, după cum a arătat-o Taine, sunt Francezi dela curtea lui Ludovic XIV, în sentimentele și chiar în expresia lor retorică. Antichitatea n'a servit decât fabula și canonul estetic; materialul sufletesc a rămas contemporan. Veacul XVII a pătruns antichitatea chiar și mai puțin decât veacul XVI, care înțelesese că la temelia literaturilor vechi se află ideia libertății intelectuale și politice. Deși admiratori ai lui Demostene, Plutarc sau Platon, scriitorii epocii clasice au continuat, totuși, să servească politica lui Ludovic XIV și să împingă spiritul francez spre centralizare și absolutism ¹⁾. Imitația a rămas, deci, pur formală.

3 Din moment ce imitația pornește din afară, se înțelege dela sine ușurința cu care se împrumută și cu care am împrumutat și noi toate formele civilizației apusene; caracterul de integralitate, constatat în formația revoluționară a civilizației noastre, se reduce în realitate la superficialitate. Din această pricină dar și din na-

1. A. Rambaud, *op. cit.* passim.

tura evolutivă a sufletului omenesc, deducem inevitabilul contrast dintre fond și formă. Lipsite de sincronism, forma anticipează cu mult asupra fondului, starea legală asupra stării de fapt. Recunoscut de toți observatorii civilizației noastre, fenomenul a fost punctul de plecare al unor nesfârșite serii de critice, aduse fie de tradiționaliști, fie de marxiști; el a părut, pe nedrept, și anormal și specific românesc, pe când, de fapt, cum majoritatea instituțiilor se propagă pe calea imitației, mai toate popoarele au trecut prin faza neadevărării lor cu realitățile naționale.

Mai recent și cu un caracter mai pronunțat, din pricina bruscei tranziții, contrastul a impresionat mai mult la noi: criticii l'au privit cu un pesimism exagerat — dar explicabil la oameni legați de forme sociale în proces de dispariție, — pesimism, pe care-l găsim în judecarea prezentului până și la poetul horemic! Scrisă în epoca de descompunere a regalității, (900), *Iliada* ne dă, pe deoparte, în Tersit, caricatura oratorului popular, i al unui srtăbun al lui Cașavencui iar pe dealta, e plină de pesimism față de viață în genere: „dintre toate ființele ce respiră și se târăsc pe scoarța pământului, nu e altul mai nefericit de cât omul” și, în deosebi, față de generația contemporană pururi inferioară generațiilor precedente. Atitudinea este, așa dar, legată de însăși condiția omenească: iubitorii trecutului sunt umbrele virgiliene cu mâinile întinse *ripae ulterioris*

amore. Din cele expuse până acum reiese, însă, că procesul formației civilizației române, în condițiile date, a fost normal; din cele ce vom expune mai târziu, va reieși că a fost și identic procesului formației și a celorlalte civilizații tinere.

XVI

1. Valoarea instituțiilor și a idealismului social la Kant, Condorcet, Auguste Comte, Locke, John Stuart Mill, Lazarus, Lotze etc 2. Negarea valorii instituțiilor de P. von Lilienfeld, Steinthal, Kolb, Klemm. 3. Gustave Le Bon. 4. Valoarea adevărată a instituțiilor 5. Dublul proces de la formă la fond și de la fond la formă. 6. Și tradiționaliștii și marxiștii pleacă tot de la principiul evoluției de la fond la formă.

1. Recunoașterea procesului de imitație *ab exterioribus* a instituțiilor nu întimpină nici o controversă; controversa începe numai de la afirmarea procesului invers de evoluție *ad interiora*, pe care unii îl admit iar alții îl tăgăduesc principal.

Afirmarea valorii instituțiilor ca principiu al progresului social este formula însăși a raționalismului și, în genere, a cugetării sociologice a veacului XVIII cu adânci repercusiuni și asupra veacului XIX: ea se află, de altminterea, și la Kant ¹⁾. Doctrinarii progresului ca Turgot ²⁾ și

1. Imm. Kant, *Cosmopolite in Weltbürgerlicher Absicht*, tradusă și comentată în Franța de Villers încă din 1798.

2. Turgot în *Plans des discours sur l'histoire un-*

Condorcet puneau în capacitatea intelectuală principiul dezvoltării sociale. Și Auguste Comte acordă ideilor o influență covârșitoare; chiar și „legea celor trei stări“ nu-i aplicabilă, în realitate, de cât la evoluția intelectuală a societății, formă redusă a vechiului idealism și atenuată apoi prin legea interdependenței factorilor sociali ¹⁾. Idealismul social se găsește, de altfel, nu numai la raționaliștii francezi ci domină și cugetarea filozofică a altor popoare. Chiar într-o țară tradiționalistă și de structură evolutivă ca Anglia inițiativa progresului a avut-o raționalismul. „Forțele progresului, scrie Cazamian ²⁾, sunt de natură intelectuală; sau, mai degrabă, expresia lor a fost de preferință rațională, și idealul reorganizării pe care-l propuneau vechile stări de lucruri se distingea de această stare printr'un caracter de adaptare mai logică, mai metodică“. Victoria democrației a fost precedată de o mișcare filozofică raționalistă. Cu tot empirismul ei, cugetarea lui Locke se diferențiază de „adaptarea instinctivă“ și de empirismul intransigent al lui Burke; ea lasă factorului intelectual dreptul de a organiza lucrurile; ne reprezentînd supunerea oarbă

selle în *Oeuvres*, Paris, 1844. vol. II, pp. 626-74 și în *Sur les progrès successifs de l'esprit humain*, în *Oeuvres*, vol. II pag. 596.

1. Guillaume de Greef, *Le transformisme social*, pag. 174.

2. Louis Cazamian, *L'Angleterre moderne*, p. 11.

la natură și la istorie, ea îngăduie rațiunii posibilitatea de a le transforma. Păstrând caracterul rasei, prin Hume, Adam Smith, Priestley, raționalismul ia forma mișcării utilitariste din veacul XVIII și a curentului de idei liberale, individualiste și democratice, din veacul XIX, mai ales ale școlii lui Bentham ce a schimbat aspectul Angliei moderne. Pentru această școală, adevăratul principiu al oricărui guvern trebuie să fie fericirea unui număr cât mai mare de indivizi. Monarhia are la bază fericirea unui singur om; aristocrația reprezintă regimul unei clase; numai democrația este un guvern rațional de oarece țintește la fericirea colectivității. Servit de împrejurări și ajutat și de revoluția pariziană de la 1830, acest radicalism filozofic repurtează victoria democrației de la 1832. Liberalismul englez este reprezentat apoi pe la 1860 prin cugetarea lui John Stuart-Mill, după care facultățile speculative ale speciei omenești sunt factorul principal al progresului social. „Politeismul, judaismul, creștinismul, protestantismul, filozofia critică a Europei moderne, și știința sa pozitivă, scrie el ¹⁾. au fost agenții principali ai formației societății, din fiecare perioadă, în timp ce societatea însăși n'a fost decât pe al doilea plan un instrument pentru formarea acestor agenți“ sau „toate celelalte dispoziții ale naturii noastre sunt în de-

1. John Stuart-Mill, *Logique*, II p. 527.

pendența acestui principiu (intelectual) și îi împrumută mijloacele de a-și realiza partea lui în opera totală“. Pentru a trece la filozofia germană, chiar și la unul din intemeietorii Völkerspsychologie-i, ca Lazarus, găsim nu numai teoria ideilor formative ce corespund realității, ci și pe cea a ideilor reprezentative care, dimpotrivă, prefigurează și modelează realitatea și, creînd tipurile ideale, devin forțele motrice ale societății, adevăratul punct de plecare al istoriei și al progresului. Și Lotze considera progresul în funcțiune de dezvoltarea intelectuală, în care deosebește trei faze dominate de imaginație, de reflecție sau de metoda științifică, faze comparabile celor „trei stări“ ale lui Auguste Comte.

2. În fața radicalismului social, sub acțiunea căruia, cu deosebire, popoarele latine trăesc de mai bine de o sută de ani, luînd o poziție contrarie, alți sociologi merg pînă la negarea oricărei valori a instituțiilor. După P. von Lilienfeld, depildă; formele de guvernămînt sunt indiferente; diferențierea sau integrarea forțelor sociale nu depinde de ele ci de acțiunile și reacțiunile, pe care aceste forțe le exercită unele asupra altora, după cum o dovedește și faptul că toate tipurile de forme politice au existat la primitivi cum există azi și la sălbatici, fără să fi determinat vreun progres social. Plecînd de la vechea teorie hegeliană a ideii ce se realizează în civi-

lizații succesive, alți filozofi ca Steinthal ¹⁾, Kolb, Klemm au împins sociologia spre studiul psihologiei colective a popoarelor. Pe încetul „au făcut din rasă un organ în serviciul unei idei, pe când, în realitate, rasele sunt mai degrabă formațiuni derivate, rareori pure și din ce în ce mai subordonate formelor sociale superioare ca în Statele Unite și în marele centre cosmopolite ca Londra, Paris, Constantinopol, de pildă“. ²⁾

3. Când popoarele Sudanului au pus stăpânire pe Egipt în timpul dinastiei XXIV, arată Gustave Le Bon ³⁾, acțiunea civilizatoare a bătrânului Egipt a rămas fără nici un efect asupra cerebrității inferioare a acestor negri; în Haiti civilizația europeană a fost tot atît de stearpă. Tocqueville pune prosperitatea Americii pe seama instituțiilor sale democratice; transplantate în republicile Americii de sud, aceleași instituții n'au produs însă decît anarhie, revoluții endemice și dictaturi militare. — Istoria unui popor ne atîrnînd de instituții, ci de caracterul lui, adică de rasă, și prosperitatea Statelor-Unite nu se explică prin instituții ci prin caracterul rasei, voluntar, energic, plin de independență, religios și moral. Destinul fiecărui popor e înscris irevocabil în caracterul lui etnic;

1. P. von Lilienfeld, *Gedanken über Socialwissenschaft der Zukunft*, Mitau, VI 1873 81.

2. Guillaume de Greef, *op. cit.* p. 255.

3. Gustave Le Bon, *op. cit.* p. 120.

oricâte forme sociale ar străbate și ori câte revoluții ar face, idealul Francezului constă în absorbirea individului de către stat; sub regi sau în republică, spiritul centralizator cezarian a produs nimicirea inițiativei individuale. Cu totul altfel e Englezul; oricare ar li vicisitudinile sale istorice, el rămâne individualist, plin de inițiativă, dușman al tiraniei statului.

Redusă la ultima concluzie, o astfel de teorie exclude nevoia cunoașterii istoriei; din câteva trăsături psihologice, ea pretinde să fixeze aprioric diagrama vieții fiecărui popor ¹⁾.

În realitate, însă, și „rasiștii“ cei mai categorici nu merg până la concluziile ultime. Chamberlain însuși admite acțiunea creatoare a idealului ²⁾. Numai câțiva oameni au putut, astfel, impune Evreilor o concepție națională hotărîtă, care-i configurează și astăzi. Budismul a făcut din sângeroșii Mongoli un popor blând, din care o treime duc viața monastică ³⁾, după cum fatalismul

1. Au existat, de altfel, pretenții și mai paradoxale. Idealismul lui Fichte ajunsese la concluzia că rațiunea pură e capabilă de a-și reprezenta *a priori* planul universului, și, plecând dela concepția preexistenței timpului, de a crea o filozofie a istoriei, fixându-i de mai înainte toate epocile și semnificarea fiecăreia în parte.

2. Chamberlain, *op. cit.*, v. I, p. 623.

3. Döllinger, *Akademische Vorträge*, I, 8.

mahometan a dus pe firoșii Turccomani la o stare de completă pasivitate.

4. Instituțiile democratice nu ridică, desigur, mentalitatea Negrilor din San-Domingo, nici nu dau rezultate la rasele inferioare. Dacă popoarele europene ar fi însă unități atât de definite și de ermetice, cu însușiri fixate și fatale, ar urma să găsim și la indivizii ce le compun o identitate dacă nu de inteligență cel puțin de caracter, — lucru ce nu se întâmplă și din pricina unei diferențieri inițiale dar și din pricina multiplelor influențe și mai ales a instrucției. Ceiace este, însă, instrucția pentru individ este regimul politic pentru societăți. Problema nu trebuie privită nici prin imposibilitatea de a transforma pe Negri cu ajutorul instituțiilor, nici chiar prin imposibilitatea de a transforma caracterele etnice în genere. Englezul poate fi individualist și Francezul poate fi etatist : — în cadrele acestor date etnice rămâne un loc larg pentru acțiunea instituțiilor politice. Dacă nu atacă sufletul omului în structura lui ancestrală sau îl atacă imperceptibil, ele exercită o influență indiscutabilă și relativ rapidă asupra *omului social*, singurul de care ne preocupăm aici. Individul este o expresie metafizică; el nu se poate izola din comunitate; organizația socială nu poate fi, deci, lipsită de o apreciabilă acțiune asupra lui în multiplele raporturi pe care le desvolta viața în comun. În acest sens, valoarea instituțiilor asupra societăților e în afară de orice controversă.

Moravurile publice, virtuțile sociale evoluiază și se mlădiază, așa dar, prin instituții. Pe la sfârșitul veacului XVIII, viața politică a Angliei era încă vițiată de relele, pe care le desvoltă de obicei libertatea anticipată. Conrupția electorală ridică orice sinceritate reprezentanței naționale; nu numai corupția electorală ci și cea parlamentară, „ai cărei agenți principali erau înșiși miniștrii, intrigile șefilor de partid ce-și disputau puterea și provocau crize ministeriale prea dese și, în sfârșit, puterea excesivă, pe care George III reușise, prin toate aceste mijloace, să și-o însușiască ¹⁾“. După un veac situația s'a schimbat; regimul parlamentar nu e nicăeri mai sincer ca în Anglia; moralitatea publică nu e nicăeri mai neîndoioasă. Proclamat principial la 1789, sufragiul universal nu s'a realizat în Franța decât la 1848; lărgirea bruscă a unui corp dela 250.000 de alegători la 10 milioane nu se putea efectua fără primejdiile ori cărei inexperiențe. În adevăr, după alegerea unei Constituante republicane, el a ales, cu inconsecvență, ca Președinte pe Napoleon, deși i se puteau bănuși intențiile cezariste; la căderea imperiului al doilea, corpul electoral a dat o Legislativă monarhistă înainte de a se manifesta, apoi, în mod constant, timp de mai bine de cincizeci de ani, pentru regimul repu-

1. A. Rambaud, *Hist. de la civ. contemp. en France*, p. 20.

blican ; astăzi nu se poate însă tăgădui nici consolidarea democrației, nici organizarea unei puternice conștiinți cetățenești : suveranitatea națională nu mai e o simplă ficțiune.

5. Rolul rasei a fost, de altfel, precizat în capitolul precedent ; numărul „creațiilor“ ei fiind limitat, acțiunea rasei se desfășoară, mai ales, în asimilarea imitațiilor și refractarea lor prin structura ei etnică. Adaptarea fondului și a formei se realizează printr'un dublu proces în sens contrar : procesul scoborîrii formei la fond, din nesocotirea ei, proces mult mai ușor, pe care l'au constatat toți dușmanii formației civilizației noastre și, al doilea, procesul creșterii fondului la formă, mult mai încet și aproape invizibil ochiului contemporanilor, pe care tradiționaliștii îl contestă. El este însă o realitate pentru toți cei ce studiază obiectiv acțiunea instituțiilor asupra formării conștiinței cetățenești ; în puținul timp acordat exercițiului drepturilor și libertăților noastre, progresul este de pe acum apreciabil. Și nici nu putea fi altfel : de-am nega rolul instituțiilor asupra vieții sociale, ar însemna să negăm principial posibilitatea oricărui progres.

6. Ideea necesității absolute a evoluției organice dela fond la formă este, totuși, atât de curentă, încât și cei care dezaprobă ca și cei care aprobă procesul formațiunii civilizației noastre pornesc

dela ea. Procesul rămâne acelaș, numai fondul se schimbă : pentru tradiționaliști, rasa cu însușirile sale morale trebuie să fie numai decât punctul de plecare al instituțiilor și al civilizației ; considerând ca fond raporturile de producție și de schimb, marxiștii procedează și ei evolutiv, dela fond la formă, fără să țină seamă de om. Scopul lucrării de față a fost tocmai de a inveda eroarea acestui punct de vedere : la multe popoare, în genere, și la toate popoarele de formație recentă în deosebi, instituțiile fiind simple forme imitate, procesul e invers.

XVIII

1. Imitația trecutului. 2. Caracterul inegal al imitației trecutului în diferitele domenii ale civilizației. 3. Imitația trecutului chiar și în invenții. 4. Cultul tradiției e o formă de egoism social. 5. Renașterea. 6. Obiecțiile lui Chamberlain împotriva Renașterii. 7. Ineficacitatea acestor obiecții.

1. La baza imitației fiind o idee de superioritate și deci un prestigiu urmat de un sentiment de admirație, imitația se deslănțue fără deosebire de loc și de timp, adică față de streini sau față de ai săi, în funcțiune de vechime sau de noutate, simultan sau succesiv, după diferitele concepții ce domină într'un moment dat. În afară de cultul streinului, există, deci, și mai puternic înrădăcinat, cultul străbunului; în afară de imitația formelor noi mai e și imitația trecutului cristalizat în deprinderi. Ambele forme de imitație există, în genere, la toate popoarele, deși, în măsuri diferite; popoarele rurale, sau izolate prin conformație geografică, sau dominate de un caracter specific al rasei ca Romanii, se orientează de obicei spre formele trecutului, își imită stră-

bunii, scoțându-și progresul din propria lor substanță. „In societățile rudimentare și puțin întinse, scrie Guillaume de Greef ¹⁾, mutațiile sunt foarte neînsemnate, foarte rare și foarte încete. Vizitând unele populații sălbatice și de mult izolate, călătorii le-au regăsit în aceeaș stare ca și călătorii veacurilor anterioare, cu tot marele interval de timp scurs dela vechile descripții. In acelaș timp, țările cele mai înaintate din Europa, mai ales occidentală, suferise variațiuni sociale considerabile de o repeziciune relativ extremă. Orcine a putut observa că, într'un orășel mai ales departe de marile linii de comunicație, schimbările sociale sunt, din toate punctele de vedere, mai mici decât cele din marile aglomerații... Persistența formelor și modurilor de activitate socială e neasemuit mai mare într'o societate mică și simplă decât într'o societate întinsă și complexă“. Popoarele comerciale, cu o burghezie și un urbanism mai dezvoltate, sunt, dimpotrivă, mai plastice și, prin urmare, capabile de a se mlădia după idei și tipuri sociale din afară. Diferențierea se face, așa dar, în primă linie după popoare și, deci, după caracterele specifice ale rasei. „In Franța, arată Boutmy ²⁾ acordăm o autoritate naturală și imediată ideilor ce au ca temelie sentimentală unirea cu umanitatea în genere. In Anglia, ea merge spre ideile ce

1. Guillaume de Greef, *Le transformisme social*, p. 360.

2. Boutmy, *Etudes de droit constitutionnel*.

au ca temelie sentimentală unirea cu generația precedentă. Noi nu ne simțim la îndemână decât în fața unei largi concepții în suprafața, în care toate popoarele intră cu noi și se înclină în fața unor articole de legislație universală. Englezii se mulțumesc cu o strimă concepție în adâncime, în care toate veacurile de viață națională se intrevăd unele după altele“. Diferențierea se face însă, în al doilea rând, nu numai după popoare, ci, după epoce în sânul aceluiaș popor: revoluționar într'un moment dat, un popor poate deveni tradiționalist în altul; mecanismul vieții societăților se reduce chiar la jocul ritmic al acestor două specii de imitație îndreptate când spre inovații, când reculeasă, dintr'un sentiment de conservare, în trecut spre repetarea formelor de viață ancestrală. După mari crize revoluționare (veacul VI și V a. Chr. în lumea elenică sau veacul XVI și XVIII în Europa) au urmat epoci de reculegere, de întoarcere spre tradiție și de consolidare a inovațiilor prin fuzionarea lor cu spiritul național. De altfel, în sinul aceluiaș popor și al aceleiași epoci amândouă tendințele sunt reprezentate simultan; dela lupta dintre agrarianul Aristide și burghezul Temistocle și până la lupta dintre partidele liberale și conservatoare ale tuturor țărilor moderne, viața politică a omenirii se polarizează fie în ideile democratice, inovatoare, ale claselor urbane, fie în ideile tradiționaliste, reacționare,

reprezentând interesele și mentalitatea claselor agrare.

2. Imitația trecutului nu se deslănțue egal în toate domeniile civilizației omenești; sunt domenii chiar, în care nu are nici un fel de acțiune. În știință sau în tehnică nimeni nu se pune sub autoritatea trecutului; după un scurt „duel logic“ noile invenții isgonesc cu desăvârșire formele vechi; industria sau medicina trăesc, astfel, într'un continuu provizorat; fiecare zi le schimbă metodele și le lărgeste câmpul de investigație. Nu tot așa și în alte domenii, ca în domeniul organizației sociale, în artă, în credinți religioase, etc. În care prestigiul trecutului exercită o acțiune disproporționată. Intreaga antichitate a fost obsedată de existența unui *veac de aur* sau a unei epoci a lui Saturn, de idilică viață comună. Axa misticismului social al lui Rousseau e tot credința în perfecțiunea societăților vechi, în bunătatea omului primitiv și în pervertirea lui de civilizație, pe care n'a putut-o sgudui nici studiul atât de convingător al sălbaticilor din America sau din Australia. Autoritatea instituțiilor trecute cu o valoare încercată a fost totdeauna apreciabilă. Kogălniceanu își îndreptăția reformele sale pe considerațiuni istorice: „de aceea, scria el, voim a ne întoarce la acele instituții a căror origină iese din pământul nostru, care în timp de cinci veacuri le-am avut“. În realitate însă,

pe de o parte, baza istorică, pe care voia să le-o dea nu avea nici o siguranță științifică, iar, pe de altă parte, societățile nu trăesc prin instituții trecute ci din satisfacerea nevoilor actuale prin concepții moderne. Și în materie religioasă, reformele nu pornesc, în genere, dela concepții noi ci dela revenirea la forme vechi, considerate ca pure și alterate numai în decursul veacurilor. Doctrinile lui Luther, Calvin, Farel, Zwingel reprezintă, anume, o întoarcere la creștinismul primitiv, adică la textul evanghelic, care înlocuește autoritatea Papei sau pe cea a diferitelor Concilii. „Nu credem în nimeni, spunea Luther, nu recunoaștem pe nimeni, nu ne temem de nimeni, decât de Christos“. Suprimând distincțiunea dintre spiritual și temporal, Zwingel susținea reînființarea vechiului stat religios. Toate aceste reforme, sunt însuflețite de un spirit modern și liberal numai întrucât reprezintă o emancipare a cugetării față de catolicism, dușmanul libertății de conștiință ; în fond ele sunt însă reacționare ; Luther combate rațiunea și liberul arbitru ; Calvin persecută la fel pe eretici și condamnă la moarte pe Servet ; și, ca și catolicismul, toți reformatorii se arată dușmanii revendicărilor sociale ale timpului. „Protestantismul, scrie Auguste Comte ¹⁾, care luase inițiativa principiilor critice, le părăsește după ce a biruit. După combinarea lui cu

1. Auguste Comte, *La philosophie positive*, v. IV, p. 43.

guvernul temporar sub forma luterană, el nu era mai puțin dușmănos decât catolicismul oricărei emancipări. Avântul revoluționar nu mai era reprezentat decât prin sectele disidente, crud înăbușite și incapabile de a dobândi o trecere mai mare“. Fenomenul se observă, de altfel, și la celelalte religii: reformatorii vor să le regenereze readucându-le la forma lor pură; astfel au procedat Vahabiții față de mahometanism, și budismul față de brahmanism. În literatură sau în artă prestigiul trecutului e, de asemeni, considerabil. Revoluția franceză care își închipuia că a rupt orice legături cu trecutul, în artă ca și în unele elemente ale formelor sociale, reprezintă o imitație a trecutului: exemplul Spartei, Atenei și al Romei republicane domină prima fază revoluționară; Roma imperială domină epoca napoleoniană. Dramaturgii se inspiră din istoria greacă sau romană. Colot d'Herbois scrie un „Proces al lui Socrate“; Chénier un Timoléon, Raynouard un Caton din Utica. „Luați orice discurs, afirmă Welschinger, citiți orice proclamație, deschideți la întâmplare un ziar și veți găsi, nouăzeci la sută, aluzii directe la isgonirea Tarquinilor, la moartea lui Cezar, la eroismul lui Brutus, la inflexibilitatea lui Licurg, la înțelepciunea lui Solon, la devotamentul lui Cynegir, la conjurația lui Catilina, la supliciul lui Manlius, la asprimea lui Marius, la robirea lui Xerxes, la jertfa lui Socrate“. Chiar și în timpul imperiului instituțiile noi, ca :

Senatul, Consulatul, Tribunatul, Seatus-consultul plebiscitul, comițiile, legiunile, cohortele, etc., reproduceau forme sau numai titulaturi romane. Inspirația lui Louis David, pictorul oficial al Revoluției și apoi al lui Napoléon, admiratorul fanatic al lui Robespierre, e clasică; subiectele lui obișnuite sunt: „Brutus după moartea fiilor săi“, „Leonida la Termopile“, „Sabinele“, „Mânia lui Ahile“ etc. Nu numai subiectele, dar chiar formele artistice și de cugetare deslănțue ades imitația. Cum de Renaștere vom vorbi mai pe larg într'un capitol viitor, e de ajuns să amintim aici de arhitectura neo-clasică dela jumătatea veacului trecut ce a acoperit întreaga Europă de colonade grecești. Având o justificare în nesiguranța timpului ce impunea caselor boerești forma unei cetăți de apărare, „culele“ arhitecturii românești își arată meterezele inutile și ferestrele fără lumină în plină viață modernă numai prin autoritatea formelor trecutului, chiar când nu mai răspund cerințelor contemporane.

3. Autoritatea trecutului este atât de mare în cât chiar invențiile noi se altoesc și se desvoltă adese în sînul unor forme vechi. Două veacuri dela creștinare, țaranii galo-romani, după constatarea conciliului dela Auxerre din 586, adorau încă pădurile, fântânile, puțurile, lacurile; cu alte cuvinte vechiul cult druidic se continua netulburat. Pentru a se lupta cu păgânismul, biserica a

trebuit să pună madone în scorburile arborilor druidici, să împlânte cruci pe stânci, și să binecuvânteze fântânile și lacurile. Munții închinați lui Belen și Apolon au fost închinați acum Sfântului Gheorghe și Mihai, „sauroctoni“ și ei. Sărbătoriile păgâne au fost înlocuite prin sărbători creștine ce se puteau celebra la aceeaș dată : „judecata morților“ a devenit „ziua morților“ ; „ziua regilor“ a devenit sărbătoarea „regilor magi“ ; focurile în cinstea lui Belen au fost aprinse în cinstea Sfântului Ion etc ; într'un cuvânt, pentru a se împlânta, religia creștină a trebuit să se adapteze vechilor forme druidice¹).

Chiar și în domeniul tehnic, invențiile se țin servil de formele pe care le înlocuesc. Multă vreme, de pildă, după inventarea imprimeriei, cărțile aveau încă aspectul manuscriselor : formatul, literele, ornamentațiile și „enluminurile“ rămăsese aceleași. Johan Fust din Basel vindea biblii tipărite întocmai ca manuscrisele. Templele grecești reproduceau în marmoră particularitățile colibelor vechilor popoare autoctone ; coloanele cele mai împodobite ale Atenei reproduceau caracterele vechilor construcții de lemn. Teoria o găsim expusă și de Vitruviu : nu e amănunt al coloanei și al arhitecturii în genere, până la triglife și metope, care să nu fie explicat prin imitația stâlpilor și a clădirilor de lemn.

1. A. Rambaud, *op. cit.* v. I. p. 68. și *passim.*

4. Imitația trecutului este o formă atenuată a imutabilității cerută de instinctul de conservare. În orice corp rezistența la schimbare e cu atât mai energică cu cât corpul e mai organizat. „După cum, scrie Spencer, diferitele acte ale corpului viu își au ca scop comun conservarea lor, tot așa diferitele organe au fiecare scopul de a se conserva intacte. În acelaș chip, după cum într'o societate conservarea existenței sale este scopul acțiunilor sale combinate, tot așa e adevărat că diferitele sale clase, categoriile de funcționari, celelalte părți specializate au fiecare ca scop principal de a se conserva. Obiectul considerat ca scop nu-i nici de cum funcțiunea de împlinit, ci întreținerea celor ce o împlinesc ; rezultă de aici că, atunci când funcția e inutilă, sau chiar vătămătoare, structura se conservă atât cât poate“. Numărul instituțiilor ce supraviețuesc funcției lor devenind astfel un scop în sine în loc de a fi numai mijloace, este foarte mare în toate epocile și la toate popoarele. Principiul acestei supraviețuiri stă în instinctul de conservare al tuturor celor ce fac parte dintr'o instituție organizată și trăesc prin ea ; legitimarea doctrinară este pusă însă pe seama cultului tradiției care vrea să dea o bază de continuitate socială unui egoism social.

1. H. Spencer, *Principes de sociologie*, trad. E. Cazelles, t. III, p. 344.

5. Trecând peste cadrul încă restrâns al tradiției naționale, imitația se poate îndrepta și mai departe în adâncul unei civilizații regăsite. Printr'o astfel de imitație, istoria și-a fixat una din cele mai strălucite epoci ale sale: Renașterea reprezintă reînnoirea civilizației antice în spiritul și forma ei. Incepându-și acțiunea de mai de mult, încă de pe timpul lui Carol cel mare, față de care veacul al VII și VIII sunt epoce de barbarie, civilizația greco-romană a devenit, în veacul XIV un scop și un ideal al existenței. O astfel de imitație febrilă era cu puțință mai ales în Italia, unde se desvolta încă în cadrul unei tradiții lărgite; pentru Italieni, antichitatea latină reprezintă o realitate în conștiința reînviată a continuității istorice, în limbă, în substratul obscur al unor credinți comune și, mai ales, în multiplicitatea monumentelor răspândite peste tot pământul peninsulei și mai ales la Roma. Renașterea italiană a început să se desvolte, de fapt, din veacul XIV, odată cu desvoltarea și a condițiilor necesare existenței sale, adică a egalității efective a nobilimii și a burgheziei și a formării unei societăți care, simțind nevoia cultivării inteligenței, avea și timpul și mijloacele pentru a o realiza¹). Cercetătorii se pun, așa dar, cu infigu-

1. Iacob Burckhardt, *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance*, trad. fr. de M. Schmitt, 1921, tome I, p. 216.

rare să dea la lumină operele literare ale antichității. Explorând Germania de sud, cu ocazia conciliului dela Constanța, numai Poggio a descoperit șase discursuri ale lui Cicero, un Quintilian întreg; tot el a complectat în părțile lor esențiale pe Silius Italicus, Lucrețiu, Valerius Flaccus, Columella, Celsus, Aulus-Gellus, Staius, Vitruvius, Frontinus și pe alți scriitori latini și, împreună cu Leonardo Aretino, a descoperit douăsprezece comedii ale lui *Plaut*, *Verrinele*, *Brutus*, și *Orator* ale lui Cicero. Cu ajutorul unor astfel de învățați și sub ocrotirea principilor și tiranilor pasionați de antichitate, au început să se organizeze marile biblioteci, gloria Italiei de atunci și de azi. Numai pentru biblioteca din Urbino (azi la Vatican) lucrau din solda lui Frederic de Montefeltro, treizeci până la patruzeci de copişti răspândiți pretutindeui. Pe lângă un mare număr de Părinți ai Bisericei, biblioteca mai coprindea și operele complete ale lui Sofocle, ale lui Pindar sau ale lui Menandru. Iar pentru Badia, reședința favorită a lui Cosimo dei Medici, patruzeci și cinci de copişti au copiat în douăzeci și două de luni două sute de volume. Nu numai erudiția pură a luat un avânt nebănuit în școli, universități, în biblioteci și literatura; în discursuri, în epistole, limba ciceroniană devine un model aproape egalat; dezvoltându-și amplele lor volute, perioadele încadrează citații din cea mai bună latinătate; în istorie, influența lui Tit-

Liviu domină ; cultura ca și instituțiile se latineză : consilierii municipali devin *patres conscripti*, călugărițele *virgines vestales*, cardinalii *senatores*, iar carnavalul *Lupercalia*. Bembo convinge pe Longolius ca timp de cinci ani să nu citească nimic altceva decât pe Cicero ; sunt savanți ce se silesc să nu întrebuițeze vreun cuvânt neuzitat de marele orator, bazându-se pe o „erudiție vastă“, nelimitată ; alții ca Paliziano sau Ermolao Barbaro voiau, totuși, să creeze o latinitate originală ; însuși Leon X își făcea un punct de glorie ca „*lingua latina nostro pontificatu dicatur facta auctior*“. Comediile lui Plaut și ale lui Terentiu se jucau deseori la Roma în veacul XV, mai ales în palatele prelaților. Admirația literaturii latine a trezit și o imitație activă ; Renașterea italiană a produs, astfel, o adevărată poezie neolatină. Al doilea războiu punic și figura marelui Scipion îi inspiră lui Petrarca epopea sa *Africa* ; Maffeo Vegio compune a treisprezecea carte a Eneidei ; Meleagridelile și Hesperidele răsar și ele ; istoria timpului e pusă în hexametri : astiel s’au născut o Sforciadă (istoria lui Sforza), o Borseidă (istoria lui Borso) sau o Borgiadă (istoria lui Borgia) ; cu încetul toate războaele, toate evenimentele, toate ceremoniile sunt puse și ele în hexametri. În lirica ușoară, Catul deslănțue nenumărate elegii asupra morții unui cățeluș, a unui papagal, în amintirea „vrabiei Lesbiei“ ; madrigalele și epigramele acopăr

marmura, zidul și hârtia de versuri. Sub toate formele culturii și ale artei, Italia întreagă dă, astfel, o replică a civilizației antice.

6. Plecând dela vechea concepție hegeliană a civilizațiilor care, dezvoltându-se în cerc, formează un tot organic, unitar, și impenetrabil, unii istorici nu voesc să recunoască importanța Renașterii. „Niciodată poate, scrie Chamberlain¹⁾, nu s'a introdus în istorie o noțiune mai primejdioasă ca a Renașterii, căci ea coprinde himera unei învieri a culturii greco-latine, idee vrednică de aceste suflete de metiși, pe care le-a zămislit sudul Europei în degenerarea sa, și care prin „cultură“ înțeleg ceva, pe care și-l poate însuși din afară“. Privită din acest punct de vedere dogmatic, Renașterea pare o creațiune hibridă și dăunătoare; în domeniul vieții publice ea a impus dreptul roman potrivit principiului germanic de libertate, iar în filozofie i-a impus, tiranic, aristotelismul. „Nu-i o întâmplare, continuă Chamberlain, că cel mai puternic poet al așa zisei epoci a Renașterii, și cel mai puternic sculptor — Shakespeare și Michel-Angelo — n'au cunoscut nici unul nici celălalt vre-o limbă veche; în ce atitudine de trufașă independență nu ne-ar apărea și Dante de nu și-ar fi împrumutat *Infernul* dela Virgil, și de nu și-ar fi făurit idealul Statului prin

1. H. S. Chamberlain, *op. cit.* t. II, p. 969.

mijlocirea pseudo-dreptului constantiuopolitean, și din *Civitas Dei* a Sfântului Augustin!“ Fiecare cultură își are individualitatea sa. Din istoria culturii grecești am fi putut vedea caracterul organic al artei; formulele estetice nu înseamnă nimic; civilizația greco-romană n'ar putea renaște decât odată cu reînvierea Grecilor și Romanilor.

Și atitudinea lui John Ruskin față de Renaștere pleacă, de altfel, dintr'o concepție aproape identică. Renașterea nu e decât o reconstituire „științifică“ a unei arte „simțite“ odinioară; pe când spiritul artei gotice e *umilința și sinceritatea*, spiritul Renașterii e *știința și perfecția*; artistul nu mai exprimă ceea ce vede și simte, ci ceea ce știe și deduce dintr'o noțiune prealabilă; dacă nu combate pe toți artiștii Renașterii, Ruskin combate *spiritul* Renașterii ca pur formal. „Convingerea mea, scrie el ¹⁾, e că Rafael zugrăvia mai bine când știa mai puțin, că Michel-Angelo s'a lăsat adesea târît într'o zadarnică și neplăcută expunere a cunoștințelor sale anatomice care ascunde multor oameni nemărginita sa putere și Leonardo și-a părăduit întru atât viața în lucrările sale de inginer că nu i-a rămas decât doar un tablou care să-i poarte numele. Cât despre cei ce-i urmară, nu-i nici o îndoială că știința

1. John Ruskin, *Les pierres de Venise*, trad. franc. p. 192.

le-a fost vătămătoare, înstrăinându-le inima de esența artei și a naturii : pânza și marmura nu le-a mai servit decât ca să dea dovada unei mari îndemânări și a unei științi nefolositoare“. Intr'un cuvânt, Renașterea a adus răceala, perfecția formei, incapacitatea emoțională, lipsă de simpatie pentru clasele inferioare.

7. Critica lui Chamberlain pleacă dela studiul parțial al acestui fenomen cultural. Ca orice imitație, actul Renașterii se descompune în două elemente diferite : ia început într'o imitație *integrală* și apoi dintr'o adaptare și elaborație în forme noi și originale. A ținea seama numai de imitațiile ciceroniene sau de Sforciadele și de Borgiadele timpului înseamnă a te opri numai la prima fază, și cea mai puțin interesantă, a imitației integrale. „Nu numai antichitatea, scrie Burckhardt ¹⁾, ci fuziunea sa intimă cu geniul italian a regenerat lumea occidentală. Independența pe care spiritul modern a păstrat-o în Italia, rămânând totuși tributar antichității, e foarte inegală și pare adese nulă, de nu ținem seamă, de pildă, decât de literatura neo-latină ; în arta plastică însă și în mai multe alte sfere ale activității omenești e foarte însemnată și fuziunea a două epoci ale vieții intelectuale a aceluiaș popor, epoci despărțite prin lungi secole, apare ca produsul unei acțiuni

1. Iacob Burckhardt, *op cit.* v. I, p. 212.

cu totul independente și, prin urmare, legitime și fecunde“. Sau aiure : „Renașterea nu e o imitație parțială sau o compilație, ci o regenerare“. Pentru a fi apreciată la dreapta sa valoare, Renașterea trebuie, prin urmare, privită în jocul dublului său mecanism ; — adevărata ei importanță nu stă în faza imitației integrale ci în faza asimilării și a creațiunii originale.

XIX

1. Tradiția nu-i unitară ci complexă ; așa, de pildă, democrația franceză își poate găsi o tradiție în *Statele generale* din veacul XIV și XV. 2. Acțiunea regilor a înăbușit această tradiție, stabilind una absolutistă. 3. Poziția veacului XVIII față de această tradiție. 4. Și în literatură romantismul francez are o tradiție în elementul germanic al rasei. 5. Cauzele pentru care s'a fixat o singură tradiție franceză.

1. Tradiția nu e o forță unitară și indiscutabilă ci o forță complexă și controversată. În trecutul fiecărui popor sunt mai multe filoane care, privite parțial, ar putea constitui baza unei tradiții naționale. În susținerea concepției lor politice, regaliștii francezi pleacă dela tradiția regalității de opt ori seculară și a despotismului monarhic ; în realitate, însă, și democrația își poate găsi o tradiție : după marea epocă a comunelor din veacul XII și XIII, istoria Franței a cunoscut și marea epocă a *Statelor generale* din veacul XIV și XV, epocă de libertate națională, în care instituția creată de Filip cel frumos a început să-și afirme importanța politică. În schimbul unui subsidiu de

cinci milioane de livre necesare întreținerii a 30.000 de rășboinici, Statele generale din 1355 au obținut dela Ioan II o serie de reforme printre care și fixarea unei monede și garanția că nici un Francez nu va mai fi sustras dela judecătoria săi naturali pentru a fi judecat după bunul plac al regelui. Sesiunea *Statelor generale* dela 17 Oct. 1356 e de o importanță și mai mare. Regele Ioan fiind bătut și prins de Englezi la Poitiers, dauphinul Carol cere noi subsidii. Pentru a i-le acorda Adunarea celor 800 de deputați, din care jumătate din „tiers état“, și sub inspirația lui Etienne Marcel, starostele negustorilor din Paris, a lui Robert le Coq, episcop de Laon și Jean de Picquigny, oratorul nobilimii, alege o comisie de 80 de delegați ca să prepare un program de reforme, prin care prerogativele regale urmau să fie știrbite. Respingându-le la început, dauphinul e silit apoi să le primească din pricina atitudinii amenințătoare a *Statelor generale* din 1357 și să dea marea ordonanță dela 3 Martie 1357, prin care *Statele generale* își rezervau dreptul de a vota și percepe impozitele, de a controla cheltuelile, de a plăti soldații; într'un cuvânt, prin reforma financiară, administrativă, judiciară, militară, ordonanța e o adevărată „chartă“ revoluționară, a cărei revocare în anul următor provoacă lupte între burghezie și armatele regale, sfârșite prin asasinarea lui Etienne Marcel (1 August 1358). Lupta pentru

guvernarea Franței prin deputați a fost reluată abia la 1413; ea nu mai era însă dusă de marea burghezie ci de măcelari, de jupuitorul Caboche și de călăul Capeluche atotputernic în *Statele generale*. Invadându-i palatul, ei au maltratat pe dauphinul Carol (viitorul Carol VII) și au obținut o nouă „ordonanță“ (24 Mai) nerespectată însă nici ea. Mai puțin revoluționare, *Statele generale* din timpul lui Carol VII au exercitat o acțiune patriotică din cele mai eficace; ele au ajutat înimos la lupta împotriva Englezilor. Abia *Statele generale* dela 1484 de sub Carol VIII s'au arătat vrednice de adunările din veacul XIV. Philippe Pot, sire dela Roche, deputat al nobilimii din Bourgogne declara în discursul său din aceste *State generale*, „Regalitatea e o slujbă, nu o moștenire. Poporul suveran a creat la început pe regi. Statul este lucrul poporului. Suveranitatea nu aparține prinților, căci ei nu există decât prin popor. Cei care dețin puterea cu forța, fără consimțământul poporului sunt uzurpatorii bunului altuia. Poporul este universalitatea locuitorilor regatului. *Statele generale* sunt depozitarele voinții comune. Un edict nu devine lege de cât prin sancțiunea *Statelor*. Nimic nu-i sfânt și solid din tot ce se face fără ele sau fără consimțământul lor“. Fără alte amănunte, putem conchide, deci, că între 1302—1484 *Statele generale* au guvernat regatul în momentele cele mai critice ale lui; în 1355, 1413, 1484, ele au formulat

principiile marilor reforme admise în parte de ordonanțele regale, mai ales, principiile libertății individuale și ale libertăților publice. În loc însă de a se consolida și de a deveni punctul de plecare al unei dezvoltări democratice a Franței, *Statele generale* au fost înăbușite apoi de puterea regală, care, întărindu-se, a stabilit tradiția monarhiei absolute¹⁾.

2. Constituirea Franței în unitatea sa geografică și etnică este, desigur, opera regilor săi. În veacul XIII ei s'au substituit vechilor suverani din Languedoc și din Champagne; în veacul XIV celor din Dauphiné, în veacul XV celor din Provence, Anjou, Bourgogne, Picardia; în veacul XVI celor din Auvergue, Bourbonnais, Béarn, Bretagne; în veacul XVIII celor din Lorraine și Corsica. Angliei, Capețienii i-au reluat Normandia și Aquitania; casei spaniole, Bourbonii i-au reluat Flandra, Artois, Roussillon, Franche-Comté, iar ramurei austriace a aceleiași case, Alsacia. Dar după cum au dat o unitate Franței, tot așa au absorbit și forțele statului în persoana lor. Formula „l'état c'est moi“, fixează gradul de absolutism al monarhiei franceze. Regalitatea n'a distrus însă puterea nobilimii și a clerului ci a îngenunchiat-o numai; în menținerea prerogativelor lor ea vedea garantarea propriilor sale pre-

1. A. Rambaud, *op. cit.*, t. I, p. 267.

rogative. Regimul monarhic francez se bazează deci și pe puterea absolută a regelui dar și pe conservarea inegalității evului mediu. Națiunea se rezumă la trei caste cu legi deosebite : clerul compus din 130.000 de indivizi, nobilimea din 140.000 iar „le tiers état“ din douăzeci și cinci de milioane de indivizi; primele două formau însă clasele privilegiate, pe când masa națiunii era privită ca o simplă materie impozabilă, fără valoare socială și politică. Absolutismul regal se întemeiază nu numai pe inegalitatea socială ci și pe violarea tuturor libertăților : a libertății personale prin cunoscutele „lettres de cachet“, prin care regele se substituia justiției; a proprietății prin confiscare și expropriere, a secretului scrisorilor, prin înființarea „cabinetului negru“ ; a libertății presei prin ordonanța dela 1561 și prin censura stabilită la 1620 ; a libertății conștiinții, prin revocarea edictului dela Nantes (22 Oct. 1685), prin dragonade, prin persecuții religioase ce au ruinat Franța isgonind de pe teritoriile ei aproape o jumătate de milion de protestanți, prin persecuții împotriva janseniștilor și a quietiștilor ; ea se mai bazează pe ruina libertăților municipale, a *Statelor generale*. Mulțumită acestei centralizări excesive, viața constituțională a întârziat în Franța cu aproape un veac și jumătate față de viața constituțională a Angliei ; revoluția era deci și necesară, pentru a câștiga brusc timpul pierdut

și fatală pentru a zdrobi rezistența unei puteri guvernamentale solid organizate ¹⁾).

3. Veacul XVIII e, totuși, considerat ca o soluție de continuitate față de tradiția franceză. De-l privim din punctul de vedere al artei și al literaturii, el e, cu siguranță, inferior, — nu pentru că a rupt firul istoric al tradiției, ci pentru că, dimpotrivă, prelungind spiritul veacului trecut, a împins toate genurile literare până la decadența și sleirea lor. Judecat însă din punct de vedere filozofic, politic, economic și mai ales social, veacul XVIII a fixat, în realitate, bazele vieții contemporane. În dărătul ei, revoluția are, dealtfel, un lung trecut și pregătire: în veacul XII prin emanciparea orașelor; în veacul XIII prin cea a țăranilor; în veacul XV prin renașterea culturii antice; în veacul XVI prin avântul ideilor de libertate religioasă, în veacul XVIII prin fermentul ideilor noi în toate domeniile vieții sociale. „O sută de mii de Francezi, scria Roederer în 1789, se întrețin cu Locke, cu Rousseau, cu Montesquieu. În fiecare zi, ei primesc dela dânsii lecții asupra drepturilor și datoriilor omului în societate.“ În ordinea politică, în locul absolutismului, filozofii apără principiul suveranității naționale (Rousseau), a constituționalismului englez (Mon-

1. A. Rambaud, *Hist. de la civ. contemp. en France*, p. 2 și passim.

tesquieu), a toleranței religioase (Voltaire); în economia politică, în locul reglementării excesive în industrie și a protecționismului colbertian în comerț, ei susțin noul principiu al liberalismului manchesterian de *laissez faire, laissez passer*:— într'un cuvânt acest veac a pregătit opera Revoluției, adică distrugerea inegalității legale și a puterii personale, cu care n'am pntea concepe viața modernă.

4. Și în literatura și arta franceză avem o „tradiție“, pe care o privim drept clasică; în realitate, ea reprezintă numai unul din elementele vieții naționale mai complexe. Rasa franceză a ieșit din fuziunea a două elemente deosebite: elementul galo-roman preponderent mai ales în sud, și elementul germanic, preponderent în nord. Biruitor prin arme, elementul Germanic a fost absorbit de civilizația galo-romană; departe de a dispărea însă fără urme, el și-a întipărit geniul în toate instituțiile și formele artistice ale evului mediu. Tradiția clasică a civilizației franceze se leagă numai de civilizația greco-romană; mediteraniană prin esență, ea și-a găsit puncte de sprijin fie în influența spaniolă, fie în influența italiană, fie, mai ales în veacul XVII, în civilizația greco-latină. Romantismul nu reprezintă o mișcare antifranceză, după cum a fost învinuit de atâți critici, ci e, în realitate, al doilea component al tradiției franceze, al tradiției nordice formate de

elementul germanic. Romanticii au descoperit, așa dar, evul mediu, adică civilizația germanică, manifestată în ordinea socială prin feudalitate¹⁾, nota diferențială a individualismului german, iar în artă prin stilul ogival sau gotic ce a acoperit nordul și estul Franței cu minunile creațiilor lui. Ei au descoperit apoi „les chansons de gestes“, poezia cavalierismului cu regele Arthur, Sfântul Graal, Lancelot și Gauvain, dragostea lui Tristan și a frumoasei Iseult, isprăvile războinice ale lui Carol cel mare și ale paladinilor săi, eroismul lui Roland și trădarea lui Ganelon. După cum elementul latin al civilizației franceze s'a dezvoltat prin influențe mediteraniene, era firesc ca elementul germanic să se desvolte și el prin influențe nordice. Iată pentru ce mai întâi poezia ossianică iar apoi Shakespeare și poezia lakistă engleză au avut o influență atât de covârșitoare asupra romanticilor. Nu se putea să nu urmeze și influența literaturii germane: Goethe, Schiller, Klopstock, descoperiți prin cartea D-nei de Staël, și-au avut și ei, în chip firesc, partea lor în dezvoltarea romantismului francez²⁾.

5. Deși atât democrația cât și romantismul au în trecutul Franței un filon autentic de existență

1. Adoptăm teoria obișnuită, deși Fustel de Conlanges a văzut în feudalitate o simplă evoluție a proprietății romane.

2. A. Rambaud, *op. cit.*, *passim*.

și de viață națională, unanimitatea aproape a istoricilor culturali recunosc în absolutismul regal și în clasicism adevărata tradiție a Franței. În zadar democrația republicană se dezvoltă pe baze solide, în zadar literatura a rupt de mult cu imitația clasică, privirile multora se îndreaptă spre epoca lui Ludovic al XIV iar istoricii susțin unitatea tradiției franceze. Explicația fenomenului intră în cadrul dezvoltărilor de până acum : monarhia și clasicismul au coincis și cu momentul cel mai intens al vieții Franceze, cu expresia cea mai înaltă a imperialismului cugetării și forței franceze. Epoca napoleoniană a fost prea scurtă pentru a constitui o tradiție; epoca lui Richelieu, a lui Ludovic XIV și a lui Ludovic XV a durat un veac jumătate și a însemnat sub raportul politic punctul culminant al expansiunii franceze, Ea a fixat deci tradiția — adică prestigiul unei concepții politice și literare, care a eliminat democrația și romantismul ca pe niște elemente antinaționale.

XX

1. Tradiționalismul privit în cadrele civilizației noastre. 2. Caracterul romantic al acestui tradiționalism. 3. Așteptăm un *corpus* al elementelor tradiționale. 4. Critica noilor instituții e mai mult o deprindere verbală: d. Andrei Rădulescu și codul nostru. 5. Concluzii asupra posibilității unui tradiționalism român.

1. Limitată la cadrele civilizației noastre, problema tradiției merită să fie privită și sub unghiul ei special. O doctrină tradiționalistă nu poate pleca, în mod științific, decât dela prezența unei tradiții de viață națională. E de prisos să mai reamintim procesul formațiunii poporului român. Abia după un veac și jumătate de existență independentă, Principatele au intrat în atmosfera influenței turcești și apoi fanariote și rusești; ținute departe de ritmul civilizației apusene, prin mediu și religie, poporul român nu s'a putut desvolta în forme proprii și a fost deviat dela virtualitățile rasei sale: veacuri întregi și-a exprimat gândul său latin în slove chirilice cu cerdacuri; urmaș al biruitorilor lumii întregi prin energia voinței neînvinsă, sufletul său a fost dis-

locat prin infiltrațiunile fatatismului oriental. Este aceasta formula definitivă a rasei noastre ? Nu se poate da un răspuns științific într'o chestiune, în care optimismul este singurul fel de a nu des-
pera de sine. Intrebarea conține și problema complicată a rasei. Produse istorice, rasele au nevoie de multe veacuri pentru a-și forma un suflet colectiv ; ele nu ajung decât târziu la o fixitate relativă cu posibilități însă de maleabilitate, fără de care sunt condamnate să piară. Ieșită din fuziunea desăvârșită a Saxonului, a Normandului și vechiului Breton, Anglo-Saxonii constituie poate rasa cea mai omogenă ; pentru fixarea rasei franceze au trecut zece veacuri de evoluție istorică : iar pentru zdrobirea micilor naționalități (Picarzi, Bretoni, Gasconi etc.) a fost nevoie de acțiunea centralizatoare a Revoluției, care a dus mai departe opera Regalității, fără să fi reușit totuși să fi realizat o fuziune completă ; provinciile franceze își păstrează și acum particularismul regional¹⁾ ; dialectele subsistă și azi cu toată recenta circulară a ministerului de instrucție de a le isgoni din școală. Rasa română nu este, credem, încă fixată. Pentru creerea unui suflet omogen, cu un anumit număr de însușiri comune, ne-ar fi trebuit și o dezvoltare comună ; unitatea psihică presupune și o unitate de viața istorică, pe

1. Gustave le Bon, *Lois psychologiques de l'évolution des peuples*, p. 28.

care poporul n'a cunoscut-o. Vicisitudinile veacurilor l'au aruncat în porțiuni sub influența unor agenți istorici diferiți, care în loc să-l fixeze l'au disolvat. În aceste condițiuni a ajuns în pragul veacului al XIX, adică în momentul contactului integral cu adevărata civilizație și al unității naționale, cu o suficientă plasticitate și cu posibilități de a ne face abia acum un suflet național în sensul rasei deci și *conform* și *omogen*. Formațiunea acestui suflet colectiv va mai dura poate mult, deși nu atât cât a durat la alte popoare; împrejurările vieții contemporane grăbesc fuziunea rasei. Oricum timpul e cu noi și, după veacuri de înstrăinare și deformare, zările ni s'au desfăcut și pentru creerea unui adevărat suflet român. De părem unor istorici niște nepoți abătuți dela tradiția româno-bizantino-slavo-turco-fanariotă, să nădăjduim că, în ochii veacurilor viitoare, vom părea venerabilii strămoși ai unui început de adevărată tradiție românească.

2. Cu o astfel de formație istorică, tradiționalismul român este lipsit de bază; nu are adică o tradiție fixată în multiplele forme ale culturii. Agrari timp de atâtea veacuri, era firesc ca dragostea de trecut să supraviețuiască vechiului regim, și, prin noul înveliș al statului burghez, să apară, tenace, sub aspectul regretului, caracteristic întregii noastre literaturi, rurale și tradiționaliste, sau sub cel al criticei severe a prezentului.

sau, cu aparatul științii apusene, să ia caracterul unui rigid principiu de evoluție normală a civilizației: Kogălniceanu, de pildă, căuta să-și apere formele sub iluzoriul cuvânt al preexistenții lor în tradiția poporului român, cași cum necesitățile momentului nu le-ar fi îndreptățit în deajuns. Criticismul junimist a pornit și el dela o concepție a evoluției în aparență științifică dar în realitate raționalistă, de oarece pune în acelaș plan evoluția poporului nostru cu evoluția Angliei sau a Franței; tradiționalismul lui Eminescu sau al Sămănătorismului, ca și cel al întregii literaturi române pornește însă din dragostea romantică a trecutului, în care există, negreșit, un principiu de creațiune poetică, dar nu și de progres social. Temeliile noiei noastre organizațiuni sunt bătute, astfel, de valurile criticismului pseudo-științific sau romantic. Mai toți publiciștii au îmbrățișat punctul de vedere reacționar; revoluția pașoptistă e privită ca o rupere a firului tradiției naționale; opera veacului al XIX e considerată ca o clădire ridicată pe nisip; discreditul moral al tuturor romantismelor o sapă în conștiința colectivă a poporului nostru. Cu tot respectul datorat oricărei tradiții, trebuie să recunoaștem, totuși, în tradiția noastră un amestec de elemente eterogene și adese nu numai neromânești (ceeace e firesc) ci și antiromânești. Cum nu se cuvine să ne rușinăm de strămoși, nu se cuvine să ne lepădăm nici de trecutul nostru ci

să-l privim prin prisma necesităților istorice. El nu trebuie însă să se ridice din mormânt ca o veșnică imputare, ci de se poate, colaborând cu noile forme, să devină un principiu creator de viață. Cu alte cuvinte, ieșind din faza romantică a regretului sau agresivă a criticei, tradiționalismul trebuie să pășească în faza pozitivă a cercetării strict științifice.

3. Așteptăm deci dela toți cunoscătorii trecutului nostru să ne dea un adevărat *corpus* al vechei culturi românești îmbrățișate sub toate formele. Nu ne mai mulțumim cu învinuirea că opera veacului al XIX n'a ținut seamă de elaborația lentă a veacurilor revolute; voim să cunoaștem denominativ elementele viabile, de care nu s'a ținut seamă în construcția noiei organizații; într'un cuvânt, voim fapte precise și nu critice sentimentale sau pasionale, care susțin că în constituția dela 1866 nu s'a ținut seamă de „experiența noastră constituțională“ ! Și nu este vorba numai de caracter și de formație etică, — ci și de forme de stat, de instituții, de știință, de arte. Pășind în toate domeniile de activitate, tradiționalismul științific trebuie să întocmească inventariul creațiunilor proprii ale poporulul nostru pentru a constata cu precizie ce a ignorat sau disprețuit pe nedrept prezentul. Numai după un astfel de inventariu s'ar putea ști dacă organizarea societății actuale ar fi putut fi înălțată pe

temelile trecutului și de ar fi fost posibilă o civilizație română ieșită dintr'un simplu proces de evoluție.

Chiar de n'am privi formația revoluționară a civilizației noastre ca pe un fenomen fatal, pe care nu-l putem decât constata, — din însuși sensul acestei cărți reiese că nu credem în putința unei civilizații române, și deci cu un caracter de contemporaneitate, ieșită numai pe cale de evoluție, adică, de creștere organică. Rămâne ca tradiționalismul științific să ne dovedească contrariul. Să ne dovedească, de pildă, întru cât pictura românească s'ar fi putut desvolta, evolutiv, din stilul bizantin al vechii picturi religioase, fără influența curentelor moderne ale picturii apusene? Să ne mai arate și contribuția geniului românesc în elaborația stilismului pictural bizantin; căci de n'avem nici o contribuție nu avem nici o tradiție națională și atunci nu vedem nevoia de a prefera schematismul lipsit de viață al Bizantinilor viziunii și tehnicei picturii moderne. Tradiționalismul va trebui să ne dovedească posibilitatea unei muzici românești pe baza cântecului popular, a isonului grecesc sau a manelei turcești, fără știința contrapunctului și a orhestrației; și într'o viață orășenească posibilitatea unei arhitecturi românești ieșită numai din forma culei de caracter pur defensiv. El ar trebui să ne arate elementele unei medicini, ale

unei botanici, ale unei matematici, ale unei chimii, ale unei fizici, ale unei filozofii, într'un cuvânt, ale unei științi românești, peste care năvala revoluționară a veacului XIX a trecut fără să fi ținut seama de contribuția veacurilor și de principiile creșterii organice. Dar dacă știința e universală și aplicarea ei uniformă la toate neamurile pământului, instituțiile și legile, după teoriile tradiționaliștilor, trebuie să iasă din elaborația organică a fiecărui popor. Despre imposibilitatea unei constituții românești pe baza „experienței noastre constituționale“, am discutat destul de mult ca să nu mai revenim ¹⁾; pentru a încheia, vom analiza, totuși, în scurt de altfel, valoarea învinuirii atât de comune că legislația actuală n'a ținut seamă de vechea legislație românească.

4. Tendința de a vedea în „drept“ o creațiune națională este caracteristică tuturor popoarelor. Și unii scriitori germani, de pildă, au căutat să descopere un „drept german“ înlocuit abia în veacurile XII — XVI de dreptul roman: în realitate, nici nu există un „drept german“ ²⁾. Burgunzii și Ostrogoții și-au încorporat parțial dreptul roman încă din veacul V și VI și cele mai vechi texte de drept saxon, franc, alaman,

1. E. Lovinescu, *Ist. civ. rom. mod.*, v. I, p. 200.

2. Savigny, *Geschichte des römischen Rechtes im Mittelalter*, cap. I.

etc., sunt saturate de terminologie latină și de idei romane rău înțelese ¹⁾. Și la noi, d. Radu Rosetti și-a ridicat ipoteticile d-sale teorii asupra proprietății rurale pe existența unui *drept românesc*, identic la Românii transdanubieni, ca și la Românii din Transilvania, Galiția, Moldova și Muntenia ²⁾. Din prejudecată istorică și alți scriitori juridici au manifestat preferințe pentru vechile noastre legiuiri. Așa, de pildă, în discursul său de recepție la Academie, d. Andrei Rădulescu susține că „legiuirea Calimach este pentru orice cercetător just un foarte bun cod civil, în unele privințe superior actualului cod și mai potrivit poporului nostru. Intemeiat mai ales pe dreptul Basilicalelor, făurit după metoda codului austriac, pe care l'a întrebuințat într'o măsură foarte largă, cuprinzând în unele locuri dreptul țării și cu obiceiul pământului, codul Calimach este un monument juridic vrednic de orice popor ³⁾“. Și tot d. Andrei Rădulescu afirmă că : „La 1864 s'a părăsit căile vechii culturi, s'a rupt firul tradiției. Necontestat a fost o greșeală pentru care făptuitorii au fost—cu drept cuvânt—destul de criticați“. Și mai departe: „Critica mai întemeiată este că n'am făcut aproape nimic pentru a îndrepta ceea ce s'a făcut rău la 1864. N'am cău-

1. Chamberlain, *op. cit.* v. I. p. 224.

2. E. Lovinescu, *Ist. civ. rom. mod.* v. II. p. 40.

3. Andrei Rădulescu, *Cultura juridică românească în ultimul secol.* An. Ac. R.

tat să potrivim haina cea nouă pe trupul nostru, n'am cercat să restabilim legătura cu vechea cultură. Legile vechi au fost părăsite, cunoscătorii s'au împuținat. Deși mai aveau chiar aplicări practice, școlile nu le-au mai studiat. Ceeace a fost înainte, mult puțin, a fost dat uitării; și de unde în prima parte a acestei epoci, până pela 1880 se mai găsiu — se vede bine mai ales din hotărâri — dintre aceia cari înțelegeau încă duhul pravilelor de odinioară și sloveneau hrisoavele, cari se siliau să sprijine momentul cel nou pe temelia românească, în ultimele decenii s'a ajuns să se creadă că pe terenul Dreptului n'am avut nimic până la 1864 și că desvoltarea în această materie trebuie îndreptată aproape numai după modele străine“.

Chestiunea este, așa dar, pusă după formula clasică a tradiționalismului. Deși alcătuit după Bazilicale și codul Austriac, legiuirea Calimach s'ar părea că reprezintă în ochii d-lui Rădulescu nu numai o tradiție națională, ci, în unele privinți, și o superioritate față de codul Napoleon. Dela un magistrat ca d. Rădulescu și dela o comunicare academică, ne am fi așteptat la precizări și, mai ales, am fi dorit să știm cum ar fi putut rezolva codul Calimach sau „obiceiul locului“, numeroasele chestiuni economico-juridice ale unui regim capitalist, pe care „obiceiul locului“ n'a avut de unde să le cunoască, ca să

le poată și rezolva. D. Andrei Rădulescu n'a adus însă nici o precizare într'o chestiune atât de importantă, Dimpotrivă chiar, după câteva declarații tradiționale de tradiționaliste, d-sa revine la o mai dreaptă apreciere a epocii noastre legislative: „Chiar în legile adoptate la 1864-66, scrie d-sa ¹⁾, sunt părți, care oferă destul material unei doctrine românești. Alcătuitoarii acestor legi u'au fost niște simpli tălmăcitori, cum se crede de obicei. Cu toată graba cu care trebuia săvârșită însărcinarea dată, au ținut seama de criticele aduse legilor, de care se servește. Multe din schimbări sunt rezultatul unor controverse; pe alocuri și-au amintit de dreptul vechiu al țării; în alte părți au combinat 2-3 legi; cărturari în ale dreptului, s'au silit să dea ceva mai bun decât izvodul principal“. O astfel de afirmație ne mai împacă cu opera de codificare dela 1865-66 și dacă citim mai departe constatarea că: „cu toate criticele care se pot aduce, trebuie să se recunoască însemnatul progres săvârșit. Nici nu se poate compara ce a fost cu ceea ce este astăzi.“ sau mai departe: „Ceea ce s'a introdus la 1864-66 și ceea ce a crescut pe această temelie nu poate fi aruncat după mai bine de o jumătate de veac de viațuire. Și în viitor o mare parte din ceea ce s'a făcut atunci va trebui să rămână. Și în viitor *cultura latină în genere* —

1. Andrei Rădulescu, *op. cit.* p. 43.

în special strălucitoarea cultură franceză cu marele-i opere — va servi multă vreme drept izvor fiindcă — afară de legăturile ce ne unesc — am impresia că nu există pn lume neam cu însușiri mai deosebite pentru Drept ca neamul latin—uceastă constatare, zicem, ne împacă pe deplin. Nema regretând deci codul Calimach, a cărui tradiție națională era reprezentată mai mult prin Basilicale și prin codul austriac, ne regăsim bucuroși în paragrafele codului civil Napoleon sau ale codului comercial italian și, prin ele, în linia marei tradiții juridice a poporului Roman, adevăratul creator al dreptului, iar tradiționalismul nostru juridic rămâne mai mult... o tradiție verbală și o atitudine convențională.

5. Din lipsa unor vaste studii pregătitoare asupra vechei culturi româno-slavo-bizantino-turcofanariote, nu putem, așa dar, stabili astăzi nici măcar cât de sumar o bază tradițională, din care ar fi putut ieși pe calea creșterii organice, o pictură, o muzică, o arhitectură, o știință, o filozofie românească, o constituție, un regim economic, sistemul metric, locomotiva sau automobilul „sui generis“ care n'ar fi rupt firul continuității istorice, reprezentată prin tradiționalul poștalion... Soluția de continuitate față de trecutul imediat era, prin urmare, în ordinea lucrurilor și n'a fost ocolită de nici un stat aflat în situația noastră. O cerea sincronismul vieții morale și economice

a unei Europe nivelatoare. Căci cu atât ne alegem din prezicerile lui Condorcet asupra progresului nelimitat al omenirii: răspândirea și nivelarea civilizației europene este un fapt incontestabil, care, dacă n'a adus egalitatea popoarelor, după cum credea Condorcet, prin progresul asimilației internaționale, a micșorat totuși contrastele sociale dintre popoare.)

6. Pentru ca să existe, tradiționalismul are, așa dar, nevoia unei tradiții, iar pentru a fi eficace are nevoie ca această tradiție să se fi fixat sub forma unei epoci de complectă și maximă expansiune națională. Imitația presupunând, în adevăr, o superioritate incontestabilă și un prestigiu moral, pentru a deveni un principiu activ, tradiționalismul trebuie să-și găsească în trecut un punct de plecare recunoscut prin plenitudinea manifestărilor sale: cu alte cuvinte, tradiționalismul real presupune existența unei *epoci clasice*. Pentru un popor care nu are o tradiție certă în nici una din ramurile activității intelectuale sau sociale, necum o epocă clasică de suverană expansiune a tuturor forțelor materiale și

1. Idealul social al lui Condorcet se poate rezuma la trei puncte fundamentale: distrugerea inegalității între națiuni, distrugerea inegalității în fiecare națiune, perfecționarea însăși a speciei umane; adică un triplu ideal internațional, social și moral, de care se leagă și ideologia socialismului științific contemporan.

morale, tradiționalismul nu poate fi decât sau un fenomen de istorism, explicabil prin pasiunea cu care specialiștii studiază formele trecutului, sau de romantism social și poetic, prin prisma căruia scriitorii privesc de obicei formele vieții revolute, sau de evoluționism științific aplicat neștiințific la societăți ce au o altă dezvoltare sau, mai ales, o puternică armă de luptă a inadaptabililor împotriva mersului firesc al societății noastre.

XXI

1. Puțina reacțiune pe care a găsit-o formația revoluționară a civilizației române. 2. Fazele dezvoltării economice și politice a Rusiei: piedicile puse de puterea centrală. 3. Fazele dezvoltării culturale a Rusiei. 4. Concluzii referitoare la Rusia și la noi.

1. Trecerea pe cale revoluționară a poporului român la formele civilizației occidentale s'a realizat, la adăpostul condițiilor istorice, mai ușor ca la alte popoare. Procesul formației statului român a fost nu numai simultan ci chiar și dependent față de procesul formației civilizației noastre prin acțiunea influenței apusene. Invăluită în însăși ideia națională, puterea de penetrațiune a ideilor revoluției franceze a fost mult mai mare; ideea liberalismului s'a absorbit în ideea de patrie. Numai prin această asociațiune de noțiuni, de altfel independente, se poate explica participarea la revoluția pașoptistă și a atâtor boeri, pe care interesul de clasă ar fi trebuit să-i împiedice de a participa la o acțiune ce-i lovia și pe dâșii. Venind, așa dar, pe albia ideii naționale, răspândirea civilizației apusene s'a făcut fără acele

reacțiuni înverșunate, pe care le întâlnesc de obicei influențele streine revoluționare în corpurile sociale organizate. Dacă în momentul contactului cu apusul statul nostru ar fi avut o formă hotărâtă, o structură proprie, o tradiție națională și, mai ales, o autoritate centrală nediscutată de nimeni, problema occidentalizării și a democratizării vieții noastre publice ar fi fost, cu siguranță, cu mult mai greu de rezolvat. În sânul poporului s'ar fi deșteptat forțe de rezistență ce n'ar fi rămas platonice și nu s'ar fi mulțumit numai să protesteze în numele unei evoluții logice, cum au făcut Junimiștii, ci s'ar fi opus cu violența unor tradiții seculare. Cu cât ar fi fost mai organizată, cu atât conștiința socială s'ar fi împotrivit mai înverșunat oricărui amestec străin. Democratizarea, mai ales, ar fi fost ținută în loc de autoritatea centrală; ca în Anglia, ca în Franța sau ca în Rusia, libertatea ar fi ieșit dintr'o plămadă însângerată. Nimic din toate acestea la noi: un trecut îndepărtat de lupte uitate și un altul mai recent de subjugare, de umilință și de mizerie morală, o întretăere de influențe orientale, degradătoare, o țară deschisă tuturor armatelor de ocupație, perspectiva unei definitive absorbiri în sfânta Rusie, iată situația în care ne prezentăm în pragul veacului al XIX. După cinci secole de viață latentă, nu avem nici o tradiție puternică și imperioasă și nici o activitate centrală ereditară; cârma țării era

punctul de trecere al unor oameni ce se duceau și al altora ce veniau ; totul plutia în nesiguranță. Căzând în ogoare destelinite, semințele apusului au rodit repede. Pentru a ne învedera prin diferențiere ușurința cu care s'a desfășurat procesul formației civilizației noastre, vom fixa în linii largi acelaș proces petrecut în Rusia și în Japonia — adică în două țări, în care forțele organizate ale trecutului s'au pus deacurmezișul forțelor viitorului.

2. Rusia e punctul de atingere a două lumi : Europa și Asia. Fără a ne opri la legăturile în-tâmplătoare dinainte, cel dintâi contact economic serios al principatului moscovit cu Europa datează încă din veacul XVI sub Ivan Groaznicul, sub care Rusia devenise teatrul unei lupte economice între Anglia și Uniunea Hansei germanice ; precedându-ne, astfel, cu două veacuri, ea a intrat încă de atunci în faza capitalismului comercial. Sub Petru cel mare, Rusia a pășit chiar spre faza capitalismului industrial. „In Rusia de dinainte de Petru I, scrie Tughan-Baranovsky ¹⁾, nu exista capitalismul industrial ; capitalismul comercial se desvoltase însă complet... Acest capitalism a pus bazele marei industrii sub Petru I. Ca să ne convingem, e de ajuns să cercetăm listele

1. Tughan-Baranovsky, *La fabrique russe dans la passé et le présent*, tome I, p. 8.

industriașilor contemporani; contrar ideilor răspândite, se va vedea că în cea mai mare parte erau Ruși. În parte rusească, această mare industrie e, ca pretutindeni de altfel, creațiunea capitalului apusean. Acțiunea capitalismului nu s'a dezvoltat, totuși, numai prin propria-i forță revoluționară, după cum se dezvoltase în Anglia sau în Țările-de-jos; din cauza inerției naționale și a opoziției conservatoare, ea a trebuit să fie ajutată, ca și la noi, printr'o presiune „*de sus în jos*“²⁾, mulțumită căreia, la moartea lui Petru existau în Rusia 233 de mari stabilimente industriale. Efectele capitalismului au fost, ca pretutindeni, aceleași; alături de crearea unei mari industrii, s'a produs dezagregarea formelor vechi de producție urmată de mizeria economico-socială. Mica industrie națională a fost distrusă. O puternică rezistență împotriva „europenizării“ a început să se formeze; în tocmai ca și la noi, sunt și azi economiști ce susțin că Petru ar fi trebuit să organizeze mai degrabă meșteșugurile și mica industrie locală; economistul Korsak³⁾, e chiar de părere că „noua formă de industrie stabilită de Petru I era în desăvârșită contradicție cu toate obiceiurile vieții rusești“. Industria trebuia să atragă desființarea servagiului și emanciparea lucrătorului liber și la acest lucru s'a

1. Gr. Alexinsky, *La Russie et l'Europe*, p. 22.

2. Korsak, *Des formes de l'industrie*, p. 24.

gândit la început și Petru — dar tocmai aici devine evidentă acțiunea oamenilor în jocul forțelor economice. Răzgândindu-se, prin ucazul din 18 Ianuarie 1721, Petru a autorizat pe industriași să cumpere țărani, cu condiția de a cumpăra însă sate întregi, și nu pe numele fabricantului ci al întreprinderii industriale. Acestui amestec al unei puteri absolute, absentă la noi, îi datorește Rusia întârzierea cu un veac a emancipării robilor și a europenizării producției industriale. Prin politica șovăitoare și, mai ales, contradictorie a succesorilor săi, adevărata tragedie a occidentalizării începe după moartea lui Petru; recurgând din nou la colaborația elementului strein, prin specialiști și chiar prin colonizări în masă, abia sub Caterina II se face iarăși legătură cu politica lui Petru cel mare. Regimul de colonizare și de creare a unor centre agricole sau industriale europene în mijlocul Rusiei n'a dat însă toate roadele ce se așteptau; reformele politice și sociale ca, de pildă, abolirea robiei sau reforma administrativă din perioada dela 1860-1870, au dat mai mare avânt industrializării și europenizării mijloacelor de producție decât toate oazele europene risipite în imensitatea Rusiei; numai mulțumită acestei relative liberalizări, Rusia a intrat, pe la mijlocul veacului trecut, într'o mai strânsă dependență a economiei europene, deși mai mult sub formă de colonie agricolă a industriei germane — cu alte cuvinte, după mai bine de trei vea-

curi de capitalism comercial, evoluția Rusiei n'a ajuns încă în faza desăvârșită a capitalismului industrial. Cauza acestei întâzieri trebuie căutată, cu deosebire, în evoluția politică a Rusiei. Prin zdrobirea feudalismului, întreaga proprietate fonciară a intrat în stăpânirea țarilor ce o puneau la dispoziția nobililor în schimbul unor servicii obligatorii¹⁾; creindu-se astfel o stare de lucruri analoagă cu situația Chaldeiei, a vechiului Egipt, a Persiei și, în genere, ca a tuturor marilor state despotice din Asia. Nu intră, de sigur, în intenția noastră de a schița, chiar și în câteva cuvinte numai, fazele politicii interne a Rusiei, începând dela mijloacele despotice ale lui Petru, pentru scopuri progresive, și până în zilele noastre; ea e reprezentată prin linia simplă a puterii absolute ce se opunea oricărei modernizări, prin numeroase revolte ale nobilimii în veacul al XVIII pentru obținerea unor privilegii de clasă și prin concesiuni smulse în veacul al XIX de puternice mișcări populare. Lupta între despotismul asiatic și cerințele unui stat modern nu putea găsi nici un teren de înțelegere; toate reformele dela cele ale Caterinei II și până la cele ale lui Nicolai II, fără a uita și „marile reforme“ ale lui Alexandru II, ce au deșteptat atât entusiasm și printre Români²⁾, nu puteau fi decât frânturi de reforme.

1. G. Plekhanov, *Histoire de la pensée sociale en Russie*, tome I, p. 98.

2. M. Kogălniceanu, în discursul lui pentru îmbunătă-

comprimate sau falsificate de ostilitatea organizată a nobilimii și a biurocrației. Deși liberal, Alexandru II a refuzat să primească idea unei adunări consultative a reprezentanților țării — refuz plătit apoi cu viața ; numai în urma dezastrelui manciurian și a revoluției din 1905 s'a adunat la 1906 prima Dumă, cu puteri limitate. Ceeace a urmat se știe : din ciocnirea forțelor contradictorii ale absolutismului și ale aspirațiilor poporului, era fatal ca, după atâtea revoluții, a-sasinate și acte de terorism, să iasă catastrofa din 1917.

3. Lupta dintre Occident și Orient nu s'a dat numai în domeniul politic ; în domeniul culturii ea a fost tot atât de aprigă. Pe când bunul nostru boer Constantin Radovici din Golești descoperia Europa în pragul veacului XIX, cel dintâi *zapadnik* (= occidental) rus se arată încă din veacul al XVII în persoana prințului Ivan Khvorostinin, în care Klucevsky vede „un original liberugetător rus pe un fond catolic, ce a fost cuprins de o adâncă antipatie pentru secul ritualism bizantino-ecclesiastic și pentru întreaga viață rusă imbibată de ritualism“. Cinstea de a fi cel

țirea soartei țăranilor (2 Mai 1862) mereu invoca exemplul „marelui împărat și binefăcător al omenirii Alexandru II“, care „a dat libertate și pământ la 25 de milioane de Ruși“.

dintâi „European rus“¹⁾ a plătit-o, de altfel, cu închisoarea într'o mănăstire (1623). *Zapadnicii* au început apoi să se înmulțească și Plekhanov a daugă²⁾: „Oameni ca Ivan Khvorostinin și Voina Nașciokin simțiau că „le vine greața“ la Moscova; străinătatea îi ispitia. Le era însă tot atât de greu să se adapteze și în Europa occidentală. Marea lor nenorocire e de a se fi simțit streini de amândouă părțile graniței moscovite... Ei au fost primele victime ale inflexiunii Moscovei spre Occident“. În fața acestor *zapadnici*, odată cu apariția lui Krijanici a început să se organizeze încă din veacul XVII naționalismul reacționar. Fără să fi fost cu totul împotriva Europei, și nici pentru despotismul oriental, ci pentru un drum mijlociu, el e privit ca cel dintâi „slavofil“ rus. Drum de mijloc greu de găsit între bizantinismul conservator și europeism. În prima jumătate a veacului al XVII, *zapadnicii* au trebuit să se adăpostească în apus de persecuțiile conservatorilor; în a doua jumătate a veacului, conservatorii trebuiau să se refugieze în pădurile Uralilor ca să scape de „civilizația“ *voltairianetzilor* și a *farmazonilor*³⁾, ce se înmulțise sub protecția Caterinei II. Isbucnirea revoluției franceze schimbând ideile Caterinei, a urmat o epocă de reacțiune,

1. Alexinsky, *op. cit.*, p. 205.

2. G. Plekhanov, *Histoire de la pensée sociale en Russie*, I, p. 276.

3. Alexinsky, *op. cit.*, p. 218.

căreia avea să-i cadă victimă și Alexandru Radîșcev ce scrisese în celebra lui *Călătorie dela Petersburg la Moscova*: „Omul vine pe lume egal în toate cu orice alt om“, și Nicolae Novicov; condamnați la moarte, pe cel dintâi împărăteasa „libercugetătoare“ l'a trimis în Siberia, iar pe cel de al doilea l'a închis patru ani în fortăreața Schüsselburg. E nefolositor să mai insistăm asupra reacțiunii epocii Caterinei II și a lui Alexandru I, ca o urmare a Revoluției franceze, cum e tot atât de nefolositor să pomenim de bogatele semințe aruncate de Revoluție în intelectualitatea rusă. În domeniul culturii, invaziunea filozofiei apusene în veacul al XIX, întărește și mai mult curentul polemic. Intregul veac se rezumă la lupte între *slavianophitsvo* și *zupadnicestvo*, adică dintre conservatismul național și liberalismul occidental. Orice legături s'ar stabili între slavofilism și mișcarea romantică din toată Europa și, mai ales, din Germania, rădăcinile lui merg mult mai adânc, dincolo de mișcarea romantică, în însăși mentalitatea poporului rus, refractară civilizației europene, de structură asiatică, și exaltată pentru propriile ei destine. Scriitori de largă cultură europeană ca Herzen, spre sfârșitul carierii, își reneagă trecutul și „se întorc“ spre Rusia, iar Strakhov susține ¹⁾ că după o lungă rătăcire

1. Alexis Veselovsky, *L'influence occidentale dans la nouvelle littérature russe*, p. 189.

pe căile Europei, și Karamzin, Griboiedov, Pușkin, Gogol, Dostoievski și Tolstoi au cunoscut acest drum de „întoarcere“ spre Rusia, și că, privită în totalitatea ei, literatura rusă reprezintă lupta împotriva occidentului. Dacă scriitori ca Nicolai Gogol și-au încheiat viața, arzându-și manuscrisele și îndemnând cugetarea rusă să îngenuche în fața reacțiunii politice și a bisericii ortodoxe, ne putem închipui până unde puteau ajunge teoriile Axakovilor, a Pobiedonostsevilor, a Leontievilor și a celorlalți slavofili reacționari, care scriau până 'n zilele noastre că „teoria parlamentarismului a indus în greșală masa așa zișilor intelectuali și a intrat în câteva capete zăpăcite rusești“, că adevărata menire a educației e „de a menține pe oameni într'o strânsă supunere față de ordine“¹⁾ sau că „E o minciună de a-ți reprezinta idea de Dumnezeu ca o idee de iubire. Credința în Dumnezeu e un jug, ce trebuie purtat cu umilință. Autocrația e o instituție divină și puterea țarului trebuie să insufle aceiași frică supușilor săi ca și puterea lui Dumnezeu credincioșilor“...

4. Am schițat în aceste cânteva rânduri²⁾ fazele dezvoltării economice, politice și culturale a Rusiei, pentru a arăta, pe deoparte, că și aici ca

1. N. Strakhov, *La lutte contre l'Occident dans notre littérature*, p. 83.

2. Gr. Alexinsky, *La Russie et l'Europe*.

și la noi, revoluția a pornit din *sus în jos*, cum e și firesc ; iar, pe de alta, pentru a inveda marile greutăți de care s'a isbit această revoluție intermitentă, provocată fie de rezistența absolutismului asiatic, fie de reacționarismul organizat al cugetătorilor și scriitorilor care, din orgoliul unei rase pline de vitalitate, și-au scos convingerea unei misiuni divine a „sfintei Rusii“ despărțite de destinele Europei. Procesul formației civilizației române moderne n'a cunoscut astfel de piedici ; mult mai recent și, deci, beneficiind deadreptul de toate ideile civilizației devenite bunuri comune ale omenirii, sosit într'un veac în care viața economică și politică e mult mai interdependentă și solidară, confundându-se, de altfel, și cu procesul formației naționalității române, el s'a desfășurat mult mai repede. Mulțumită acestor împrejurări, fără nici o sguđuire socială și, mai ales, fără vărsare de sânge, din lipsa de compresiune a autorității centrale, în mai puțin de un veac, România a străbătut un drum, pe care Rusia nu l'a putut străbate în mai mult de trei veacuri, deși l'a stropit la fiecare pas cu sânge.

XXII

1. Occidentalizarea Japoniei a fost și mai vertiginoasă decât cea a noastră. 2. Scurt istoric al raporturilor Japoniei cu Europa. 3. Europeanizarea începe brusc la 1868. 4. Disocierea sufletului național e mult mai violentă ca la noi. 5. Vișiile regimului politic în Japonia. 6. Concluzii.

1. Procesul de europeanizare a Japoniei, prezentând particularități și contradicții, a trezit admirația celor mai mulți cercetători, dar și neîncrederea și îngrijorarea câtor-va, ce nu vor să privească transformarea Japoniei ca pe un rezultat pozitiv. În mai puțin de 50 de ani, dintr'o pulbere de 283 de stătulețe feudale în veșnică luptă, Japonia a devenit o mare monarhie, o puternică țară industrială și, mai ales, o forță militară de însemnătate mondială. O transformare atât de vertiginoasă merită deci câteva cuvinte, în legătură cu propriile noastre transformări.

2. Contactul Japoniei cu Europa nu datează, negreșit, numai din veacul al XIX; încă dela

1542, Portughezii au debarcat în insulele nipone. Chiar dela început, Japonezii și-au arătat însă ostilitatea față de rasa albă. Când la 1640 Portughezii din Macao au trimis o ambasadă pentru a înoda legături comerciale, șogunul Jemitsu a poruncit uciderea negociatorului Luiz Paez Pacheco, împreună cu tot personalul vasului, lăsând în viață numai 13 mateloți ca să-i ducă răspunsul: „Pe viitor, toți Europeanii ce vor veni în Japonia, fie și regele Portugaliei sau însuși Dumnezeuul creștinilor, vor fi uciși“¹⁾. Din pricina acestei stări de spirit, în afară de fricțiunile cu Rușii vecini, „primejdia albă“ nu s'a mai arătat în Japonia decât odată cu sosirea comandorului american Perry la 1854. O rasă, deci, cu o civilizație milenară, cu o structură mentală deosebită, tradiționalistă, impenetrabilă, și de un naționalism fanatic ațâțat și de teamă și de ura împotriva „albilor“, — iată primul aspect moral al Japonezilor, ce i-a împiedicat de a avea timp de trei veacuri orice raport cu Europa. Fanatismul național și tradiționalist se menține și până azi. Încheind la 1861 un tratat comercial cu Statele Unite, primul ministru li a fost asasinat ca trădător; susținând în 1864 deschiderea unor porți comerțului european, Sakuma-Shozan a fost și el asasinat; în acelaș an a căzut lovit re-

1. Ludovic Naudeau, *Le Japon moderne*, p. 116 și apoi passim.

formatorul liberal Kagaki ; și tot ca o protestare împotriva transformării țării au căzut și Iwakura Tomomi la 1874 și Okubo la 1878, iar în ziua proclamării constituției la 1889 viconteles Mori a fost ucis de Nishino Buntaro, privit apoi ca un erou național.

3. Am citat aceste cazuri anume pentru a arăta starea de spirit refractară și fanatismul național, de care s'a arătat capabil în cursul veacurilor acest popor. Și deodată în urma revoluției și restaurației dela 1868, o europenizare rapidă, frenetică, amețitoare, cu rezultate în toate domeniile activității omenești, ce au trezit admirația și nedumerirea lumii întregi. Revoluția a fost, desigur, lărgită și fixată de nevoile capitalismului modern în sfera de influență a căreia Japonia a intrat brusc; concomitentă cu această acțiune a fost însă și acțiunea claselor superioare de samurai confucianiști, care, prin imitația nopței dela 4 August a nobililor francezi, au renunțat de bunăvoie la pământuri, la privilegii și până și la dreptul de a purta sabia; ca și la noi o puternică revoluție de sus în jos a acoperit Japonia cu fabrici, cu întregul utilaj al unei civilizații moderne, cu școli, cu instituții constituționale, dar care a lăsat încă imensă masă a poporului în tradiționalismul și în cultură strămoșilor, trăind printre duhurile celor morți, în mijlocul superstițiilor religioase, a spiritelor, a diavolilor, a strigoilor, cu 163.875 de temple shin-

toiste și 71.992 de temple budiste, cu mistere religioase, din care nici cultul falic nu lipsește, cu acte de extaz și de fanatism, cu farmece, eresuri și milioane de talismane,— un popor cu o structură sufletească de acum o mie de ani, ce crede încă în divinitatea micadoului.

4. Venită mai târziu și intrând deci în plin veac al XIX, revoluția Japoneză s'a desfășurat și mai fulgerător decât revoluția noastră, deși prin acelaș proces de acțiune imitativă din sus în jos, urmată, firește, de toate efectele capitalismului modern. După o rezistență energică de trei veacuri oricărei influențe europene, sufletul național pare a se fi disociat: de o parte o clasă cultă, energică care a prefăcut cu desăvârșire aspectul Japoniei în mai puțin de cincizeci de ani, iar pe de alta, o masă izolată în forma ei de existență tradițională, superstițioasă și fanatică. Dislocarea sufletului național în două elemente atât de diferite, a făcut pe mulți observatori să privească cu neîncredere europenizarea Japoniei. Mersul progresiv al Japoniei este însă atât de evident încît exclude orice pesimism. Spre a ne da seama de această prosperitate, e de ajuns să reproducem câteva date pe 1925, culese din volumul de sinteză publicat de ziarul *Asahi* din Tokio și Osaka. Pentru reconstruirea orașelor Tokio și Iokohama, în urma recentului cutremur, Japonezii au importat materiale în valoare de 60 miliarde

lei, fără să-și deprecieze moneda, a cărei investiție în aur e de 88 0/0; depozitele la Casa de economii au ajuns la 80 miliarde lei, iar cele de la bănci la 550 miliarde lei; bugetul pe 1924 a ajuns la 160 miliarde lei. Comerțul Japoniei a crescut în zece ani de 360 0/0 ori, adică dela 120 miliarde la 440 miliarde. Consumația electrică a ajuns dela 410.000 la 2 milioane kilowați; în aceiaș perioadă s'au mai construit 5 mii de kilometri de cale ferată; numărul corăbiilor a sporit dela 2133 la 3040 și a tonajului dela 1.500.000 la 3.300.000 tone. La 1917 erau 7500 companii industriale cu un capital de 230 miliarde; azi sunt 3.500 cu un capital de 660 miliarde lei.

5. Adaptarea constituției dela 1868 și apoi a constituției lui Ito dela 11 Februarie 1889 la realitățile unei țări de tradiție milenară nu se putea face decât prin inevitabila criză a tuturor transformărilor revoluționare. După expunerea situației moravurilor publice din Anglia, pela sfârșitul veacului XVIII, adică după un secol de regim constituțional, e nimerit s'o arătăm și în Japonia, jumătate de veac dela aplicarea aceluiaș regim. Comparația poate arunca lumini asupra epocii noastre de tranziție spre un regim de adevărată moralitate politică și suveranitate națională. Caracteristica vieții politice japoneze, după toți observatorii contemporani, este venalitatea generală, de la cea a simplului alegător ce-și vinde

votul și până la cea a șefilor guvernelor ce trăesc din trafic de influență. „Puțini politicieni, scrie Mc. Laren ¹⁾, au scos din corupția lor averi atât de mari ca membrii cabinetului... Originea averii lui Inouye și a lui Okuma porcede din primele timpuri ale noului regim. Inouye, ministrul lucrărilor publice, a fost însărcinat cu construirea drumurilor de fer și a rețelei telegrafice: raporturile oficiale ale Biroului drumurilor de fer arată că, de îndată ce și-a dat demisia, cheltuelile de construcție pe kilometru au scăzut la jumătate. Cât despre Okuma, ministrul de finanțe, a tipărit cu ocazia revoltei din 1877 o enormă cantitate de bilete de bancă și e fapt notoriu în Japonia că la plecarea lui din minister a luat cu el mai multe căruțe de bilete“. Sau în concluzie: „Corupția și venalitatea sunt o instituție națională... Administrația va continua și e în realitate silită să continue să cheltuească între cinci și zece miliarde de Yen pe an ca să rămână la putere... Cabinetul scoate din impozite banii necesari pentru a cumpăra Camerele... Corupția e o consecință intolerabilă a sistemului politic“. Un alt cunoscător al Japoniei, Dumolard, e tot atât de categoric: „Această a treisprezecea sesiune a Dietei (1898), scrie el, își merită numele de „coruptă“ ce i s'a dat. Nu s'a votat o singură lege fără să nu se fi ridicat învinuiri foarte lim-

1. Mc. Laren, *Histoire politique du Japon*, p. 367.

pezi de corupție a vreunui deputat; s'a putut vedea un deputat, Koyama Kiunosuke, lăudându-se dela tribună de a fi luat bacșișuri, fără ca această mărturisire cinică să fi trezit cel mai mic semn de revoltă printre colegii deputatului". Koyama Kiunosuke a dat chiar în judecată pe corupătorul său, care nu i-a plătit întreaga sumă făgăduită¹⁾. Un alt observator, Hershey, ne descrie astfel mecanismul partidelor politice din Japonia; „Partidele politice japoneze n'au temelii statornice, nici principii. Ele nu-s decât asociații formate cu scopul de a câștiga prada și puterea, personal, sau pentru țeluri politice. Astfel constituite și astfel conduse de șefii lor, aceste partide sunt lesne disolvate și la discreția guvernului și a oricărei influențe corupătoare. Ele nu-s în stare să organizeze o legislație încheată sau o opoziție luminată. Ele fac din regimul constituțional o batjocură și din sistemul reprezentativ o meală. Cei ce pun mâna pe putere n'au alt mijloc decât să le ademenească, să le cumpere, să le lingusească²⁾. Și pentru a ridica în fața parlamentului nostru un termen de comparație, iată cum apreciază fostul ministru de justiție Ozaki, parlamentul japonez: ³⁾ „Camera e o adunătură

1. Dumolard, *Le Japon politique et social*, p. 51.

2. Hershey, *Modern Japon*, p. 258.

3. Emile Hovelaque, *Le Japon* (în *Bibl. de philosophie-scientifique*, p. 266 și în genere întreg capitolul: *Les partis*, p. 257—267.

de tipurile omenești cele mai josnice. Oamenii cuminți ce asistă la deliberările ei au impresia de a fi pătruns într'un infern sau într'o adunare diabolică. A nădăjdui să înveți ceva ar fi cea mai cumplită greșală. Condițiile de corupție și de degradare morală ce se găsesc în ea produc desgust". Și, deși în Japonia nu se introdusese încă votul universal, tot Ozaki credea că „pricina corupției de care suferă Japonia trebuie să fie atribuită în ultimă analiză faptului că s'a acordat dreptul de vot la prea multe persoane ce nu știu să se servească de el nici nu-i înțeleg valoarea". De altfel, guvernul anihilează cât poate rolul Dietei; privind-o ca pe o „boală constituțională”, sesiunea ei este redusă dela trei la două luni; camerele se adună numai de trei ori pe săptămână și o ședință care durează până la ora 6 p. m. e privită ca excepțional de lungă ¹⁾.

6. În concluzie, transformarea Japoniei, mult mai repede ca cea a noastră, s'a făcut la adăpostul aceleiași legi a sincronismului vieții contemporane, sub care trăesc toate popoarele înzestrate cu aptitudini intelectuale și deci esențial progresive. Ea a dat în Japonia rezultate ce au atras atenția lumii întregi; lovindu-se însă de un tradiționalism organic și de un suflet național fixat în forme milenare, contrastul între formă și

1. Mc. Laren. *op. cit.* p. 357.

fond, între civilizație și cultură este cu mult mai mare decât la noi. Cum însă sub toate raporturile, ca forță militară, economică, artistică sau intelectuală, Japonia se prezintă printre cele dintâi țări ale lumii, nimic nu ne face să ne îndoim că, întocmai ca la noi, fuziunea formei și a fondului rămâne o chestiune de timp.

XXIII

1. Concluzii : veacul XIX e punctul de plecare al formației civilizației române moderne. 2. Principiul sincronismului vieții moderne este la baza formației civilizației noastre cu un caracter revoluționar. 3. Legile după care s'a făcut transplantarea civilizației apusene.

1. La capătul tuturor acestor dezvoltări, e locul să rezumăm în puține cuvinte rezultatele dobândite.

Latin și deci cu virtualitățile sufletești ale tuturor popoarelor latine, poporul român, și prin poziție geografică și prin condiții istorice și prin religie, a fost fixat dela început într'un mediu de formație răsăritean, cu totul potrivit structurii sale intime, iar principalele momente ale dezvoltării sale culturale și naționale în tot decursul veacurilor XVI, XVII și XVIII au fost determinate de intermitente influențe occidentale. Istoria civilizației române moderne începe însă odată cu veacul al XIX, adică odată cu integralizarea contactului nostru cu apusul și cu schimbarea mediului nostru de formație : pornită mai de mult,

revoluția dela 1848 reprezintă în mod simbolic momentul principal al acestei noi orientări intelectuale, economice și politice. Din lungile dezvoltări ale primului volum, am stabilit ca o concluzie naturală caracterul pur ideologic al penetrației civilizației apusene: în începuturile sale, revoluția s'a făcut pe cale de contagiune imitativă și cu ajutorul partidului liberal; abia mai târziu, și mai ales prin străduința conștientă a lui Ion C. Brătianu, revoluția ideologică a fost urmată de o revoluție economică.

2. Procesul acesta de importare a tuturor formelor civilizației apusene, cu corolarul contrastului între formă și fond, constatat de toți cercetătorii civilizației noastre — a fost criticat și de junimiști, care s'au pus din punctul de vedere al dezvoltării evolutive și de marxiști, care, privind orice structură politico-socială ca pe o creație a unei structuri economice, sunt în fond tot evoluționiști. În realitate însă procesul formației civilizației noastre ca și cel al tuturor statelor intrate brusc în contact, în solidarismul unei vieți cu mult mai înaintate, nu e evolutiv ci revoluționar. Faptul e neîndoios și, ori care ar fi rezervele cu care l'am privi, decurge dintr'o necesitate sociologică, pe care am dovedit-o cu suficiente dezvoltări: dacă în decursul veacurilor trecute, cu atât de puține mijloace de interpenetrație, formele vieții intelectuale și sociale se

pot reduce la un spirit unitar, procesul de unificare prin nivelare a devenit elementul caracteristic al civilizației moderne. Principiul se poate fixa în formula sincronismului vieții contemporane, care, cu toate abaterile aparente, este realitatea însăși, pe când credința în putința unei dezvoltări proprii împotriva spiritului veacului nu e decât punctul de plecare al unor perturbări trecătoare. Ca și la alte popoare înapoiate (și am studiat cazul Rusiei și al Japoniei) civilizația noastră nu se putea deci forma decât revoluționar adică brusc, prin importăție integrală și fără refacerea treptelor de evoluție ale civilizației popoarelor dezvoltate pe cale de creștere organică.

3. Pornind dela punctul de plecare al sincronismului, care domină întreaga mea lucrare, civilizația română s'a format după legile imitației și anume :

1. Scoborându-se de sus în jos, imitația și-a găsit în păturile superioare elementul plastic prin mijlocirea căruia ideile apusului s'au răspândit chiar când intrau în contradicție cu interesul de clasă.

2. Ținând seamă de natura revoluționară a formației noastre, prin contact brusc și diferență de nivel, imitația a luat la noi un caracter de integralitate; am împrumutat deci formele apusului fără distincțiune, în massă, și în nici un caz la lumina deliberativă a „spiritului critic“.

3. Acest caracter de integralitate se constată, firește, numai în prima fază pur revoluționară a imitației; în faza a doua, în care am intrat de mai de mult, rolul „spiritului critic“ este incontestabil.

4. Cum numărul „invențiilor“ sau a „ideilor originale“ ale unui popor este foarte limitat,* se poate spune fără exagerare că imitația e prima formă a originalității, în acel înțeles că, prin adaptare la unitatea temperamentală a rasei, orice imitație ia cu timpul un caracter specific. Originalitatea civilizației noastre ca și a civilizației celor mai multe popoare nu stă, așa dar, în „elaborație“ ci în adaptare și în prelucrare.

5. Imitația nu procedează, după cum susține Tarde, dinăuntru în afară ci din afară înăuntru, cu alte cuvinte dela formă și cu tendința probabilă spre fond. Prima parte a acestei afirmații e evidentă și scapă, deci, oricărei aprecieri; cea de a doua e, întrucât ne privește, un adevăr în mers și unica posibilitate de dezvoltare a civilizațiilor tinere.

6. Imitația nu e numai actuală ci se poate îndrepta și în trecut, constituind, astfel, tradiționalismul, care în, sensul său strict, nu e posibil de cât atunci când se poate raporta la o epocă de expansiune națională integrală. Pentru popoarele formate pe cale revoluționară, fără un trecut cert, tradiționalismul în sensul imitației acestui

trecut inexistent și nu al dezvoltării în cadrele datelor rasei, este o imposibilitate sociologică.

7. Tocmai lipsa unei tradiții puternice, unită, de altfel, și cu lipsa unei autorități organizate, au făcut posibilă o transformare atât de bruscă a civilizației noastre în sens revoluționar.

APENDICE

I

1. Istorismul sau critica d-lui I. C. Filitti.

Obiecțiunilor principiale aduse *Istoriei civilizației române moderne* le-am răspuns chiar în cursul acestui volum. Criticelor ieșite fie din deformația spiritului profesional, fie din alte deformațiuni ale culturii române, cu toată lipsa lor de interes pentru rezolvarea problemei ce ne preocupă, le voi acorda, totuși, un loc în aceste pagini ultime. Într'o *Istorie a civilizației române* nu pot fi de prisos câteva indicațiuni practice asupra realităților naționale cel puțin în materie științifică.

D. Ioan C. Filitti mi-a supus lucrarea unui lung examen istoric cu raportări numai la amănunte și fără priviri generale ¹⁾. „Concepută mai mult sociologic decât istoric, spuneam totuși în prefața primului volum, această lucrare ar fi trebuit să se întituleze, de n'ar fi fost prea lung:— „*Procesul formației civilizației române în veacul*

1. *Convorbiri literare*, No. din Ianuarie și Februarie 1925, p. 66 și 154.

XIX". Scăpându-i cu totul planul sociologic și dinamic al lucrării mele, d. Filitti s'a pus exclusiv în planul istoric. La activitatea istorică a d-lui Filitti m'am raportat de mai multe ori; e de regretat numai că d-sa și-a condiționat bunăvoința și chiar comprehensiunea de numărul citațiilor făcute din opera d-sale, fără să țină seamă că adevărurile elementare ale istoriei se pot scoate și din simpla cercetare a documentelor timpului fără trimiteri la articole și recenzii risipite prin reviste. De nu-i pot, deci, oferi mângâierea „paternității“, i-o acord bucuros pe cea a priorității, pe care și-o revendică în mod egal. Iată pentru ce, când afirmă, de pildă :

„Am ajuns înainte de d. E. Lovinescu la concluzia că dorințele lui M. Kogălniceanu se despărțiau de ale confrăților săi Moldoveni și că erau aproape identice cu ale pașoptiștilor munteni“.

sau când afirmă :

„D. E. Lovinescu spune într'o notă (p. 92, No. 2) că votul universal a fost înscris „principal“ în programul dela Islaz. O spuseseam mai dinainte“.

sau :

„Am arătat, de asemeni, înainte de d. E. Lovinescu (p. 113, 115, 162-6, 196-7, 215) că M. Kogălniceanu în Moldova și N. Bălcescu în Muntenia au fost singurii șefi revoluționari cari s'au interesat conștient de pătura rurală, pe când pa-

șoptiștii Munteni au dat atenție mai ales burghezimii“.

sau :

„Deaceia și după desființarea privilegiilor, noua noastră oligarhie nu s'a opintit, precum am arătat înainte de d. E. L. decât la două reforme : cea electorală și cea agrară, care ar fi lovit în interesele ei“.

sau :

„Inainte de d. E. L. (p. 209) am arătat că și constituția dela 1866 n'a fost cum se zice la noi fără nicio legătură cu trecutul, ci că este un rezultat firesc al proiectelor și frământărilor de idei în Principate dela începutul sec. XIX încoace“.

sau :

„In sfârșit, înainte de d. E. L. am combătut teza d-lui Iorga despre caracterul popular al sfatului domnesc până la mijlocul sec XVIII“.

..... departe de a mă stânjeni, mă umple de orgoliu : în cadrele unei științi, în care se lucrează de o sută de ani, se mai pot găsi, așa dar, lucruri noi! Descoperite, negreșit, înainte de d. Filitti. „descoperirile“ mele nu sunt, în realitate, decât simple constatări personale isvorite din cercetarea materialului documentar brut... Dacă, în adevăr, d. Filitti a dat la iveală cel dintâi lucruri atât de elementare ca, de pildă, faptul că dintre revoluționari, numai N. Bălcescu și M. Ko-

gălnicianu s'au preocupat de clasa țărănească, pe când ceilalți se preocupau de burghezime, — atunci istoria devine o știință impracticabilă pentru cei ce caută în ea numai un punct de plecare; enunțând constatări elementare, nici nu știi când poți deveni plagiator: „planter des choux c'est encore imiter quelqu'un").

Aceste câteva indicațiuni ne precizează natura și a celorlalte obiecții ale d-lui Filitti; toate se referă la amănunte de ordin istoric; întemeiate sau contestabile, ele n'au nicio repercuție asupra dialecticei acestei lucrări sociologice. Specializarea l'a împins, așa dar, pe d. Filitti la istorism, adică la concepția hipertrofică a valorii documentului brut.

1. Din spirit de imparțialitate, d. Filitti atribue și altor cercetători diferite descoperiri, așa, de pildă, d-lui G. Bogdan-Duică: „D. L., scrie d-sa, desvoltă ceea ce spusese d. Bogdan-Duică (l. c. p. 184-5), pe care nu-l citează, că programul dela Islaz nu proclamă lupta de clasă, ci dimpotrivă armonizarea intereselor lor, ceea ce, de altfel, se observă și în actele oficiale ale guvernului provizor“. Dacă pentru a fi apreciată ca un act de armonie socială, proclamația dela Islaz a așteptat 75 de ani până la comentariul d-lui G. Bogdan-Duică și al meu, atunci se pune întrebarea: ce fac istoricii oficiali de lasă pe seama noastră posibilitatea atâtor „descoperiri“ atât de capitale?

II

1. Diletantismul sau critica d-lui D. V. Barnoschi.

Atât de dăunătoare unui istoric de experiența d-lui Ioan C. Filitti, e de închipuit ce proporții poate lua obsesia descoperirilor la simpli diletanți : d. D. V. Barnoschi¹⁾ nu se mai mulțumește cu descoperirea faptelor cunoscute ci pune în circulație expresii științifice de întrebuintare universală și crează termeni „noi“ deși sunt vechi de cel puțin o sută de ani. „D. E. Lovinescu, scrie d-sa textual, îmi face cinstea să adopte unele formule de ale mele. Sunt, cred, cel dintâi, care am publicat în românește cuvântul *interdependentă* cu aplicații la drept și la evoluția socială“. sau : „Asemenea și expresia *soluție de continuitate socială* aplicată la studiul evoluției noastre în secolul XIX a fost iarăși o idee care a plăcut d-lui E. Lovinescu. Nu-mi spune nici aceasta dar îmi dă o dovadă mult mai sigură că a apreciat-o : o întrebuintează“. După ce a redat

1. D. V. Barnoschi în *Viața Românească*, No. 2 din Febr. 1925, p. 24.

limbii materne termini universali ca *interdependență* sau *soluție de continuitate*, d. Barnoschi își revendică și paternitatea cuvântului *cărvunărism*: „făcut din vorba *cărvunar* ca astăzi *democratism* din *democrat*“. I-ași fi cedat bucuros și această creațiune verbală, după cum i-am cedat și pe ceilalți termini de n'ar fi protestat Vornicul Negel, care scria Mitropolitului Veniamin la 12 April 1822: „*Cărvunărismul* ciocoilor și legătura lor asupra boerilor ar fi ajuns până la cel mai de sus grad, fiind Vistiernicul Roznovanu în unire cu ciocoi 1) etc“. Nu-i putem deci lua Vornicului ce e al Vornicului; îi lăsăm d-lui Barnoschi numai paternitatea „*interdependenței*“ și a „*soluției de continuitate socială*“, bine înțeles de nu i se cuvine și paternitatea altor termini tot atât de noi ca: geografie, aritmetică sau megalomanie.

Cu un descoperitor atât de febril, prudența se impune: nu e noțiune istorică elementară, pe care să nu riști să o fi luat după dânsul. „D. E. Lovinescu, scrie, de pildă, d. Barnoschi, devine autorul următoarelor observații... pe care le făcusem eu mai înainte: pâcăleala lui Vogoride...“ Ne oprim: e vorba de felul cum, trimis de Vogoride la Silistra și apoi la Constantinopol ca să

1. Două scrisori ale vornicului Negel către Mitropolitul Veniamin din 12 Aprilie și 16 Mai 1822, în Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.* p. 220, 225. Fragmentul e republicat în Xenopol, *Ist. part. polit.* p. 99.

lucreze în numele lui, Vornicul Teodor Balș a întors astfel lucrurile că a fost numit el Caimacam. Amănunțele acestei „pâcâleli“ le cunoaștem din scrisoarea lui Bucșenescu din 24 Ianuarie 1822¹⁾, din memoriile emigraților, din scrisoarea lui Negel către Veniamin, reproduse în Hurmuzachi²⁾, în Erbiceanu³⁾, în Xenopol⁴⁾, și, ca referință, și în volumul meu⁵⁾; — d. Barnoschi le „descoperă“ însă din nou, după o sută de ani. A doua descoperire, pe care o făcuse d. Barnoschi „înainte“ e: „cârvunărismul conjurației lui Leonte Radu“. Deschidem tot pe Xenopol⁶⁾: „Până aici noi vedem reînnoindu-se de către Conjurația confederativă (a lui Leonte Radu) cererile boierilor celor mici din Constituția lui Ioniță Sturdza din 1822, ceea ce ne dovedește că ideile apărute atunci, în ce privește organizarea lăuntrică, nu pieriseră, ci numai cât se retrăsese în lăuntru minților, pentru a reapărea la lumină acum în 1839, după 17 ani de aparentă stingere, căci și atunci se făcuse la mărjina privilegiilor politice ale protipendadei, la întinderea unei egalități politice în boierimea cea mică, așa că glasul unui Șatrar să fie acelaș cu al unui Logofăt

1. Erbiceanu, *op. cit.* p. 207.

2. Hurmuzachi, *Doc. Supl. I.* 4. p. 56.

3. Erbiceanu, *op. cit.* p. 240.

4. Xenopol, *Ist. part. polit.* p. 80.

5. E. Lovinescu, *op. cit.* v. I, p. 57, nota 2.

6. Xenopol, *op. cit.* p. 195.

mare“. Descoperirea d-lui Barnoschi se află deci și în Xenopol ca, de altfel, în toți cei ce-au comentat actele privitoare la această conjurație, acte publicate în Hurmuzachi ¹⁾.

Aceste sunt, însă, descoperirile mai mici; pe cele mari d. Barnoschi le rezumă în trei puncte ²⁾ „recunoscute ca originale de toți acei ce i-au făcut cinstea să se ocupe de cartea sa ³⁾“ și pe care eu le-am folosit, totuși, fără să-l citez. Le reproducem întocmai :

1. „Egalitatea nobiliară invocată de boerimea cea mărunță în lupta ei cu protipenda“, pe care o descopere acum d. Barnoschi ⁴⁾, figurează de mult în manualele de școală; o găsim expusă în nenumărate locuri de Xenopol, din care reproducem la întâmplare; „De altfel Constituția din 1822 nu cuprindea o obștire a îndreptățirilor po-

1. Hurmuzachi, *Doc.* I, pp. 125, 127, 139, 142; X. pp. LXIX — LXX.

3. De fapt patru. Deși se recunoștea în deobște influența Revoluției franceze asupra Constituției din 1822, se pare că d. Barnoschi ar fi făcut, în adevăr, cel dintâi apropierea între câteva articole ale Constituției din 1822, și alte articole din *Declarația drepturilor omului* din 1789; la redactarea volumului I, având pururi dinainte și această *Declarație* ca și pe cea a Constituantei am făcut și eu, independent, această alăturare fără să-mi inchipui că astfel de lucruri elementare pot trece drept... descoperiri istorice.

4. D. V. Barnoschi, *Originile democrației române*, 1923.

porului moldovean în afară de clasa boerească și, afară de câteva principii cu totul generale, nu țintia prin urmare la îndreptarea stării mulțimii. Era o constituție fără îndoială egalitară în felul ei; însă *egalitatea era mărginită numai în cercul nobilimii*“¹⁾. Mai categoric nu se poate. Și aceasta n'o știm numai noi ci o știau și marii boeri de acum o sută de ani, care prin pana lui Mihai Sturdza protestau către Rusia la 1823 împotriva pretenției cărvunarilor ca “un Șătrar să aibă acelaș glas cu un Logofăt Mare”²⁾.

2. „Politica Voevodului-cărvunar de a înălța neamuri scăpătate din familiile ilustre pentru a primeni marea boerime și pentru a o slăbi, lărgindu-i mult cadrele“. Politica Voevodului de a micșora importanța marei boerimi prin lărgirea cadrelor boeriei a fost însă obiectul de veșnică plângere a marilor boeri împotriva Domnitorilor. „Cauzele de căpetenie ale acestor dispoziții răuvoitoare, se plâneau boerii prin memoriul lui Mihail Sturdza din 1823³⁾, este tendința spiritelor la

1. Xenopol, *op. cit.* p. 89.

2. Intenția de egalizare se găsește exprimată în arzul *ciocoilor* adresat Porții prin Pașa dela Silistra — arz reprodus într'o scrisoare a Vornicului Negel către Mitropolitul Veniamin din 12 Aprilie 1822. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 225 și citat și de mine, E. Lovinescu, *op. cit.*, v. I, p. 57, nota 2.

3. Hurmuz. *Doc. Supl.* I, 4. p. 7. Cf. Xenopol, *op. cit.* p. 92.

principiul de egalitate care se hrănește prin înaintările nemeritate în ranguri. Indivizii care compun această clasă au fost scoși din starea lor întunecoasă prin înaintări câștigate prin bani etc.“ sau dintr'un alt memoriu ¹⁾, „Domnul a făcut aplicarea practică a acestui act, încuviințând parveniților să voteze, în puterea dreptului de nobleță pe care le hărăzea, în toate afacerile Principatului și a hotărî toate întrebările prin majoritatea glasurilor asupra vechilor nobili ai Moldovei“ sau dintr'un alt memoriu, în care acești boeri noi ai lui Ioniță Vodă sunt numiți; „slugi, oameni fără de căpătâi, pretinși nobili ce până atunci nu ieșiseră din satele lor, drojdia societății ²⁾“. De altfel, lupta vechilor boeri împotriva celor noi e înscrisă în toate documentele timpului; marii boeri „se tem de uneltirile răuvoitoare făcute de mulți indivizi, îmbrăcați fără de lege cu puterea în timpul anarhiei“; prin 1825, ei cereau încă desființarea „tuturor boeriilor acordate în ultimii cinci ani ³⁾“. Lista celor 871 de „boeriți“ în timpul domniei lui Ion Sandu Sturdza a fost publicată în întregime de d. Ghibănescu, fie

1. Hurmuz. *Doc. Supl. I*, 4 p. 55

2. Boerii mold. către Nesselrode, Hurmuz. *Doc. Supl. I*, 4, p. 85, citat și de E. Loviuescu. *op. cit.* v. I, p. 62, nota 1.

3. Moldovenii emigrați către împăratul Rusiei 1825; aceiași către Nesselrode, 1825, Hurmuz. *Doc. Supl. I*, 4, p. 75-76; 86-87, Cf. Xenopol *op. cit.* p. 111.

după condica Vornicului Gh. Rășcanu, fie după registrul oficial din Arhivele statului dela Iași. Noutatea atitudinii d-lui Bamoschi constă în a lua în mod literal cuvintele lui Mihail Sturdza din plângerea lui către Rusia că Voevodul a boerit „slugi, oameni fără căpătâi, drojdia societății“ și a arăta după lista publicată de d. Ghi-bănescu, și după înseși adnotările opoziției în marginea a 469 de boeriți din Condica lui Rășcanu, că ei nu erau chiar „drojdia societății“, ci foști boeri scăpătați, mazili, iar alții, chiar de erau „blănari, casapi, cojocari, psalți, țărani, birnici etc.“, nu înseamnă că nu puteau avea merite care „în toate țările au deschis porțile ferecate ale nobleței. Faptul că critica nu le mai găsește și alt cusur, ar fi o indicație că aveau calități ce făceau să li-se uite îndeletnicirile lor trecute“. Iată la ce socoteli și comentarii se reduce „descoperirea“ d-lui Barnoschi.

3. „Constituția dela 1822 a fost aplicată patru ani. D. E. Lovinescu spune: „se poate crede totuși că ea a fost aplicată“. De ce se poate crede? Nu oare în urma cercetărilor mele?“ — Nu, pentru că îmi era de ajuns să citesc memoriul asupra administrației Caimacamului Vogoride: „Domnul a făcut chiar aplicarea practică a acestui act, încuviințând parveniților să voteze în puterea drep-

1. G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, v. X. p. 253.

tului de nobleță pe care le hărăzia, în toate afacerile Principatului și a hotărî toate întrebările prin majoritatea glasurilor asupra vechilor nobili ai Moldovei“.

Iată pentru ce, în totalitatea realităților noastre culturale, d. Barnoschi, reprezintă nota diletantismului prezumțios.

1. Hurmuz., *Doc.*, Supl. I, 4, p. 56, citat și de E. Lovinescu, *op. cit.*, v. I, p. 63. notă.

III

1. Competința anonimă sau critica revistei *Idea Europeană*.

1. Dintr'o notiță anonimă a revistei *Idea europeană* reținem, totuși, o afirmație, care, întrând în cadrul unor discuțiuni științifice posibile, merită să fie sumar limpezită. Recensentul susține că „peste lucrările anterioare ale lui Radu Rosetti, Giurescu, Barnoschi, Ibrăileanu, Motru, Sanielevici, Zeletin etc. materialul nu trece în nici o direcție“. Unei afirmări atât de stricte, deși anonime, i se cuvine un răspuns tot atât de strict.

De d. Radu Rosetti și de Giurescu m'am folosit în studiul problemei agrare, nu pentru a-mi însuși părerile lor ci, dimpotrivă, pentru a le opune una alteia; din această opunere a celor două teorii asupra originii proprietății rurale am scos argumente pentru punctul meu de vedere, care constă în afirmarea ineficacității dreptului istoric în rezolvarea problemelor sociale. Cât timp chestiunea agrară, ca și alte chestiuni, n'au fost

privite din punctul de vedere al funcției și necesității sociale, — ele nu și-au putut găsi soluțiunea; dreptul istoric n'a adus decât controversa. Intretându-se, deci, numai într'o foarte modestă latură a problemelor tratate, cu studiile agrare ale lui Giurescu și Radu Rosetti (adăugăm și pe G. Panu, N. Iorga, A. D. Xenopol, etc.) — lucrarea mea le depășește, contrazicându-le, prin concluzia ei anti-istorică și, deci, anti-tradiționalistă. — Cu d. Barnoschi nu mă puteam întretăia decât într'o notiță de un rând; cu atât a putut colabora în economia lucrării mele de trei volume, studiul d-sale asupra proiectului constituțional din 1822. De d. C. Rădulescu-Motru mă separă un punct de vedere cu totul potrivit; capitolul relativ la acest însemnat scriitor ce privește formarea societății noastre numai sub aspectul cultural și deci fatal reacționar, nu lasă nici o îndoială asupra naturii fundamental antitetice a pozițiilor noastre; nu poate fi vorba, prin urmare, de o depășireci de o excludere principială. De d. Sanielevici mă apropii în caracterizarea poporanismului, pe care, de altfel, o făcuse înainte C. Dobrogeanu-Gherea și acum în urmă d. St. Zeletin; chestiune de câte-va pagini integrate într'o sinteză organică. Cu toate celelalte probleme relative la procesul de formație a civilizației române, d. Sanielevici nu s'a ocupat încă. De d. Ibrăileanu mă apropie caracterizarea curentelor culturale moldovenești; cum însă poporanismul nu

reprezintă decât o ideologie democratică altoită pe o concepție culturală și economică reacționară, poziția noastră este, așa dar, tot antitetică. Numai de d. Zeletin apropierea e mai organică; în deosebire de ceilalți, stăm amândoi pe terenul solid al civilizației burgheze. De ne asemănăm ca punct de plecare, și, recunoscând importanța cercetărilor d-sale asupra creațiunii burghezii naționale, ne deosebim cu totul în ceea ce privește procesul acestei formații. Pe când d. Zeletin aplică materialismul istoric sub forma lui integrală și recunoaște în civilizația noastră un proces natural dela fond la formă, adică dela un sistem capitalist de circulație a bunurilor la o structură juridico-politică burgheză, eu susțin, dimpotrivă, anticipația revoluției ideologice asupra revoluției economice, și deci existența unui proces invers dela formă la fond, sub acțiunea legii interdependenței vieții morale și materiale. E o deosebire esențială — și cu aceasta am încheiat tot ce aveam de întimpinat la obiecțiunea notiței anonime și la alte obiecții viitoare de aceiaș natură. Se poate vedea, deci, întrucât „depășesc“ pe ceilalți cercetători și, mai ales, întrucât mă diferențiez de ei.

Singura importanță a notiței *Ideei europene* stă însă în faptul că e anonimă. Identificând, totuși, ca autor al ei pe un tânăr conferențiar al Universității din București, domnul Nae, rog pe

cititorii ce-mi cunosc stricta obiectivitate, să-mi îngăduie ca, lunecând, măcar de data aceasta, în regiuni sentimentale să mă adresez în public unui autor, al cărui nume tolerează familiaritatea, și a cărui funcțiune socială implică generalizarea și simbolul...

— Domnule Nae, mă urmărești de zece sau poate de douăzeci de ani, din viața aceasta sau poate din toate viețile anterioare, acum și poate și în încarnările postume ; așa mi-a fost destinul în fața căruia mă resemnez. Sunt mulți ani de când te-am străpuns cu sulița indignării și te-am spânzurat de furcile răspunderii personale : căci și pe atunci te ascundeai sub măreția anonimului. Zadarnic mi-am închipuit că te-am ucis : te-ai refăcut, te-ai multiplicat, și, proteic, ai străbătut anii și vei răzbate veacurile ; ești de o esență nemuritoare. Principiul psihologic al forței tale e etern ; sub strămbătura disprețuitoare a severității tale adorăm competența anonimă. Cei ce se ostenesc pe brazda activității pozitive se devalorifică între dânșii pentru că-și cunosc mai dinainte puterile ; anonimatul unei notițe negative conferă însă autorului necunoscut o autoritate, pe care nu i-ar da-o zeci de ani de muncă onestă : e răzbunarea durerii de a nu putea avea un nume ! Iar dacă o mână îndrăzneată îți scoate masca spre a-ți divulga numele și rostul adevărat, încercarea rămâne încă sterilă ; pe când noi sângerăm prin toate rănele

experiențelor noastre multiple, Domnul Nae e invulnerabil; domnul Nae are imensa superioritate de a nu fi scris nimic; din imacularea sa ne poate deci fulgera cu săgețile unei critici severe. Uitat o clipă, el se afundă iarăși în apele anonimatului și, din umbră, practică, perseverent, în delungul anilor, competența specialistului rămas anonim.

IV

1. Reaua credință sau critica *Vieții Românești*.

Obiecțiunilor principale ale *Vieții Românești* le-am acordat, în corpul volumului, atenția cuvenită oricărei obiecții de bună credință. *Viața Românească* nu-și alege însă întotdeauna armele: printre ele se află și reaua credință. E natural, deci, — ca în aceste note finale să i-o relevăm ca pe un semn caracteristic al civilizației române.

„Pentru desfătarea cetitorilor noștri, scrie anume *Viața Românească*, trebuie să mai adăugăm că, pe vremea când noi luptam împotriva dușmanilor formelor nouă; când această luptă avea cu totul alt rost și altă gravitate decât astăzi, când încă era, cum s'ar zice, stare de războiu și nu venise vremea „voinicilor care se arată după războiu“, d. E. Lovinescu, colaborator al *Convorbirilor Literare*, făcea pe tradiționalistul sub direcția d-lui Mehedinți, aplauda lupta junimistului Costache Negruzzi împotriva răspândirii culturii la sate („armă primejdioasă“), se declara împotriva

„exodului satelor la orașe“, împotriva primejdiei „proletariatului intelectual“, deplângea desrădăcinarea, citând pe Barrès, adică — cu alte cuvinte, aplauda lupta lui Costache Negruzzi împotriva burghezimii țării; se asocia la teoria lui Negruzzi că nu „boerescului“ (adică iobăgiei) și „subprefecților“ (adică regimului de atunci) se datora starea rea a țărănimii, ci „lenei“ și „beției“ țaranului. Și glumia pe socoteala apărătorilor formelor nouă dela mijlocul veacului trecut, care protestau împotriva ideilor lui Negruzzi, numindu-i „poporaniști“ ai vremii aceleia!“

Nici una din afirmațiile *Vieții Românești* nu răspunde realității. Studiul meu asupra lui Costache Negruzzi are un caracter pur descriptiv; în el expun ideile lui Negruzzi fără a lua vreo atitudine; căci ce rost ar fi avut să polemizez cu Negruzzi asupra problemei agrare sau culturale? Într'un astfel de studiu nu interesau decât părerile scriitorului de care mă ocupam. Și pentru a dovedi că nu poate fi la mijloc vreun echivoc de expresie, ci numai reaua credință evidentă, e firesc să recurg la citații.

Viața Românească susține, așa dar, că :

1. Am aplaudat lupta lui N. împotriva răspândirii culturii la sate („armă primejdioasă“), că m'am declarat împotriva „exodului satelor la orașe“, împotriva primejdiei „proletariatului intelectual“, și că, prin urmare, am aprobat lupta lui

N. împotriva burgheziei. — Iată acum textul autentic din volum (p. 191, 192), din care se vede că nu e vorba de atitudinea mea ci de cea a lui Negruzzi, pe care o expun cu imparțialitate. Întrebarea pe care și-a pus-o N. e „dacă pătrunderea culturii în masele populare, ce n'o pot mistui și nu pot face din ea decât o armă primejdioasă, dacă răspândirea la sate a unor cunoștințe fără folos practic, nu are neajunsuri, asupra cărora trebuie să pregetăm“. Și după ce expuneam felul cum a răspuns prozatorul moldovean la această întrebare, adăugam că o astfel de critică „venia din sincera convingere a unui om moderat, conservator, iubitor de carte românească *dar răspundea, din nenorocire, și dorințelor ascunse ale reacționarilor ce voiau să împiedice, să sugrume renașterea culturală a neamului nostru. Numai în chipul acesta ne putem lămuri de ce radicalii timpului îl învinuiau și pe dânsul de intenții obscurantiste*“, sau mai departe: „N. n'a fost, desigur, un dușman al luminii, un vândut Rusiei, sau un reacționar obscurantist, ci un conservator sincer, care *credea* că sunt mai multe clase sociale, că ascensiunile pripite, fără popasuri, sunt o primejdie, care nu credea, desigur, că cultura superioară e de prisos, dar doria să fie împrăștiată cu băgare de seamă la capete ce sunt pregătite pentru a și-o însuși, ca să nu se urzească un proletariat intelectual neîndeajuns de înarmat pentru o

luptă cinstită dar destul de înarmat pentru a-și fi dăunător și lui și altora prin declasare“. „Arma primejdioasă“, „proletariatul intelectual“, „declasarea“ sunt, prin urmare, nu numai teoriile lui N. ci chiar și expresiile lui intercalate în textul meu pur descriptiv. Mai mult decât atât: singurul meu comentariu e defavorabil lui N., deoarece arată că prin echivocul atitudinii sale N. a „răspuns dorințelor ascunse ale reacționarilor“ și justifica întrucâtva acuzația radicalilor de „intenții obscurantiste“.

Cu aceeași rea credință *Viața Românească* mă învinuiește că m'am asociat la teoria lui N. că nu iobăgiei („boerescului“ și „subprefecților“) se datora reaua stare a țărănimii, ci „lenei“ și „beției“. E, cred, aproape de prisos să mai arăt că afirmația *Vieței Românești* n'are nici un fundament real. În volumul meu n'am făcut decât să rezum ideile și polemicile lui N. în chestia agrară fără a le adăuga nici un comentariu; cu aceeași imparțialitate am reprodus și replicile, de pildă, ale lui Grigore Cuza împotriva teoriilor lui Negruzzi (*op. cit.* p. 206, 207). Pretutindeni i-am arătat ideile de „boer“ și „conservator“, de „proprietar patriarhal“ însuflețit de „credința în sfințenia proprietății“ și care a rămas „credincios Regulamentului organic în vederile căruia totdeauna intrase“. Mai mult decât atât; analizând un proiect agrar, publicat sub inițialele C. N. în

Foaia de agricultură practică a lui Ion Ionescu dela Brad, și atribuindu-l lui Negruzzi, încheiam (p. 210): „Scriitorul care în 1855 lupta pentru inviolabilitatea proprietății, este acum în 1859 sub năvala evenimentelor pentru răscumpărarea moșiilor dela boeri spre a fi date țăranilor, *ceeace înseamnă un mare drum străbătut în direcția ideilor liberale*“ — cuvinte care implică și aprobarea lui Negruzzi de a fi evoluat în materie agrară spre ideile liberale.

Pentru a arăta însă mai evident natura părerilor mele asupra ideilor desbătute în lucrarea de față, chiar în epoca în care compuneam pe *Costache Negruzzi*, idei absolut identice cu cele exprimate în aceste volume, voi reproduce o pagină din studiul meu asupra lui Maiorescu, scris acum vreo doisprezece ani: „Forma fără fond nu e o necesitate rău făcătoare, cum credea Maiorescu. Greșelile culturii române din întâia jumătate a veacului trecut au un temei istoric și psihologic. Superficialitatea este o lege psihologică a imitației. Imităm formele. Un popor care imită pe altul se mărginește la manifestările fazei din urmă, înainte de a fi trecut și el prin aceiași lîngă și stăruitoare cale a progresului sufletesc. Îndărătul imitației nu e o gestație pregătitoare; îndărătul culturii române nu erau veacurile de evoluție ale civilizației franceze. Ne-am mulțumit numai cu formele cum era și firesc. Se pune însă între-

barea : au fost oare formele răufăcătoare pentru cultura română ? Fiind fatale, și în lipsa unei culturi ieșite din veacuri de activitate, formele lipsite de fond au fost folositoare. O formă e o simulație. Și după cum s'ar putea scrie un elogiu al minciunilor generoase, cu mai mult cuvânt s'ar putea face elogiu simulației. Ipocrizia, spunea La Rochefoucauld, e un omagiu adus virtuții. Simulând-o, înseamnă să-i recunoști valoarea morală. Tot astfel și forma e un omagiu adus fondului. Dacă nu-l are încă, îl va avea ; din exercițiul continuu al unei forme e cu neputință să nu răsară cu timpul și fondul. Departe de a fi deci „stricăcioasă“ e un îndemn folositor. Funcțiunea crează poate organul și, într'un stat cu o cultură istorică, fondul crează forma. La popoarele noi, aruncate deodată alături de alte popoare înaintate în civilizație, forma crează însă fondul și organul funcțiunea¹⁾. Formele culturii române au fost deci o necesitate pentru dezvoltarea fondului. Simulându-l, a trebuit să și-l creeze cu timpul“.

Pentru a dovedi lipsa de constrângere în fața evidenței ce domnește, în genere, în polemicile științifice românești, voi mai da un ultim exemplu. Plecând dela o propoziție din *Istoria civilizației române moderne* care sună : „Intrebuințând cu-

1. La data când scriam aceste rânduri, 1914, nu cunoșteam broșura *Cuvinte uitate* a lui C. Dobrogeanu-Gherea.

vinte ungurești ca : mântuire, biruință, făgăduire, neam, tămăduire, îngăduire, etc., în locul romanicelor : salvare, negație, victorie, promisiune, popor, vindecare, permisiune etc., sunt scriitori ce-și închipue că scriu o limbă mai autentic românească“, *Viața Românească* crede că poate trage concluzia că am cerut eliminarea acestor cuvinte din limba noastră și, mai ales, a cuvântului neam, intrat atât de intim în structura limbii și fixat chiar și în accepții cu totul originale și fără alt echivalent (de ex. neamuri=rude). În realitate, după cum i-am replicat, eu nu m'am ridicat împotriva existenței acestor cuvinte, ci împotriva întrebuințării lor ostentative ca expresii curente ale unei ideeațiuni moderne. Căci, dacă semi doctismul duce la radicalismul verbal, pe care l'au biciuit atâta satiricii noștri, el duce, într'o măsură cu mult mai exagerată, și la procedeul invers al abuzului de arhaisme și de cuvinte orientale, din falșa credință a întrebuințării unei limbi mai autentic românești și mai literare. De altfel, demonstrația didactică a *Vieței Românești* cu înlocuirea cuvântului „neam“ prin „popor“ într'un număr de versuri ale lui Eminescu, nu numai că nu are obiect, referindu-se la o pretenție inexistentă, dar nu e nici doveditoare chiar în cadrele ce și-a tras singură. Pentru a dovedi necesitatea inexorabilă a unui cuvânt nu poți să-l circumscrii în formule tipice sau să ni-l prezinți captiv în ritmul unui vers cu a cărui melodie urechia s'a deprins, ci

să ni-l prezinți liber în multiplele și variatele asociațiuni noi în care-l toarnă limba vie și mobilă.

Aceste explicații suplimentare ar fi constrâns pe oricine în fața evidenței nu însă și pe *Viața Românească*. Iată, deci, cum crede de cuviință să le răspundă revista ieșană ¹⁾:

„In aceeași notiță a noastră din n-rul trecut, citam mai întâi părerea d-lui E. Lovinescu, cum că cei care întrebuițează cuvinte ca *neam*, *mântuire*, *biruință* etc. „își închipue că scriu o limbă mai autentic românească“, — pe urmă citam nemărate versuri din Eminescu, pline de *neam*, *mântuire* și *biruință* și trăgeam concluzia legitimă că, după d. E. L., Eminescu scriind cum a scris, „își închipue numai că scrie o limbă mai autentic românească“.

Acum d. E. L. dă înapoi. Dar nu retractează simplu, curajos și generos, ci... iată cum: Zice că n'a cerut ostracizarea acestor cuvinte, și, „mai ales a cuvântului *neam*“. — Acest naiv „mai ales“ arată că d-sa a cerut eliminarea celorlalte...

Rămâne atunci cuvântul *neam*. Și adevărul e că d. E. L. a cerut eliminarea tuturor acestor cuvinte, fără cea mai mică deosebire pentru cuvântul *neam* (vezi pagina 221 din cartea d-sale, volumul II) și și-a arătat tot disprețul pentru scriitorii care

1. *Viața Românească*, No. 5 și 6 din 1925, p. 347.

le întrebuițează. Și, din nenorocire pentru d-sa, s'a întâmplat să fie și Eminescu printre aceștia.

Înțelegem bine încurcătura n care s'a găsit d. E. L., când a văzut că în filozofia d-sale rezulta că Eminescu „își închipue“ numai „că scrie o limbă mai autentic românească“, dar de aici nu urmează numai decât ca d-sa să *nege* că a scris ceiace a scris în cartea d-sale. Strategia aceasta era primejdioasă pentru d-sa, căci cartea d-sale se vinde în librării, o poate consulta oricine — și încercarea d-sale de a... informa greșit pe cititorii *Mișcării Literare* nu putea reuși“.

Răspunsul *Vieții Românești* ignorează sau buna credință sau logica. Când zic: „întrebuițând cuvinte ungurești ca *mântuire, tăgăduire, făgăduire*, etc., sunt scriitori ce-și închipue că scriu o limbă mai autentic românească“ — nu înseamnă că exclud din limba noastră aceste cuvinte, tot așa după cum, când zic: „purtând ițari, sunt oameni ce se cred mai neaoși Români“, nu înseamnă că voi să împiedic pe cei zece milioane de țărani români de a umbla cu ițari. Propoziția nu se referă nici la „arhaisme“, nici la „ițari“ ci la actul psihologic al celor care, prin purtarea ițarilor sau prin întrebuițarea arhaismelor se cred mai Români. Căci, după cum există țărani de carnaval, există și scriitori de carnaval; și pe unii și pe ceilalți îi caracterizează ostentația inoportună.

TABLA DE MATERIE

I

Pag.

1. Punctul de plecare al volumului de față. 2. Obiecțiile d-lui C. Rădulescu-Motru privitoare la colaborația fondului nostru sufletesc la formația civilizației române. 3. Disocierea noțiunii culturii de cea a civilizației. 4. Concepția lui H. S. Chamberlain asupra civilizației și a culturii. 5. Unde poate duce o astfel de concepție. 6. Artă nu e o noțiune unitară și deci nu poate fi un punct de plecare sigur. 7. Concepția lui Gustave le Bon. 8. Alte concepții : Spencer, Durkheim, Adam Smith etc. 9. Teoriile d-lui C. Rădulescu-Motru asupra culturii. 10. Această carte pleacă dela aceeaș distincțiune între civilizație și cultură. 11. Obiecțiunea principală a d-lui C. Rădulescu-Motru nu are obiect. 12. Singurul obiect posibil al discuției.

5

II

1. Obiecția d-lui C. Rădulescu-Motru de a fi plecat de la dialectica hegeliană. 3. Duelul logic e un principiu de progres social. 3. Planul acestei cărți pleacă din însăși dialectica socială

20

III

1. Atitudinea istoricilor față de revoluția dela 1848 e dictată de convingeri politice. 2. Obiecțiile d-lui C. Rădulescu-Motru cu privire la rolul partidului liberal. 3. Problema trebuie pusă în cadrul legilor sociale 25

IV

1. Legea interdependenții. 2. Spiritul veacului: spiritul evului mediu. 3. Spiritul Renașterii. 4. Spiritul Reformei. 5. Spiritul veacului XVII. 6. Spiritul antitraditional al veacului XVIII. 7. Spiritul democratic și național al epocii noastre 31

V

1. Sunt idei ce anticipează asupra spiritului veacului: toleranța religioasă a politicii lui Enric IV. 2. Intoleranța religioasă a politicii lui Ludovic XIV reprezintă adevărul spirit al veacului. 3. *Republica creștină* a lui Enric IV e, de asemeni, o idee anticipată 39

VI

1. Facilitatea de comunicație în epoca noastră. 2. Interdependența politică, economica și artistică a vieții contemporane. 3. Concepția solidaristă la Kant și Locke. 4. Limitări necesare: evoluția dreptului ginților. 43

VII

1. „Legea“ lui C. Dobrogeanu-Gherea. 2. Raportul dintre legea „interdependenții“ și cea a „determinațiunii“. 3. Revindicările *Vieții Românești* asupra priorității în formularea legii interdependenții. 4. Poporanism sau interdependență? 5. Noile explicații ale *Vieții Românești*. 6. Interdependență sau dependență? 7. Realitatea rolului nostru în totalitatea vieții europene. 52

VII

1. Obiecțiuni împotriva sincronismului: bolșevismul și fascismul. 2. Perspectiva în care trebuiesc văzute evenimentele contemporane. Exemplu: Reforma reînvie în chip temporar forțele evului mediu. 3. Enric IV zdrobește aceste forme medievale. 4. Bolșevismul ne confirmă, din potrivă, legea sincronismului. 5. Bolșevismul reprezintă o revoluție, fascismul o involuție. 6. Propaganda internaționalei III e o dovadă peremptorie a sincronismului . . .

63

IX

1. La baza sincronismului e imitația. 2. Exemple: e emanciparea vieții comunale în Franța în veacul XII. 3. Legile municipale ale orașelor Rinului. 4. Concepte moderne ieșite din propagarea unui fapt individual: diplomația, echilibrul european, sufragiul universal. 5. Propagarea stilului gotic. 6. Concluzii pentru epoca noastră . . .

71

X

1. Imitația se scoboară din sus în jos. 2. Noțiunea de „superioritate“ variază după epoci. 3. Rolul nobilimii în procesul imitației. 4. Rolul orașelor mari

78

XI

1. Aplicația acestei legi la procesul formației civilizației române moderne. 2. Plasticitatea claselor superioare. 3. Considerații asupra conservatismului claselor de jos și asupra plasticității claselor superioare

84

XII

1. Caracterul de integralitate a imitației în anumite condițiuni. 2. Revoluția franceză nu are acest caracter integral. 3. Caracterul de integralitate a imitației exclude dezvoltarea evolutivă. 4. Absurditatea treptelor evolutive în alte domenii. 5. Teoria mutațiilor a lui Hugo de Vries contestă transformismul evolutiv și în domeniul vieții organice

88

XIII

1. Teoria imitației integrale aplicată la formația civilizației noastre. 2. Și teoria „spiritului critic“ a *Vieții Românești* pornește din ignorarea legii imitației integrale 98

XIV

1. Adaptarea e a doua fază a mecanismului imitației. 2. Exemple : adaptarea socialismului după popoare. 3. Adaptarea religiilor. 4. Formația limbilor prin adaptare. 5. Adaptarea în artă. 6. Importanța rasei în creația civilizației și limitarea ei. 7. Imitația integrală și adaptarea se succed ritmic. 8. Aplicarea acestei legi la formația civilizației noastre 104

XV

1. După Tarde, imitația purcede dinăuntru în afară. 2. În realitate imitația pleacă din afară înăuntru. 3. Caracterul normal al contrastului dintre fond și formă. 113

XVI

1. Valoarea instituțiilor și a idealismului social la Kant, Condorcet, Auguste Comte, Locke, John Stuart Mill, Lazarus, Lotze etc 2. Negarea valorii instituțiilor de P. von Lilienfeld, Steinthal, Kolb, Klemm. 3. Gustave Le Bon. 4. Valoarea adevărată a instituțiilor 5. Dublul proces de la formă la fond și de la fond la formă. 6. Și tradiționaliștii și marxiștii pleacă tot de la principiul evoluției de la fond la formă. 119

XVIII

1. Imitația trecutului. 2. Caracterul inegal al imitației trecutului în diferitele domenii ale civilizației. 3. Imitația trecutului chiar și în invenții. 4. Cultul tradiției e o formă

de egoism social. 5. Renașterea. 6. Obiecțiile lui Chamberlain împotriva Renașterii. 7. Ineficacitatea acestor obiecții.

129

XIX

1. Tradiția nu-i unitară ci complexă; așa, de pildă, democrația franceză își poate găsi o tradiție în *Statele generale* din veacul XIV și XV. 2. Acțiunea regilor a înăbușit această tradiție, stabilind una absolutistă. 3. Poziția veacului XVIII față de această tradiție. 4. Și în literatură romantismul francez are o tradiție în elementul germanic al rasei. 5. Cauzele pentru care s'a fixat o singură tradiție franceză.

145

XX

1. Tradiționalismul privit în cadrele civilizației noastre. 2. Caracterul romantic al acestui tradiționalism. 3. Așteptăm un *corpus* al elementelor tradiționale. 4. Critica noilor instituții e mai mult o deprindere verbală: d. Andrei Rădulescu și codul nostru. 5. Concluzii asupra posibilității unui tradiționalism român.

154

XXI

1. Puțina reacțiune pe care a găsit-o formația revoluționară a civilizației române. 2. Fazele dezvoltării economice și politice a Rusiei: piedicile puse de puterea centrală. 3. Fazele dezvoltării culturale a Rusiei. 4. Concluzii referitoare la Rusia și la noi.

167

XII

1. Occidentalizarea Japoniei a fost și mai vertiginoasă decât cea a noastră. 2. Scurt istoric al raporturilor Japoniei cu Europa. 3. Europeanizarea începe brusc la 1868. 4. Disocierea sufletului național e mult mai violentă ca la noi. 5. Vițile regimului politic în Japonia. 6. Concluzii.

178

XX II

1. Concluzii : veacul XIX e punctul de plecare al formației civilizației române moderne. 2. Principiul sincronismului vieții moderne este la baza formației civilizației noastre cu un caracter revoluționar. 3. Legile după care s'a făcut transplantarea civilizației apusene. 187

A P E N D I C E

I

1. Istorismul sau critica d-lu' I. C. Filitti. 193

II

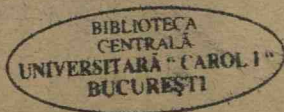
1. Dilefantismul sau critica d-lui D. V. Barnoschi. . . 197

III

1. Competința anonimă sau critica revistei *Idea Europeană*. 205

IV

1. Reaua credință sau critica *Vieții Românești*. . . . 210

OPERA CRITICĂ

CRITICE

- VOL. I.* — Istoria mișcării „Sămănătorului“, Ed. definitivă, Ancora **LEI 45.—**
- VOL. II.* — Critica impresionistă, Ed. definitivă, Ancora (sub tipar)
- VOL. III.* — Ed. II, Alcalay & Cie. **LEI 20.—**
- VOL. IV.* — **Revizuri literare** ed. II, Alcalay & Cie. **LEI 20.—**
- VOL. V.* — Ed. Alcalay & Cie. **LEI 20.—**
- VOL. VI.* — Ed. „Ancora“ **LEI 40.—**
- VOL. VII.* — „ „ **LEI 40.—**
- VOL. VIII.* — „ „ **LEI 40.—**
- VOL. IX.* — Poezia nouă, Ed. „Ancora“ **LEI 40.—**

Istoria civilizației române moderne, Ed. „Ancora“.

1. Forțele revoluționare (Critice vol. X) **LEI 50.—**
2. Forțele reacționare „ XI **LEI 50.—**
3. Procesul formației civilizației române, **LEI 50.—**

Monografii critice

1. Gr. Alexandrescu, viața și operă lui, ed. II, Ed. Cartea Românească **LEI 40.—**
2. Costache Negruzzi, viața și opera lui, ed. II, Ed. Cartea Românească **LEI 45.—**
3. Gh. Asachi, viața și opera lui, ed. II, Ed. Cartea Românească **LEI 25.—**

Alte studii critice

1. J.-J. Weiss et son œuvre littéraire avec une préface par Emile Faguet, Paris ed. H. Champion.
2. Les Voyageurs français en Grèce au XIX-e siècle avec une préface par Gustave Fougères. Paris, Ed. H. Champion.
3. **Pași pe nisip**, studii critice, Vol I.
4. „ „ „ „ „ Vol II.

008 (498) „ 18/19^y
9 (498) „ 18/19^y

**VERIFICAT
2017**

LEI 50.—